

159242

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

**MÂTÜRÎDÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE ALLAH TASAVVURU
(KİTÂBÜ'T-TEVHÎD ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

Hasan NAS

Danışman: DOÇ. DR. ADİL BEBEK

İstanbul, 2005

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	
I. MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI ESERLERİ ve İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	2
A. Hayatı	2
B. Eserleri.....	4
C. İlmî Şahsiyeti	8
II. ÖNEMLİ İTİKÂDÎ MEZHEPLERİN ve İSLAM FİLOZOFLARININ SIFAT GÖRÜŞLERİ	13
A. Selefiyye'ye Göre İlahî Sıfatlar.....	14
B. Mu'tezile'ye Göre İlahî Sıfatlar.....	16
C. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'ye Göre İlahî Sıfatlar.....	19
D. İslâm Filozoflarına Göre İlahî Sıfatlar.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN ULÛHİYET MESELESİNE YAKLAŞIMI

I. Allah'ın Varlığı	24
II. Allah'ın Birliği	28

III. Allah'ın Sıfatları (Zâtî – Fiilî Sıfatlar)	32
IV. Allah'ın İsimlendirilmesi	37
A. Allah'a İsim ve Sıfat Verilip Verilemeyeceği	37
B. Allah'a Cisim Kavramının Nisbet Edilip Edilemeyeceği.....	39
C. Allah'a “Şey” Kavramının Nisbet Edilip Edilemeyeceği.....	40
V. Diğer Meseleler.....	41
A. Allah'ın Fiillerindeki Hikmet	41
B. Allah'ın Kâinatı Yaratma Amacı	43
C. Allah'ın Zararlı Nesnelere ve Şerri Yaratmasının Hikmeti.....	46
D. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah).....	50
E. Allah'ın Arş'a İstivâsı	52
F. Allah'tan Teşbihin Nefyi	55
G. Allah'ın Mekânla Sınırlandırılmayacağı Meselesi	56
H.“Mahiyet”, “Keyfiyet” ve “Kurb” Kavramlarının Allah'a Nisbet Edilmesi	60

İKİNCİ BÖLÜM

KİTABÜ'T-TEVHÎD'DE ALLAH'IN NİTELENDİRİLMESİ

I. Mukaddime Bahsinde.....	63
II. İlâhiyât Konularında	64
III. Nübüvvet Bahsinde	76

IV. Kaza ve Kader Konularında	79
V. Büyük Günahlar Bahsinde	81
VI. İman ve İslam Bahsinde	82
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.g.md. : Adı geçen madde
a.g.mk. : Adı geçen makale
a.mlf. : Aynı müellif
AÜİF. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b. : bin, İbn
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı
h. : Hicrî
H.z. : Hazreti
İA. : İslam Ansiklopedisi
İFAV. : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İİFV. : İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İÜEF. : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
md. : Madde, maddesi
mk. : Makale, makalesi
MÜSBE. : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Nşr. : Neşreden
nr. : Numara
S. : Sayı
s. : Sayfa

tah. : Tahkik eden
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme eden
ts. : Tarihsiz
v. : Vefatı
vr. : Varak

GİRİŞ
MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ
ÖNEMLİ İTİKÂDÎ MEZHEPLERİN ve İSLAM FİLOZOFLARININ
SIFAT GÖRÜŞLERİ

I. MÂTÜRİDÎ'NİN HAYATI ESERLERİ VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

A. Hayatı

Tam adı Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî'dir. Kısaca Ebû Mansûr el-Mâtürîdî diye bilinir. Mâtürîdî'nin hayatı hakkında, ne yazık ki, ilk kaynaklardan yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Gerek mezhepler tarihine dair eserlerde gerekse tabakat kitaplarında ona ya hiç yer verilmemiş ya da kısa bilgilerle geçiştirilmiştir.¹

Mâtürîdî, bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan Semerkand'ın Mâtürît mahallesinde dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda Mâtürîdî'nin

¹ Mâtürîdî'nin hayatı, eserleri ve ilmî şahsiyeti ile ilgili olarak yararlandığımız ve yaklaşık aynı bilgilere yer verdikleri için her dipnotunda tamamının adını zikretmeyeceğimiz eserleri şöyle sıralayabiliriz: Ebû'l Muîn en-Nesefî, **Tebşiratü'l-edille**, (tah. Hüseyin Atay), Ankara: DİB.Yayımları, 1993; a.mlf., **Tebşiratü'l-edillesinden**, Muhammed b. Tavîr et-Tancî tarafından tesbit edilen metin, AÜİF.Dergisi.,1955, C.IV, S.I-II, s.3-12; Fethullah Huleyf, (Kitâbü't- Tevhîd'e yazdığı mukaddime), Beyrut: Darü'l- meşrik, 3.Baskı,1970, s.1-7; a.mlf., **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (Hayatı ve Eserleri)**, (çev. Mustafa Öz), Diyanet Dergisi, Eylül-Ekim 1974, C.XIII, S.V, s.316-319; Muhammed b. Tavîr et-Tancî, **Ebû Mansûr el-Mâtürîdî**, AÜİF.Dergisi.,1955, C.IV, S.I-II, s.1-12; A.Vehbi Ecer, **Büyük Türk Alimi Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî**, Kubbealtı Akademi Mecmuası, Ekim 2000, S.IV, s.52-58; a.mlf., **Türkiye'de Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî İle İlgili Araştırma ve Yayınlar**, Türk Kültürü Dergisi, Mayıs 2000, S.445, s.308-315; M. Saim Yeprem, **İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî**, İstanbul: İFAV.Yayımları,1984, s.251-263; a.mlf., **Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi**, İstanbul: İFAV.Yayımları, 2000, s.15; Muhammed Eroğlu, **Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l- Kur'an**, (Basılmamış Öğretim Üyeligi Tezi), İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü,1971, s.14-23; Kemal Işık, **Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı**, Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980, s.7-21; M.Ragıp İmamoğlu, **İmam Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l Kur'an'daki Tefsir Metodu**, Ankara: DİB.Yayımları,1991, s.11-20; Muhammed Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi** (çev. Sıbğatullah Kaya), İstanbul: Şura Yayınları, 1993, s.183-188; D.B. Macdonald, "**Mâtürîdî**" md. İA., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1988, C.VII, s.494-496; M.Said Yazıcıoğlu, **Mâtürîdî ve Nesefî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara: AÜİF.,1982, s.7-19; Adil Bebek, **Mâtürîdî'de Günah Problemi**, İstanbul: Rağbet Yayınları,1998, s.17-38; Hilmi Ziya Ülken, **İslam Akâidine Dair Eski Metinler**, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İÜEF.Yayımları, 1953, C.I, S.1-4, s.155-156; Yusuf Ziya Yörükân, **İslam Akâidine Dair Eski Metinler**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, AÜİF.Yayımları, 1953, s.7-8; Bekir Topaloğlu, (Kitâbü't-Tevhîd Tercümesine Yazdığı Giriş), Ankara: İSAM Yayınları, 2002, s.XVII-XXXIV; a.mlf., **Kelâm İlmi :Giriş**, İstanbul: Damla Yayınları, 5.Baskı, 1996, s.121-134; a.mlf. , "**Mâtürîdî**" md.,(Kelâma Dair Görüşleri, Tefsir İlmindeki Yeri), İ.A.,İstanbul: TDV.Yayımları, 2004, C.28, s.151-159; Şükrü Özen, "**Mâtürîdî**" md., (Giriş, Fıkıh ve Fıkıh Usûlündeki Yeri, DİA., 2004, C.28, s.146-151,159-165; Yusuf Şevki Yavuz, "**Mâtürîdiyye**" md., DİA., 2004, C.28, s.165-175; Mustafa Can, **Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: MÜSBE.,1997, s.2-18; Musa Koçar, **İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: MÜSBE.,1992, s.2-11; Sönmez Kutlu, **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik (Seçki)**, Ankara: Kitabiyat, 2003, s.17-22,394-398; W.Montgomery Watt, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (çev. E.Ruhi Fiğlalı), Ankara: Umran Yayınları, 1981, s.389-394.

doğum tarihi ile ilgili olarak bir bilgi bulunmamakla birlikte, ilk hocalarından biri olan Muhammed b. Mukâtil'in 248/862 yılında vefat etmiş olmasına dayanılarak 238/852 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir.²

İmam Mâtürîdî, sonraki alimler tarafından takdir ifade eden “imâmü'l hüdâ”, “âlemü'l hüdâ”, “imâmü-l mütekellimîn”, “reîsü ehli's-sünne”, “musahhihu akâidi'l-müslimîn”, “şeyh”, “imam” gibi ünvanlarla anılmıştır.³

Mâtürîdî'nin ailesi hakkında, babası ve dedesinin adından başka bir şey bilinmemektedir. Her ne kadar, geç dönem âlimleri tarafından “ensârî” nisbesiyle anılmasından dolayı günümüzde yazılmış bazı eserlerde soyunun Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye uzandığı ileri sürülse de⁴ bu iddianın isabetli olmadığı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.⁵ Bekir Topaloğlu, Kitâbü't Tevhîd'in kendisi tarafından neşre hazırlanması ve Türkçe'ye çevrilmesi sırasında, Mâtürîdî'nin Arap asıllı olamayacağı hususunun artık kesin denilecek şekilde ortaya çıktığını, İmam'ın meseleleri ele alıp incelemesinde kendini gösteren engin bilgisi ve derin tefekkürüne rağmen, onları açıklarken kullandığı ifade tarzının kendisinin bir Arap ailesine mensup oluşunu imkânsız hale getirdiğini ifade etmektedir.⁶ Yine, Şükrü Özen, Mâtürîdî'nin eserlerindeki dil ve üslûbun, bu eserlerin ana dili Arapça olmayan bir müellifin kaleminden çıktığını kanıtlar nitelikte olduğunu, eserlerindeki birçok cümlenin kuruluşuna bakıldığında da Arapça gramere aykırılığı yanında Türkçe gramere uygunluğun görüldüğünü belirtmektedir.⁷

Tesbit edilebildiğine göre, Mâtürîdî hakkında bilgi veren en eski kaynak, onun sadık taraftarlarından biri olan Ebü'l- Muîn en- Neseî' (508/1114) nin Tebsiratü'l-

² Fethullah Huleyf, Kitâbü't-Tevhîd'e yazdığı mukaddime, s.2; Watt, a.g.e., s.389; Topaloğlu, Kitâbü't-Tevhîd tercümesine yazdığı giriş, s.XIX; Can, a.g.e., s.3; Bebek, a.g.e, s.18.

³ Fethullah Huleyf, a.g.e., s.1; Bekir Topaloğlu, a.g.e., s.17; Şükrü Özen, a.g.md., DİA.,s.149.

⁴ Eyyüb Ali, “Mâtürîdîlik” mk, (“İslam Düşüncesi Tarihi” içinde), (çev. Ahmet Ünal), C.1, s.296.

⁵ Topaloğlu, a.g.e., s.XVIII; Şükrü Özen, a.g.md., DİA., s.146.

⁶ Topaloğlu, a.g.e., s.XIX.

⁷ Özen, a.g.md., DİA., s.146.

edille'sidir. Sonraki eserler Mâtürîdî'den özetle bahsetmekte, bilinenlere yeni bir şey katmamakta, aynı bilgiler tekrarlanmaktadır.⁸

Mâtürîdî'nin vefat tarihi ve yeri konusunda kayda değer bir ihtilaf yoktur. 333/944 yılında Semerkand'da vefat etmiş ve buranın bir mahallesi olan Çâkerdîze mezarlığına defnedilmiştir.⁹ Onun mezar taşına, arkadaşı ve öğrencisi Hakîm es-Semerkandî şu ibarenin yazılmasını emretmiştir: "Bu kabir, ilmi geliştirip yaymakla gücünü tüketen, böylece dinde övünülecek eserler bırakan, hayatının meyvelerinden yararlanan bir zâtın kabridir. Allah ona rahmet eylesin."¹⁰

B. Eserleri

Kaynaklarda tesbit edildiği kadarıyla, Mâtürîdî'ye ait 20'ye yakın eser mevcuttur. Bunların büyük bir kısmı ise bugüne kadar elde edilebilmiş değildir.¹¹ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Mâtürîdî'nin kendisine âdiyeti kesin olan on üç eserinden on ikisinin adını, daha başka eserleri de bulunduğunu belirterek kaydetmiştir.¹²

Mâtürîdî, Eş'arî'den (v.324/936) yarım asır önce Ehl'i Sünnet'in kelâm akidesini savunup tesis etmeye başlamış¹³, muâsırı Eş'arî'nin kelâm sahasındaki eserlerine nisbetle çok daha orijinal ve câmi' bulunan Kitâbü't Tevhîd'i te'lif etmiş¹⁴ ve bid'at fırkalarıyla ondan daha uzun bir süre mücadele etmiş olmasına rağmen, eserlerinin yeterince tedkik edildiğini ve hak ettiği yeri aldığını söylememiz mümkün değildir.¹⁵ Ancak, son yıllarda Mâtürîdî'ye ve eserlerine karşı ilginin artmaya başlaması, onunla ilgili kitap, makale, yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarının artması ve sempozyumlar düzenlenmesi, ilim adına memnuniyet vericidir.¹⁶

Mâtürîdî'nin eserlerini üç grupta toplayıp sunmak mümkündür. 1.Kelâm ve mezhepler tarihi. 2.Fıkıh ve Usûl-i fıkıh. 3.Tefsir ve Kur'an ilimleri. Bunlara bir de İmam'a nisbet edilen eserleri eklememiz mümkündür. Bu eserlerin bir listesini ve

⁸ Eroğlu, a.g.e., s.15; Özen, a.g.md., DİA., s.147.

⁹ Et-Tancî, a.g.mk., s.8.

¹⁰ Nesefî, a.g.e., s.8.

¹¹ Eroğlu, a.g.e., s.17.

¹² Özen, a.g.md., DİA., s.149.

¹³ Topaloğlu, a.g.e., s.XIX-XX.

¹⁴ Eroğlu, a.g.e., s.17.

¹⁵ Bebek, a.g.e., s.28.

¹⁶ Bkz. Ecer, Türkiye'de Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî ile ilgili araştırma ve yayınlar.

kaynaklarını naklederken, sırası geldiğinde “Kitâbü’t-Tevhîd” ve Te’vilâtü’l-Kur’an”a daha geniş yer ayıracağız.

1. Kelâm ve Mezhepler Tarihine Dair Eserleri

a. *Kitâbü’t – Tevhîd*¹⁷

Kitâbü’t-Tevhîd, Mâtürîdî’nin yaşadığı devrin en kıymetli kelâm eseridir. Eser, bilinen tek nüshasına dayanılarak (Cambridge Üniversitesi Ktp., nr. Add 3651) Fethullah Huleyf tarafından uzun bir mukaddime ile neşredilmiştir (1970). Bu eser, hem kelâmî görüşleri açısından Mâtürîdî’nin en önemli eserlerinden biri, hem Mâtürîdiyye akîdesinin temel kaynağı hem de mezhepler tarihi açısından en eski kaynaklardan biri durumundadır. Bekir Topaloğlu, Kitâbü’t-Tevhîd tercümesinin girişinde, eser ve dili hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: “Eser, Ebü’l Yüsr el-Pezdevî’nin de belirttiği gibi anlaşılması zor bir kitaptır; çünkü kapalı ifadeleri, kastedilen manaları açık olmayan lafızları ve benzeri güçlükleri içermektedir. Mâtürîdî’nin yakın ve uzak talebeleri Kitâbü’t-Tevhîd’e atıflar yaptıkları halde, eserin yazma nüshalarının yaygınlık kazanmamasının ve şerhlerinin bulunmamasının en önemli sebebi de bu olmalıdır. Ayrıca kitap, akla ve serbest düşünceye fazla önem veren yarı felsefî bir ekol niteliği taşır.”¹⁸

Yusuf Ziya Yörükan tarafından Mâtürîdî’ye nisbet edilerek tercümesiyle birlikte neşredilen küçük risalenin (Kitâbü’t-Tevhîd, İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, İstanbul, 1953) ona ait olduğunu söylemek, Fethullah Huleyf’in tahkik ederek ilim âlemine sunduğu hacimli Kitâbü’t-Tevhîd’in hacim, üslûb ve muhtevası karşısında mümkün değildir.¹⁹

b. *Kitâbü’l-Makâlât*²⁰

¹⁷ Neseî, a.g.e., s.8; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXV; Özen, a.g.md., DİA., s.149; Bebek, a.g.e., s.28.

¹⁸ Topaloğlu, a.g.e., s.25.

¹⁹ Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, s.121.

²⁰ 17.dipnotta verilen kaynaklar. Adil Bebek, bu eseri Mâtürîdî’ye nisbet edilenler arasında zikretmektedir. Bkz. a.g.e., s.36. Ancak, Bekir Topaloğlu’na göre, kitabın nüshasının bulunamamış olması onun yokluğunu kanıtlamaz; zira eser, isim olarak Neseî ve Kâtip Çelebi tarafından zikredilmiştir. Bkz. Topaloğlu, Kitâbü’t-Tevhîd tercümesine yazdığı giriş, s.XXV-XXVI.

c. *er-Red ale'l-Karâmita*²¹

d. *Reddü'l-Usûli'l-hamse li-Ebî Amr el-Bâhilî*²²

e. *Reddü Evâili'l-edille li'l-Ka'bi*²³

f. *Reddü Tehzîbi'l- cedel li'l-Ka'bi*²⁴

g. *Reddü Vaîdi'l-füssâk li'l-Ka'bi*²⁵

h. *Reddü Kitâbi'l İmâme li-Ba'dir-revâfid*²⁶

1. *Beyânü Vehmi'l-Mu'tezile*²⁷

2. Fıkıh ve Usûl-i Fıkha Dair Eserleri

a. *Meâhizü's-şerâ'i fi Usûli'l-fikh*²⁸

b. *Kitâbü'l-Cedel*²⁹

c. *ed-Dürer fi Usûli'd-dîn*³⁰

3. Tefsir ve Kur'an İlimlerine dair Eserleri

²¹ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVI; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.30.

²² Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.31.

²³ Neseî, a.g.e., s.8; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.29.

²⁴ Neseî, a.g.e., s.8-9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.30.

²⁵ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.30.

²⁶ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.30.

²⁷ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.18; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVIII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.31.

²⁸ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVIII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.33.

²⁹ Neseî, a.g.e., s.9; Eroğlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXVIII; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.33.

³⁰ Eroğlu, a.g.e., s.19; İmamoğlu, a.g.e., s.20.

a. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*³¹

Te'vîlâtü Ehli's-sünne adıyla da bilinen eser, önemli bir dirâyet tefsiri olmakla birlikte, aynı zamanda kelâm, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da değerli bilgi ve görüşler içermektedir. Mâtürîdî'nin öğrencilerine yaptığı takrirlerden oluşan eser, İslâmî fırkalar ve İslâm dışı inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından ihmal edilmeyecek bir kaynak niteliği taşımaktadır.³²

Mâtürîdî'nin sadık takipçilerinden Ebü'l-Muîn en- Neseffî, meşhur eserinde Te'vîlâtü'l-Kur'an'a dair şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "O'nun (Mâtürîdî'nin) tefsîrî'l-Kur'an konusunda yazmış olduğu eserin o alanda bir benzeri yoktu. Hatta tefsire dair daha önce yazılmış eserler de ona yaklaşamaz. Edebiyatçılardan biri Mâtürîdî'yi nitelerken 'O, ümmetin büyüklerinden ve ileri gelenlerinden idi. O'nun Kur'an tefsiri her müşkilin yenlerini ayırmış ve her kapalı/müteşâbih meselenin bulutunu dağıtmıştır. Kur'an'ın hükümlerini (helal ve haramını) en iyi ve sağlam bir şekilde açıklamıştır. Allah, ona rahmet ve selam eylesin."³³

Te'vîlâtü'l Kur'an'ın 40 kadar yazma nüshası tesbit edilmiştir. Kırk nüshanın otuz biri Türkiye'de altısı İslam ülkelerinde, üçü de başka ülkelerde bulunmaktadır. Kitabın Bakara sûresinin 142. ayetine kadar olan kısmı İbrahim Avadayn ve Seyyid Avadayn tarafından, Bakara sûresinin sonuna kadar olan kısmı da Muhammed Müstefizürrahmân tarafından neşredilmiştir.³⁴

b. *Risâle fî Mâlâ Yecûzü'l-vakfü Aleyhi fî'l-Kur'an*³⁵

4. Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserler

a. *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*³⁶

³¹ Neseffî, a.g.e., s.10; Eroğlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXIX; Özen, a.g.md., s.149; Bebek, a.g.e., s.32.

³² Özen, a.g.md., DİA., s.149.

³³ Neseffî, a.g.e., s.10.

³⁴ Topaloğlu, a.g.e., s.XXX-XXXI.

³⁵ Eroğlu, a.g.e.,s.19; Topaloğlu, a.g.e.,s.XXX; Bebek, a.g.e.,s.32-33.

³⁶ Kutlu, a.g.e., s.398; Topaloğlu, a.g.e., s.XXXI; Özen, a.g.md., DİA., s.149-150; Can, a.g.e., s.15; Işık, a.g.e., s.20.

- b. *el-Akîde (Risâle fi'l-akîde)*³⁷
- c. *Risâle fi'l-îmân*³⁸
- d. *Şerhu Kitâbi'l-İbâne li'l-Eş'arî*³⁹
- e. *Vesâyâ ve Münâcât*⁴⁰
- f. *Kitâbü't-Tevhîd (Risâle fi't-tevhîd)*⁴¹
- g. *Kitâbü'l-Usûl*⁴²
- h. *Kitâbu Tefsîri'l-esmâi ve's-sıfât*⁴³
- ı. *Mülhidü's-Şerâ'i*⁴⁴
- i. *Risâle-i Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî*⁴⁵
- j. *İrşâdü'l-mübtedîm*⁴⁶
- k. *Risâle-i Cânvâr Dârî*⁴⁷

C. İlmî Şahsiyeti

Kelâm tarihine dair kaynaklar, her ne kadar, sünnî kelâmın kurucusu olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi gösterirse de günümüze ulaşan eserlerinden hareket edildiği takdirde sünnî kelâmın kurucusu olarak Mâtürîdî'yi kabul etmek isabetli olacaktır. Zira, Eş'arî'nin elimizde bulunup doğrudan kendi görüşlerini yansıtan en önemli eseri olan

³⁷ Kutlu, a.g.e., s.398; Topaloğlu, a.g.e., s.XXXI; Özen, a.g.md., DİA., s.149-150; Can, a.g.e., s.15; Işık, a.g.e., s.20.

³⁸ Topaloğlu, a.g.e., s. XXXIII.

³⁹ Topaloğlu, a.g.e., s.XXXIII; Can, a.g.e., s.15; Işık, a.g.e., s.20.

⁴⁰ Kutlu, a.g.e., s.398; Topaloğlu, a.g.e., s.XXXI; Özen, a.g.md., DİA., s.149-150; Can, a.g.e., s.15; Işık, a.g.e., s.20.

⁴¹ Kutlu, a.g.e., s.398; Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, s.121; Özen, a.g.md, s.150; Can, a.g.e., s.16; Işık, a.g.e., s.20.

⁴² Özen, a.g.md., DİA., s.150; Can, a.g.e., s.16.

⁴³ Kutlu, a.g.e., s.398; Işık, a.g.e., s.20.

⁴⁴ Işık, a.g.e., s.20.

⁴⁵ Özen, a.g.md., DİA., s.150.

⁴⁶ Özen, a.g.md., DİA., s.150.

⁴⁷ Özen, a.g.md., DİA., s.150.

el-Lüma', risale hacminde olup kelâmî meselelerin az bir kısmına yer vermiştir. Buna karşılık, Mâtürîdî'nin Kitâbü't-Tevhîd'i, daha sonraki sünnî kelâm eserlerinin ana planını oluşturan üç temel esası (ilahiyât, nübüvvet, ahiret) içermekte ve bu meseleleri sistematik bir şekilde işlemektedir.⁴⁸

Öte yandan, müslümanların tahminen %91'ini oluşturan sünnîlerin %53'ünün amelinde Hanefî ve itikatta Mâtürîdî olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, bu mezhebin ve onun kurucusu olan Mâtürîdî'nin önemi ortaya çıkmış olur. Gerçi bazı araştırmacılar, Mâtürîdiyye mezhebinin asıl kurucusu olarak İmam-ı A'zam'ı göstermişler ve Mâtürîdî'nin onun yolunu takip ettiğini söylemişlerdir.⁴⁹ Ancak yine de bu mezhep Mâtürîdî sayesinde uygulama alanından akide ve düşünce alanına dönüşerek sistemleşmiştir.⁵⁰ Yine, Semerkant bölgesinde gelişen sünnî ekole Mâtürîdiyye adını veren İmam Mâtürîdî olmuştur.⁵¹ O, hocaları kanalıyla Ebû Hanîfe'nin görüşlerini öğrenmiş ve İmam-ı A'zam'ın bu küçük akâid risaleleri onun elinde kelâm metoduyla yepyeni bir şekil kazanmıştır.⁵²

İmam Mâtürîdî, kelâm, mezhepler tarihi, tefsir, fıkıh, fıkıh usulü alanlarında önemli mevkiine rağmen gerek mezhepler tarihine dair eserlerde gerekse bibliyografik eserlerde ihmal edilmiştir.⁵³ Onun uğradığı bu ihmalle ilgili çeşitli nedenler ileri sürülmüştür. Bunların belli başlı olanlarını şöylece sıralayabiliriz: Mâtürîdî'nin hilâfet merkezi olan Bağdat'tan uzakta yaşamış olması, siyâsî iktidarla anlaşmazlık içinde bulunmasından dolayı Eş'arîler gibi devlet imkanlarından yararlanmamış olması, Eş'arîliğin Nizâmiye medreselerinde okutulmasına karşılık Mâtürîdîliğin devlet eğitim kurumlarına girememesi, Mâtürîdîliğin sadece Hanefîlere münhasır kalması, Mâtürîdîliğin akla daha fazla önem vermek suretiyle muhafazakar ulemânın ve biyografi müelliflerinin ilgi alanı dışında kalması, Arap tarihçileri tarafından kasıtlı olarak zikredilmemesi, Hanefî çevrelerinin Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin otoritesini

⁴⁸ Topaloğlu, "Mâtürîdî" md., Kelâma dair görüşleri, DİA., s.151.

⁴⁹ Topaloğlu, Kitâbü't-Tevhîd Tercümesine yazdığı giriş, s.XXII; Ayrıca bkz. Eroğlu, a.g.e., s.14,20-21.

⁵⁰ Topaloğlu, a.g.e., s.22.

⁵¹ Yavuz, a.g.md., DİA., s.165.

⁵² Yeprem, **İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî**, s.256-257.

⁵³ Bkz. Macdonald, a.g.md.,İA., s.404-405; Watt, a.g.e.,s.389-390; et-Tancî, a.g.mk., s.1; Eroğlu, a.g.e., s.14-15; Topaloğlu,a.g.e.,s.17-18; Özen,a.g.md.,DİA.s.147; Yeprem,a.g.e.,s.252-253.

gölgelemesinden endişe etmeleri, eserlerinin dil ve üslup açısından zor anlaşılması; problemlili oluşu.⁵⁴

Mâtürîdî'nin ihmal edilişi için ileri sürülen sebepler az veya çok etkili olmuştur. D. B. Macdonald, Mâtürîdî adını kaldırmak ve bütün Râfîzîler karşısında İslam'ın savunucusu olarak Eş'arî'yi başta tutmak hususunda devamlı bir temâyülün bulunduğunu iddia etmektedir.⁵⁵ Watt ise, bu ihmalin bir sebebi olarak Mâtürîdî'nin hilafet merkezinden oldukça uzak bir eyalette yaşamış ve çalışmış olmasını zikretmektedir.⁵⁶ Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî (v.493/1100) ile Alâeddin es-Semerkindî (535/1140), Mâtürîdî'yi dil ve üslup açısından problemlili bulmuş, lafız ve manalarının anlaşılır olmadığını belirtmişlerdir.⁵⁷ Bekir Topaloğlu ise, bu ihmalin temelinde muhaddislerle fakihlerin Mâtürîdî'nin görüşlerini Mu'tezile'ye yakın hissetmelerinin yatmasının kuvvetle muhtemel olduğunu dile getirir.⁵⁸ M. Saim Yeprem'e göre, zikredilen sebepler arasında geçerliği olabilecek husus, kelâm ilminde büyük isim yapmış şahısların hep Eş'arî çevrelerden çıkmış ve Eş'arî fikriyatını işlemiş, Eş'arî'nin eserleri istikametinde eserler vermiş olmalarıdır.⁵⁹

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem, Sâmânîler'in fikir, ilim ve edebî çalışmalar için geniş ufuklar açtıkları; tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, felsefe, tasavvuf, dil, edebiyat, tıp, kimya, astronomi gibi alanlarda mütehassıs âlimlerin yetişmesine zemin hazırladıkları bir dönemdir. Ancak bu çevre, siyasî, idarî açıdan huzur ve sükûn içinde bulunmakla birlikte aynı zamanda çeşitli düşüncelerin, farklı din ve mezheplere bağlı kimselerin de bolca bulunduğu bir yerdi.⁶⁰

Mâtürîdî, döneminin seçkin âlimlerinden dersler almış ve değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Onun tespit edilebilen hocaları ve öğrencileri şunlardır:

Hocaları:

⁵⁴ Özen, a.g.md., DİA., s.147-148.

⁵⁵ Macdonald, a.g.md., İA., s.404.

⁵⁶ Watt, a.g.e., s.390.

⁵⁷ Özen, a.g.md., DİA., s.148.

⁵⁸ Topaloğlu, a.g.e., s.XVIII., 4.dipnot.

⁵⁹ Yeprem, a.g.e., s.252.

⁶⁰ Topaloğlu, a.g.e., s.XX-XXI.

1. *Ebû Nasr Ahmed b. Abbâs el-İyâdî*⁶¹
2. *Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî*⁶²
3. *Nusayr b. Yahya el-Belhî*⁶³
4. *Muhammed b. Mukâtil er-Râzî*⁶⁴

Öğrencileri:

1. *Ebu'l Kasım İshak b. Muhammed el-Hakîm es-Semerkandî*⁶⁵
2. *Ebü'l Hasan Ali b. Said er-Rüstüğfenî*⁶⁶
3. *Ebû Muhammed Abdülkerim b. Musa el-Pezdevî*⁶⁷
- 4-) *Ebu'l-Leys el-Buhârî es-Semerkandî*⁶⁸
- 5-) *Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Nasr el-İyâdî*⁶⁹
- 6-) *Ebû Ahmed b. Ebû Nasr el-İyâdî*⁷⁰

Mâtürîdî'nin etkilerine gelince, onun kendisinden sonra gelen ve kurduğu ekole mensup kelâmcılara model teşkil ettiği şüphesizdir. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, Ebü'l-Muîn en-Nesefî, Nûreddin es-Sâbûnî (v.580/1184) gibi isimleri bunlar arasında sayabiliriz.⁷¹ D. B. Macdonald, bu hususla ilgili olarak: "Son devrin kendi mezheplerine

⁶¹ Fethullah Huleyf, *Ebû Mansûr Mâtürîdî: Hayatı ve Eserleri*, s.317; Kutlu, a.g.e., s.18-19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.22.

⁶² Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.317; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.21.

⁶³ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.317; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.22.

⁶⁴ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.317; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.21.

⁶⁵ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.318; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.22; Bebek, a.g.e., s.24.

⁶⁶ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.318; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.24.

⁶⁷ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.318; Kutlu, a.g.e., s.19; Topaloğlu, a.g.e., s.XXII; Bebek, a.g.e., s.27.

⁶⁸ Fethullah Huleyf, a.g.mk., s.318; Bekir Topaloğlu, a.g.e., s.XXIII; M.Ragıp İmamoğlu, a.g.e., s.19.

⁶⁹ Bebek, a.g.e., s.26; Yavuz, a.g.md., DİA., s.166.

⁷⁰ Bebek, a.g.e., s.26; Yavuz, a.g.md., DİA., s.166.

⁷¹ Topaloğlu, "Mâtürîdî" md., Kelâma dair görüşleri, DİA., s.156.

tamamıyla inanmış Eş'arileri, az veya çok yüksek bir derecede birer Mâtürîdîdirler" demek suretiyle Mâtürîdî'nin etkisini açık bir şekilde ifade etmektedir.⁷² Dr. Eyyüb Ali, Mâtürîdî'nin etkisinin kendinden sonra gelen sünnî kelâmcılar üzerinde bâriz bir şekilde görüldüğünü ifade ettikten sonra, modern reform hareketinin öncülerinden biri olan Muhammed Abduh'un da Mâtürîdî'den çok etkilendiğini belirtmektedir.⁷³

⁷² Macdonald, a.g.md., İA., s.406.

⁷³ Dr. Eyyüb Ali, a.g.mk., s.309-310.

II. ÖNEMLİ İTİKÂDÎ MEZHEPLERİN ve İSLÂM FİLOZOFLARININ SIFAT GÖRÜŞLERİ

Kelâm ilminin aslî meselelerinden olan ilahî sıfatlar konusu, bu ilmin en karmaşık konularındandır. Bu mesele çerçevesinde kelâmî ekoller tarafından farklı görüşler ileri sürülmüş ve ciddi ihtilaflar, fikir ayrılıkları belirmiştir.⁷⁴

Hiz. Peygamber döneminde, ashâb-ı kirâm, Kur'an ve sünnet'te yer alan zât ve sıfatlarla ilgili hususlara şüphesiz bir imanla inanmışlardır. Hiz. Peygamber ve sahabe döneminde, müslümanlar arasında, bu meselelerle ilgili bir ihtilaf oluşmamış, zât ve sıfatlar meselesi onların devrinde bir problem haline gelmemiştir.⁷⁵

İslâm dünyasında sıfat ve kader meselelerini ilk olarak tartışmaya açan Cehmî – Mu'tezilî bilginler olmuştur. En erken, hicrî II. yüzyıldan itibaren akâid literatürüne giren sıfat terimi, İslâm inancını diğer din ve inançlara karşı savunma sürecinde ortaya çıkmış olmalıdır.⁷⁶

Sıfat, Allah'ın zâtına nisbet edilen bir kavram olup, kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. İman eden ve iman ettiği varlığa kullukta bulunmak isteyen insan için, Allah'ın bazı sıfatlarla nitelendirilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaçtır.⁷⁷ Yaratıcısına karşı güzel duygular besleyen bir insanın, yaratıcısı ile arasındaki duygusal bağı geliştirmesi ve canlı tutabilmesi için bunun bir zorunluluk olduğu ortadadır.

İslâm mezhepleri, Allah'ın sıfatları konusunda üç yol tutmuşlardır. Bunlardan birincisi ta'til ve Muattıla'dır. Bu görüş sahipleri, Allah'ın zât üzerine zâid ve zât ile kâim sıfatları olmadığını söylerler. Cehmiyye, Mu'tezile ve İslâm filozofları bu gruptandır. İkinci yol, teccim ve teşbîhtir. Bunlar, Allah'ı yaratılmışlara benzetmişler, "Allah, cisimdir veya insanlara benzer" demek suretiyle cisimlerdeki niteliklerle

⁷⁴ Hüdaverdi Adam, **Bazı Kelâm Problemleri**, Sakarya: Değişim Yayınları, 1998, s.1.

⁷⁵ Şerafettin Gölçik – Süleyman Toprak, **Kelâm**, Konya: Tekin Kitabevi, 3.Baskı, 2001, s.196.

⁷⁶ Topaloğlu, "*Allah*", md., DİA., C.2, s.487.

⁷⁷ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.487.

Allah'ın sıfatlarını aynileştirmiş ve böylece Allah'ı yaratılmışlara benzetmişlerdir. Bu yol, ta'tîlin tam zıttıdır. Mücessime ve Müşebbihe bu gruptandır. Allah'ın sıfatları konusunda üçüncü yol ise, Sıfâtiyye'dir. Ta'tîl ile teşbîh arasında orta yolu işaret eden Sıfâtiyye, ehl-i sıfatın takip ettiği yoldur. Allah'ın sıfatlarını ta'tîl, ifrat; teşbih ve teccim tefrit, bu sıfatları zâtın üzerine zâid ve zât ile kâim kabul etme ise itidal yoludur. Bu görüşte olanlar Selefîyye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'dir.⁷⁸

Esasen, tenzîh taraftarı olan ve tenzihî sıfatlara büyük önem veren Mu'tezile'yi ve İslâm filozoflarını "bütün sıfatları inkâr edenler" anlamındaki Muattıla'dan kabul etmek, hiçbir zaman doğru değildir. Mu'tezile âlimlerinin çoğunluğu, Kur'an'daki ilahî sıfatları zât-ı ilâhiyyeye nisbet etmekte tereddüt göstermemişler, İslâm filozofları da sübûtî sıfatları bir anlamda tenzihîlerle birleştirmişlerdir.⁷⁹

A. Selefîyye'ye Göre İlahî Sıfatlar

Selef âlimleri, Kur'an ve sünnette belirtilen esaslara, bunları akıl ve re'yi süzgecinden geçirmeksizin ve te'vile başvurmaksızın olduğu gibi inanırlar. Allah'ın sıfatları ve diğer itikâdî konularda da ayrıntıya girmez ve inceden inceye fikir yürütmezler.⁸⁰

Başını Ahmed b. Hanbel'in (v.241/855) çektiği Selefîyye, kitap ve sünnette yer alan bütün sıfatları aklî ve sem'î gibi ayrımlara gitmeden ve herhangi bir sayı ile sınırlamadan kabul ederler. Onlara göre Allah'ın kendi nefsi ve Rasûlü'nün O'nun için kabul ettiği bütün isim ve sıfatların kabulü vaciptir.⁸¹

Seleften bazı âlimlerin ilahî sıfatlar konusundaki görüşleri şöyledir:

Ebû Hanîfe'nin Sıfat Görüşü: İtikâdî meselelerdeki görüşleri sebebiyle Selefîyye'den addedilen İmam-ı A'zam'ın ilahî sıfatlarla ilgili görüşlerini onun "el-Fıkhü'l-Ekber" isimli eserinden kısaca aktarmaya çalışacağız:

⁷⁸ Süleyman Uludağ, *İslam'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1992, s.150-151; bkz. Gölcük-Toprak, a.g.e., s.196-205.

⁷⁹ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.488.

⁸⁰ Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1984, s.263.

⁸¹ Adam, a.g.e., s.25.

“Yüce Allah, sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir... O, yaratıklarından hiçbirine benzemez. İsimleri, zâti ve filî sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır.

Allah'ın sıfatları ve isimlerinden hiçbirisi sonradan olma değildir. O, ilmiyle daima bilir, ilim O'nun ezelde sıfatıdır. O, kudretiyle daima kâdirdir, kudret O'nun ezelde sıfatıdır.

Bizim Kur'an-ı Kerim'i telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız mahluktur, fakat Kur'an mahluk değildir... Kur'an Allah'ın kelâmı olup kadîm ve ezeldir.

Allah, bir 'şey'dir, fakat diğer şeyler gibi değildir. O'nun varlığı cisim, cevher, araz, had, zıt, eş, ve ortaktan uzaktır.

O'nun Kur'an'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Ancak bunlar keyfiyetsiz sıfatlardır. O'nun eli, kudreti veya nimetidir denilemez. Zira bu takdirde sıfat iptal edilmiş olur.

Şüphesiz ki Allah, Musa ile konuşmasından önce de kelâm sıfatı ile muttasıftı. Yüce Allah, yaratmadan da ezelde yaratıcı idi...

O'nun sıfatlarının hepsi mahlûkların sıfatlarından başkadır. O bilir, fakat bizim bildiğimiz gibi değil. O kâdirdir, fakat bizim gücümüzün yettiği gibi değil.

Allah'ın ilminde ne bir değişme, ne de sonradan olma bir şey hâsıl olmaz. Değişme ve ihtilaf yaratılanlarda olur.”⁸²

Ahmed b. Hanbel'in Sıfat Görüşü: Burada Ahmed b. Hanbel'in ilahî sıfatlara bakışını yansıtan sözlerinden bir kaçını nakletmekle yetineceğiz:

“Cenab-ı Hak'ın sıfatlarını bilmeye sem'(nakil)den başka yol yoktur. Allah, bizzat Kur'an'da kendisinin ve rasûlü'nün O'nu vafettiği sıfatlardan başka sıfatlarla tavsîf olunamaz. Bu hususta Kur'an ve hadisin dışına çıkılamaz.

Cenab-ı Hak, adet yönünden olmamak kaydıyla birdir. O, tecezzî ve taksim kabul etmez. O, her cihetten birdir.

Biz inanırız ki, O'nun hakikaten bir zâtı, hakikaten fiilleri vardır. Ancak ne zatında, ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde hiçbir şey O'nun benzeri, misli değildir. O, noksanlık ve hudûsü gerektiren her şeyden münezzehtir, kemâle müstehaktır.”⁸³

Selef âlimlerinden Mâlik b. Enes'e (v.179/795) bir adam gelerek “Rahmân arşa istivâ etti” (Tâhâ/5) ayetini okuyarak istivânın keyfiyetini sormuş, o da bu soruya şöyle

⁸² Ebû Hanîfe, **el-Fıkhu'l-Ekber**, (çev. Mustafa Öz), (“İmam-ı Azam'ın Beş Eseri” içinde), İstanbul: İFAV.Yayınları, 3. Baskı, 2002, s. 55-59.

⁸³ Yurdagür, a.g.e., s.267-268.

karşılık vermiştir: “İstivâ meçhul, keyfiyeti ma’kûl değildir. Buna inanmak vacip, soru sormak ise bid’attir.”⁸⁴

İbn Teymiyye (v.728/1328), Selefiyye’ye göre sıfatların zât üzerine zâid manalar olduğunu söylemiştir. Zira, âlim ilimsiz, kâdir kudretsiz olmaz. Yine, ona göre, sıfatlardan soyutlanmış bir zâtın sadece zihnî bir vücûdu olabilir; zihnin dışında bir varlığa sahip olamaz. Bu ise, Allah olmadığı gibi ibadete de müstehak değildir.⁸⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse, Selefiyye, sıfatlar konusunda Allah ve Rasûl’ün beyanlarına te’vilsiz, teşbîhsiz ve keyfiyetsiz bir şekilde iman etmeyi ve bu esaslara teslim olmayı prensip edinerek bu konuda vârid olan ayet ve hadislerin kıraati ile iktifa etmiştir.⁸⁶

B. Mu’tezile’ye Göre İlahî Sıfatlar

Mu’tezile mensuplarının ilahî sıfatlar konusundaki görüşleri, kabul ettikleri beş esastan biri olan “Tevhîd” ilkesine dayanmaktadır. Tevhîd, İslam’ın temel bir şîârı olmasına rağmen Mu’tezile için husûsî bir anlama sahiptir. Onlar, tevhîd’i isbat için vahdâniyet ve kıdem dışında Allah’a çeşitli sıfatlar isnat edilmesinin “teaddüd-i kudemâ” (birden çok kadîm varlık) gerektireceği düşüncesinden hareketle, zihnen bile olsa kadîm manalar nisbetini reddetmişlerdir.⁸⁷

Abdülkâhir el-Bağdâdî (v.429/1037), Mu’tezileyi tenkid sadedinde, onların Allah’ın sıfatları ile ilgili olarak üzerinde birleştikleri bid’atleri zikrederken, bid’atlerden birinin onların, Yüce Allah’ın ezeli sıfatlarını nefyetmeleri ve O’nun ilim, kudret, hayat, semi’, basarı ile ezeli sıfatlarının bulunmadığı görüşüdür der. Biri de güçlü ve ulu Allah’ın gözlerle görülmesinin imkânsızlığı hakkındaki görüşleridir. Mu’tezile’nin bid’atlerinden birinin de Yüce Allah’ın kelâmının, emrinin, nehyinin

⁸⁴ Yurdağür, a.g.e., s. 266.

⁸⁵ Adam, a.g.e., s. 25-26.

⁸⁶ Adam, a.g.e., s. 24.

⁸⁷ Yurdağür, a.g.e., s.276; Adam, a.g.e., s.9-10; Mir Veliyyüddin, “Mu’tezile”, (çev. Altay Ünaltay), (“İslam Düşüncesi Tarihi” içinde), İstanbul: İnsan Yayınları, 1990, C.1, s.236; İbn Haldun, Mukaddime, (çev. Halil Kendir), İstanbul: Yeni Şafak, 2004, C.2, s.645.

sonradan olduğu (hudûs) hakkındaki görüşleri olduğunu söyler ve onların pek çoğunun O'nun kelâmına mahluk dediklerini belirtir.⁸⁸

Mu'tezile âlimleri, Ehl-i Sünnetin benimsediği tenzihî sıfatları aynen kabul etmişlerdir. Ancak Nazzâm (v.231/845) ve el-Allâf (v.235/850) gibi bazı Mu'tezililer sübûtî sıfatları tenzihî sıfatlar alanına girecek bir anlayışla yorumlamış ve bu sıfatların sahasını genişletmişlerdir. Onlar haberî sıfatları, akâidin genel prensipleri ve Arap dilinin kural ve özellikleri çerçevesinde mecâzî manalarına bağlı olarak yorumlamışlardır. Sübûtî sıfatlar konusunda, Mu'tezile çoğunluğu manevî sıfatları (alîm, semî' vd.) ulûhiyyet kavramında bir çokluğu hatırlatmayacağı için Allah'a nisbet etmişler, mana sıfatlarını ise (hayat, ilim vd.) teaddüd-i kudemâ endişesiyle reddetmişlerdir. Fiilî sıfatlar konusunda ise, bütün fiilî sıfatları hâdis telakki etmişler ve bu sıfatların zât ile kâim olmadığını söylemişlerdir.⁸⁹

Mu'tezile'nin sıfat telakkîsinden zorunlu olarak şu görüşler çıkar: 1- Rü'yetullah'ın (Allah'ı görmenin) reddi. 2- Kur'an'ın mahluk olduğu inancı. 3- Allah'ın rahmet ve gazabının sıfatları değil halleri oluşu. Onlara göre, Allah'ın rahmet ve gazabı O'nun sıfatları olarak görülmemelidir. Zira, rahmet ve gazap haldir ve değişebilir. Oysa Allah'ın zâtı değişmez.⁹⁰

Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki ilişki hususunda İslâm düşünürleri birçok farklı görüşe sahip olmuşlardır. Bu husustaki görüşler üç ana başlık altında toplanabilir: 1- İlahî isimlerin gerisinde sıfatların bir varlıkları söz konusu değildir. Allah, zâtıyla âlim, zâtıyla kâdir vs.dir. Yani, sıfat zâtın aynıdır. 2- Sıfatlar zâttan ayrı birer varlıktır. Öte taraftan her sıfat da diğerinden farklı bir varlıktır; sıfat zâtın gayrıdır. 3- Sıfatlar ile ilahî zât birbirinin ne aynıdır ne de gayrıdır. Aynı kaide sıfatların birbirleri arasındaki durum için de geçerli olup sıfatlar da birbirinin ne aynıdır ne de gayrıdır.⁹¹

Mu'tezile, Allah'ın zâtından ayrı birtakım manalar olması anlamında sıfatları kabul etmez. Onlara göre Allah'ın zâtı üzerine zâid ve zâtı ile kâim sıfatların kabulü

⁸⁸ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (çev. E. Ruhi Fığlalı), Ankara: TDV.Yayımları, 2001, s.82-83.

⁸⁹ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.489-492.

⁹⁰ Mir Veliyyuddin, a.g.mk., s.237-238.

⁹¹ Halife Keskin, *İslam Düşüncesinde Allah – Âlem İlişkisi*, İstanbul: Beyan Yayınları,1991,s.231-232.

tecsîme götürür. Sıfatların zât üzerine zâid değil de kendi kendilerine kâim olması ise, ezelde Allah ile birlikte kadîm şeriklerinin bulunması anlamına gelir.⁹²

Mu'tezile'nin sıfat-zât ayniyyeti görüşünü tenkidinde, İbn Teymiyye, onların sıfatlardan soyutlanmış (mücerred) bir zâtın varlığını kabul ettiklerini belirtmiş ve bir takım niteliklerle nitelenmiş zâtın asla sıfatlardan ayrılamayacağını; sıfatlardan uzak bir zâtın varlığının da mümkün olmayacağını ifade etmiştir.⁹³

Mu'tezile, akla naklin önünde bir yer verip, akli esas alarak, zahirî anlamları kendi akli prensiplerine uygun düşen ayetleri olduğu gibi alıp zahirî anlamları kendi prensiplerine uygun düşmeyen ayetleri ise te'vile yönelmişlerdir. Çünkü onlara göre nakille akıl tearuz ettiği zaman aklın hükmünü esas almak gerekir. Zira akli delil, ihtimallerden daha kesindir. Bu nedenle onlar, ilahî sıfatlarla ilgili ayetlerin te'vîl edilmelerinin vacip olduğuna inanırlar.⁹⁴

Mu'tezile alimlerinden Ebû Hâşim el-Cübbâî (v.303/916), sıfatları zihni gerçekliği olmayan sırf isimler olarak kabul eden kendi mezhebi ile, sıfatların hem zihinde hem de zihnin dışında zât ve mâhiyet olarak gerçek bir varlığa sahip bulunduğunu söyleyen Ehl-i sünnet'in görüşlerini uzlaştırmaya çalışmıştır. O, vasıf ve sıfat kelimelerini kullanmaktan kaçınmış, bunların yerine "hâl" terimini ihdas etmiştir. Ona göre, cevherle araz, varlıkla yokluk arasında üçüncü bir kavram daha vardır. Bu kavram, cevhere çok yakından bağlı bulunan, kendi başına bir gerçekliği bulunmayan ve cevherin var oluş biçimi demek olan ahvâldir. O, böylece ahvâl nazariyesini ilahî sıfatlara uygulamış, kendi başına var olmayan hallerin Allah'ın zâtına ilave edilmiş sıfatlar sayılamayacağı için tevhîd ilkesine bir zarar vermeyeceğini ve zâta bağlı olarak düşünülebildikleri için de Allah'ın sıfatlarının iptal edilmiş olmayacağını düşünmüştür.⁹⁵

⁹² Adam, a.g.e., s.10-11; Yurdagür, a.g.e., s. 278-279.

⁹³ İbn Teymiyye, *Ehl-i Sünnet İtikadı*, (çev: Heyet), İstanbul: Tevhid Yayınları, 1996, s.76-77.

⁹⁴ Adam, a.g.e., s.12.

⁹⁵ Yavuz, "Ahvâl" maddesi, DİA., C.2., s.190.

Ebû Hâşim, zâtı çeşitli hallerle bildiğimizi söyler. Haller sürekli değişir, ancak zât (öz) değişmez. Bu haller, kavranamaz olup öze olan nisbetleri ile bilinirler. Haller özden farklıdır, ancak ondan ayrı var olamazlar.⁹⁶

Bağdâdî, Ebû Hâşim'in ahvâl nazariyesini değerlendirirken, bu görüşünden dolayı onu hem diğer fırkaların hem de kendisiyle aynı mezhebi paylaşanların tekfir ettiğini belirtir.⁹⁷

Ebû Hâşim'in ahvâl görüşü, Kâdî Abdulcebbar (v.415/1025), Bâkillânî (v.403/1013), Cüveynî (v.478/1085) gibi kelâmcılar tarafından benimsenerek çeşitli delillerle desteklenmeye çalışılmış olmakla birlikte, başta babası Ebû Ali el-Cübbâî (v.303/916) ve Eş'arî olmak üzere Mu'tezile ve Ehl-i sünnet kelâmcılarının çoğunluğu tarafından tenkîd edilmiştir. Ebû Hâşim'in, Mu'tezile ile Ehl-i sünnet'in ilahî sıfatlar meselesindeki görüşlerini uzlaştırmaya çalıştığı bu teorisinin, mevcutla da ma'dumla da vasıflanmayıp zihnî gerçekliği bulunan kavramlar şeklinde nitelenmesi ve bütün halleri Allah'ın zâtına bağlayacak bir hâlin istisna edilmesi durumunda, Ehl-i sünnet'in sıfat anlayışından bir farkı olmadığı söylenebilir.⁹⁸

C. Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'ye Göre İlahî Sıfatlar

Ehl-i sünnet kelâmcıları, Allah Teâlâ'nın sıfatlarını beş kısımda mütâlaa etmişlerdir:

a- Sıfat-ı Nefsiyye: Vücûd sıfatı

b- Sıfat-ı Selbiyye: Allah'ın zâtına lâyık olmayan manaları O'ndan uzaklaştıran, O'nun 'ne olmadığını' ifade eden kıdem, bekâ, vahdâniyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyam bi-nefsihî sıfatlarıdır.

c- Sıfat-ı Sübûtiyye: Allah'ın 'ne olduğunu' anlatan, O'nun zâtına nisbet edilen hayat, ilim, semî', basar, irade, kudret, kelâm, tekvîn sıfatlarıdır.

⁹⁶ Mir Veliyyuddin, a.g.mk., s.252.

⁹⁷ el-Bağdâdî, a.g.e., s.142.

⁹⁸ Yavuz, a.g.md., DİA., s.192.

d- Sıfat-ı Haberiyye: Ayet ve hadislerde bildirilmiş olup da hakiki manalarını idrak etmek mümkün olmayan yed (el), vech (yüz), ısbâ' (parmak), kadem (ayak) gibi sıfatlardır.

e- Sıfat-ı Fi'liyye: Allah Teâlâ'nın kendisiyle vasıflanması da vasıflanmaması da caiz olan yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi sıfatlardır.⁹⁹

Sünnî kelâmında meşhur olan ve çok sayıda şerhi bulunan Akâid-i Neseî' de ilahî sıfatlar şöyle geçmektedir:

“Âlemi yoktan yaratan, Allah Teâlâ'dır. O Allah ki, ezeli, diri, kâdir, âlim, işiten, gören, dileyen, murad edendir. Allah, araz değildir, cisim değildir, cevher değildir, sûret ve şekil değildir, mahdud değildir, bir şeyin parçası veya cüz'ü değildir, birleşik değildir. Cins ve keyfiyet ile vasıflanamaz, mekândan münezzehtir... O'na hiçbir şey benzemez...

Allah'ın ezeli ve zâtıyla kâim sıfatları vardır. Bu sıfatlar zâtın aynı da değildir, gayrı da değildir... Allah Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'an, mahluk değildir.

Tekvîn, Allah Teâlâ'nın ezeli bir sıfatıdır... Tekvîn sıfatı, bize göre yaratılan şeylerden ayrıdır. İrade, Allah'ın zâtıyla kâim olan ezeli bir sıfatıdır.

Allah Teâlâ'yı görmek aklen caiz, naklen vaciptir. Allah, görülür ancak bu görülme bir mekânda, bir yönde, bir ışık yardımıyla değildir. Görenle Allah arasında bir mesafe de bahis konusu değildir.¹⁰⁰

Sâbûnî, zât-sıfat ilişkisi hususunda, 'Allah'ın sıfatları ne Mu'tezile'nin zannettiği gibi zâtının aynı, ne de Kerrâmiyye'nin kabul ettiği gibi zâtının gayrıdır' diyerek 'sıfat zâtın ne kendisidir ne de ondan ayrıdır' demektedir. O, her bir sıfatın diğerine göre durumunun da böyle olduğunu söyler. Çünkü iki şeyin birbirinden ayrı ve başka olması demek, birinin yokluğu halinde diğerinin varlığı düşünülebilen iki mevcut olmaları demektir. Bu ise, ne Allah'ın sıfatları ile zâtı hakkında ne de bir sıfatı ile diğer bir sıfatı hakkında düşünülemez.¹⁰¹

⁹⁹ Gölcük –Toprak, a.g.e., s.205; Adam, a.g.e., s.26-27; A.Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997, s.76.

¹⁰⁰ Ömer Neseî, **Akâid**, (çev. M.Seyyid Ahsen), İstanbul: Otağ Yayınları, III. Baskı, 1975, s.81-83.

¹⁰¹ Nüreddin es-Sâbûnî, **el-Bidâye, (Mâtürîdiyye Akâidi)**, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara: DİB.Yayınları, 2000, s..73-74; bkz. Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.491.

Ehl-i sünnet, sübûtî sıfatlarla ilgili bazı prensip ve kaideler geliştirmiştir: 1- Bu sıfatlar zâtın aynı değil zât üzerine zâittirler. 2- Sıfatlar zât-ı ilahî ile kâimdir. 3- Allah'ın bütün sıfatları kadîmdir.¹⁰²

Sıfâtullah bahsinde, zâtî ve sübûtî sıfatların kadîm ve ezeli olması konusunda Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye aynı kanaattedir. Ancak fiilî sıfatlar konusunda, Mâtürîdiyye, bu sıfatların da kadîm olduğunu söyler ve sübûtî sıfatları "tekvîn" ilavesiyle sekize çıkarır. Eş'ariler ise ilahî fiillere müstakil bir sıfat statüsü tanınmasına gerek görmemiş; bu fiillerin ilim, kudret ve iradenin mutaallaklarını temsil ettiğinden kadîm değil hâdis olduğunu ve zât ile kâim bulunmadığını söylemişlerdir.¹⁰³

Sonuç olarak, Ehl-i sünnete göre Allah'ın sıfatları zâtının ne aynıdır ne de gayrıdır. Ayrıca, sıfatları kabul etmek, Mu'tezile'nin zannettiği gibi teaddüd-i kudemâyı (kadîmlerin çokluğu) gerektirmez. Allah, sıfatlarıyla ezeldir, O'nun sıfatları mahlûkattan hiçbirinin sıfatlarına benzemez. O, zâtında da sıfatlarında da tektir.

D. İslâm Filozoflarına Göre İlahî Sıfatlar

Allah'ın sıfatları ile ilgili olarak görüş beyan eden İslâm bilginleri içinde tenzih konusunda en fazla titizlik gösterenler, İslâm filozofları olmuştur. Onlar, Allah'ın birliğine ve tenzihî sıfatlarına büyük önem vermişler, sübûtî sıfatları bir anlamda tenzihî sıfatlarla birleştirmişlerdir.¹⁰⁴

İslâm filozoflarına göre, tenzih metodu dışında zâta nisbet edilecek ve kaçınılmaz bir şekilde kadîm olarak kabul edilecek sıfatlar zât-ı ilahîde kesreti çağrıştıracak, teaddüd-i kudemâyı gerektirecektir. Bu yüzden onlar, sıfatları zât içinde eritmişler ve böylece sıfat-zât aynılığı sonucuna varmışlardır. Sıfatları zât üzerine zâit ve zât ile kâim olarak değil zâtın kendisi olarak görmüşlerdir.¹⁰⁵

İlk İslâm filozofu kabul edilen Kindî (v.252/866), Allah'ın ancak olumsuz (tenzihî) sıfatlarla nitelenebileceğini söyler ve O'nu yeni terimlerle vasıflandırır: Allah, mutlak birdir. O, aşkındır. O'nun maddesi, sûreti, kemmiyeti, keyfiyeti, izâfiyeti yoktur.

¹⁰² Adam, a.g.e., s.30-32.

¹⁰³ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.492; Gölcük- Toprak, a.g.e., s.204.

¹⁰⁴ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.488-489.

¹⁰⁵ Yurdagür, a.g.e., s.301; Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.489.

O'nun ne cinsi, faslı, türü, hassası ne de ilintisi vardır. O, değişmezdir. Şu halde O, mutlak birliktir; geriye kalan her şey çokluktur.¹⁰⁶

İbn Sînâ (v.428/1037), Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili olarak, Allah'ın mahiyetinin O'nun zorunlu olarak var olmasıyla özdeş olduğunu, Allah'ın ayrı bir mahiyeti olmadığından, O'nun mutlak olarak basit ve tarif edilemez olduğunu söyler. İbn Sînâ, Allah'ın ilim, yaratma, kudret, irade gibi sıfatlarını O'nun basit varlığından çıkarmaya çalışır ve daha çok, bu sıfatların Allah'ın zâtı gerçeğinden başka bir şey olmadığını göstermeye çalışır.¹⁰⁷

İslâm filozoflarının sıfat-zât aynılığı görüşüne sünnî kelâmcılar şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak, felâsifenin, Allah için “cevher” veya “akıl” terimlerini kullanmaları sebebiyle, onların tenzih prensibini zedeledikleri sanılmamalıdır. Çünkü, onların bu terimlere yükledikleri manalar, esas itibariyle Allah'a nisbet edilemeyecek kavramlar değildir.¹⁰⁸

Önemli itikâdî mezheplerin ilahî sıfatlarla ilgili görüşlerini anahatlarıyla sunmaya çalıştığımız bahsi şu sözlerle kapatabiliriz: Esasen, müslümanlar arasında ne önemsenecek derecede antropomorfik bir inanç, ne de niteliklerden yoksun pasif bir tanrı anlayışı mevcuttur. Çeşitli ekolleriyle birlikte müslümanların benimsediği tanrı, fiilen varolan, kainatı yaratıp yöneten ve yetkin sıfatlarla nitelenen aşkın bir varlıktır.¹⁰⁹

Allah'ı hakkıyla tanımak ve murad-ı ilahî'yi anlamak için ortaya çıkan çeşitli ekoller, ilâhî sıfatlar konusunda kullandıkları metotlar sebebiyle, farklı, hatta birbirine zıt sonuçlara ulaşmış olsalar da niyetlerinde hakikati ve doğruyu bulma düşüncesi vardır. Ancak bazen, gerçeği ararken ellerine geçen yanlışlara da doğru zannederek sahip çıkmışlardır.¹¹⁰

¹⁰⁶ Ahmed Fuâd el-Ehvânî, “*Kindî*” mk., (çev. Osman Bilen), (“İslam Düşüncesi Tarihi” içinde), İstanbul; İnsan yayınları, 1990, C.2, s.42-43.

¹⁰⁷ Fazlur Rahman, “*İbn Sina*” makalesi, (çev. Osman Bilen), (“İslam Düşüncesi Tarihi” içinde), C.2, s.120; Yurdagür, a.g.e., s.303-304.

¹⁰⁸ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.489.

¹⁰⁹ Topaloğlu, a.g.md., DİA., s.493.

¹¹⁰ Adam, a.g.e., s.54.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'NİN ULÛHİYET MESELESİNE YAKLAŞIMI

MÂTÜRÎDÎ'NİN ULÛHIYET MESELESİNE YAKLAŞIMI

I. Allah'ın Varlığı

Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığını isbata çalışırken, İmam-ı A'zam'ın (v.150/767) yolunu takip etmiş olmasını¹¹¹ dikkate alarak öncelikle Ebû Hanîfe'nin isbat-ı vâcib hakkındaki görüşlerine kısaca yer vermek istiyoruz.

Ebû Hanîfe, Allah'ın varlığını isbat için hem aklî hem naklî delillere başvurmakla beraber, o daha çok inkârcılar ve bid'at ehli ile muhatap olduğu için aklî delillere ziyadesiyle ağırlık vermiştir.¹¹²

Ebû Hanîfe'ye göre, Allah insanlara peygamber göndermeseydi bile insanların O'nu akıllarıyla bilmeleri vacip olurdu; ancak peygamber gelinceye kadar emir ve yasaklardan sorumlu olmazlardı. Yine, ona göre, hiç kimse yaratıcısını bilmemekte mazur sayılamaz. Çünkü, her insan gökleri ve yeri, kendisini ve başkalarını kimin yarattığını sezmektedir.¹¹³

Ebû Hanîfe, bu düşüncesini delillendirirken şu örnekleri zikretmektedir: Nasıl ki, akıl dalgalı ve fırtınalı bir deniz içinde, yük dolu bir geminin kaptansız olarak doğru istikamette seyretmesini imkansız görüyorsa, bu âlemin de hikmetli iş yapan bir yaratıcısı olmadan mevcudiyetini imkânsız görür. Yine, akıl açısından, anne karnından en güzel bir surette çıkan çocuğun, Allah'ın takdiri olmaksızın, yıldızların ve tabiatın tesiri ile vücut bulması imkânsızdır. Aynı şekilde, nasıl ki boş bir arsa üzerinde yapılan muhkem bir bina onu yapan bir ustanın varlığına delâlet ediyorsa, bütün âlemde görülen değişiklikler de onu değiştiren, hükmünde gâlip bir yaratıcının bulunduğu delâlet eder.¹¹⁴

İmam-ı A'zam'ın bu istidlal tarzı, adına ister hudûs, ister imkân delili densin, Kur'an metodu ile bir isbat-ı Vâcibtir. İnsan, kendisinin ve dış âlemin yaratılışını

¹¹¹ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı*, 9. Baskı, Ankara: DİB.Yayımları, 2001, s.78.

¹¹² İlyas Çelebi, "el-Usûlü'l-münîfe li'l-imâm Ebî Hanîfe" isimli eserin tercümesine yazdığı giriş, II. Baskı, İstanbul: İFAV.Yayımları, 2000, s.40.

¹¹³ Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe lil-imâm Ebî Hanîfe*, (çev. İlyas Çelebi), İstanbul: İFAV.Yayımları., 2000, s.89-90.

¹¹⁴ Beyâzîzâde, a.g.e., s.90.

düşündüğü zaman, bunların kendiliklerinden var olamayacağını anlar.¹¹⁵ Böylece İmam-ı A'zam, Kur'an'ın hudûs deliliyle nizam delilini mezcetmiş ve yeni bir üslup ile ifadelendirmiştir.¹¹⁶

Mâtürîdî, Allah'ın varlığını isbat ederken, kâinatın ve tüm varlıkların hâdis oldukları gerçeğinden hareket etmekte ve bunu yaparken, hem naklî hem de akli delillere yer vermektedir. Ona göre, nesnelere yaratılmışlığı (hadesü'l-a'yân), bilgi vasıtalarının her üçü ile de sabittir.

a) Naklin Allah'ın varlığına tanıklık etmesi: Kur'an-ı Kerim'deki birçok ayette Allah'ın varlığına işaret edilmiştir. Mesela, "O, göklerin ve yerin ilk defa var edicisidir. O'nun hiçbir zaman bir eşi olmadığı halde nasıl olur da O, çocuk sahibi olabilir. Her şeyi O yaratmıştır ve O, her şeyi bilendir. İşte rabbiniz Allah budur: O'ndan başka ilah yoktur. O, her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse yalnız O'na kulluk edin."¹¹⁷, "Göklerin ve yerin rabbi kimdir? diye sor onlara ve de ki: Allah'tır... De ki: Her şeyin yaratıcısı Allah'tır ve O'dur var olan her şeyin üstünde mutlak hükümlerlik sahibi!"¹¹⁸, "...Göklerde ve yerde ne varsa yalnız O'nundur; her şey bütün varlığıyla O'nun iradesine tabidir. Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. O, bir şeyin olmasını istediğinde ona sadece 'Ol' der ve o şey hemen olur."¹¹⁹ Böylece, Allah Teâlâ, her şeyin yaratıcısı, göklerin ve yerin eşsiz var edicisi bulunduğunu ve bunlardaki her şeyin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu haber vermiştir.¹²⁰

b) Duyu ile elde edilen bilginin isbat-ı Vâcib'e tanıklık etmesi: İnsan, cisimlere dikkatle baktığında, onlardan her birinin çeşitli ihtiyaç ve zaruretle malûl olduğunu anlar ve bunların bir sonucu olarak ortaya çıktığını duyu organları aracılığıyla hisseder ve bilir. Kadîm olmak, kıdemiyle başkalarından mustağni olmayı gerektirir. Halbuki cisimler, zaruret ve ihtiyaç ile başkalarına muhtaç bulunduğundan kadîm olamaz ve böylece yaratılmışlığı sübût bulmuş olur. Netice olarak, canlı cansız her şeyin varlığının ancak kendi dışındaki bir şeyle mümkün olduğu ortaya çıkmıştır. Kendi dışındakine

¹¹⁵ Topaloğlu, a.g.e., s.74.

¹¹⁶ Topaloğlu, a.g.e., s.76.

¹¹⁷ el-En'âm 6/101-102.

¹¹⁸ er-Ra'd 13/16.

¹¹⁹ el-Bakara 2/116-117.

¹²⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.21.

bağımlı olunca da yaratılmışlık gerekli hale gelir, çünkü kadîm olmak başkasına bağımlılığa engel teşkil eder.¹²¹

Yine, hislerimizle idrak ettiğimiz her cismin birbirine zıt tabiat ve vasıflar taşıdığını da görürüz. Zıtlar ise kendiliklerinden bir araya gelemez. Tabiatın iyi ve kötü, küçük ve büyük, güzel ve çirkin tarafları bulunduğu gibi aydınlık ve karanlığı da vardır. Bu özellikler ise değişiklik ve zeval bulma belirtileridir. Değişiklik ve zevalde de fenaya maruz kalış ve yok oluş vardır. Değişme ve yok olma ihtimali taşıyan bir şeyin ise varlığının kendinden (kadîm) olması mümkün değildir; zira onun mutlaka bir başlangıcı vardır.¹²²

c) Aklın Allah'ın varlığına tanıklık etmesi: Mâtürîdî, istidlal yoluyla bilgi elde etme yöntemiyle cisimlerin yaratılmışlığını kanıtlama biçiminin aynı paralelde olduğunu belirtmektedir: Cisimler, her an hareket veya sükûn, birleşme veya ayrılma, iyi veya kötü, fazla veya eksik, temiz veya kirli olma halindedir. Bunlar ise aklımızla ve duyu organlarımızla bildiğimiz gibi hâdis varlıklarda bulunan birtakım özelliklerdir. Bir şeyin aynı anda hem hareket hem sükûn halinde bulunması veya hem birleşik hem ayrık, hem iyi hem kötü olması imkânsızdır. Bunların bir düzene bağlı olarak hareket etmesi, bir sırayı takip etmesi, birinin yokluğu ile diğerinin var olması zorunlu olacaktır. Bunlar ise yaratılmışlık vasıflarıdır.¹²³

Mâtürîdî, “yoktan (la min şey’) bir şeyin meydana getirildiği bilinmemektedir” şeklinde görüş beyan eden kimseyi “mevcud”u duyu çerçevesinde farz eden biri olarak sunmakta ve bilgiler, aklî hükümler de dahil olmak üzere birçok mevcudun duyu haricinde bulunduğunu belirtmektedir.¹²⁴

Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığını ispatlarken dayandığı delillerden bir tanesi de cisimlerin değişiklik göstermesidir. Cisimler, ortaya çıkan dış faktörlerle sürekli değişmekte; canlıyken ölmekte, ayrışık iken birleşmekte, küçük iken büyümekte ve kötü iken iyileşmektedir. Bütün bunların dış faktörler olmadan vücut bulma ihtimali yoktur.

¹²¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.21-22.

¹²² Mâtürîdî, a.g.e., s.21-22.

¹²³ Mâtürîdî, a.g.e., s.23.

¹²⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.26.

Eğer bunlar, kendiliklerinden gerçekleşseydi kumaşın renginin boyalarla değil de kendi kendine değişmesi veya geminin kendi başına ve kendi yapısıyla seyretmesi de gerçekleşebilirdi. Fakat böyle olmadığına, yazan olmadan yazı, ayıran olmadan ayırışma gerçekleşmediğine göre bütün bunları inşa edecek ve mevcudiyetlerini sürdürecektir bilgili ve kudretli bir zât bulunmalıdır ki, bu da Allah'tır.¹²⁵

Kemal Işık, Mâtürîdî'nin daha çok duyu organlarına ve akla dayanan bu tür delillerinin ve bu konuda takip etmiş olduğu metodun, kendisinden yaklaşık bir asır önce vefat etmiş bulunan Mu'tezilî bilgin İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm'da (v. da bulunduğunu belirtmektedir. Şu farkla ki, Mâtürîdî isbat-ı Vâcip konusunda Mu'tezile'nin hilafına, naklî delile/habere de büyük bir yer vermekte ve cisimlerin hâdis olduğunu ispatlarken nakilden büyük ölçüde faydalanmaktadır.¹²⁶

Mâtürîdî, ihlas sûresini tefsir ederken, Allah'ın zâtından ötürü ezeli ve ebedî olarak var olduğunu, O'nun dışındaki varlıkların ise kendine nisbetle yokluğa da varlığa da müsait bulunduğunu ifade etmektedir.¹²⁷

Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığına dair delillerinden biri de görünen âlemde meydana gelen hârikulâde işleyiştir. O, tabiatta gözlenebilen her şeyde mutlaka akıllara hayret verici bir hikmet ve yaratıcısına sanatkârâne bir işaret bulunduğuna dikkatleri yöneltmektedir. Zira, düşünürler tabiattaki mükemmel işleyişin iç yüzünü anlamaktan ve yapısının düzenini açıklamaktan âciz kalmışlardır. Her bir düşünür, sahip olduğu bunca hikmet ve bilgiye rağmen tabiattaki uyum ve düzenin mahiyetine akıl erdiremediğinin farkındadır. Bütün bunlar, kâinatın mücüt ve yaratıcısının hikmetini delillendirmektedir.¹²⁸

Mâtürîdî, isbat-ı Vâcip konusunu bitirirken, âlemin kendi başına vücut bulmasının ihtimalden uzak bir şey olduğunu, kâinatın kendi yapısında ilme ve kudrete delâlet eden hususlar bulunduğunu belirtmektedir. Âciz ve cahil olanda ise böyle

¹²⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.26-30.

¹²⁶ Işık, a.g.e., s.67-70; bkz. Topaloğlu, a.g.e., s.79.

¹²⁷ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, (İhlas sûresi tefsiri), (çev.Bekir Topaloğlu), İstanbul: İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı Yayınları, 2003, s.90.

¹²⁸ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, s.30.

niteliklerin bulunması imkânsızdır. Çünkü varlığından önce yokluk damgası taşıyan, var edildikten sonra da yok olmaya mahkûm bulunan cisimlerde ilim ve kudretin var olması imkân dahilinde değildir. Bir de bütün âlemin hiçten (la min şey') oluşması, aynı zamanda onun bütün unsurları ile yaratılmışlığını göstermektedir.¹²⁹

Allah'ın varlığını ispatlarken âlemin yaratılmışlığını esas alan hudûs delili sonraki kelâmcılar ve bazı filozoflar tarafından da kullanılmış olup aynı delil Mâtürîdiyye mezhebini sistemleştiren Ebü'l-Muîn en-Nesefî'de de görülmektedir.¹³⁰

II. Allah'ın Birliği

Allah'ın birliği konusuna, kelâm âlimleri genellikle iki açıdan bakmışlardır: Yüce Allah'ın zâtı itibariyle tek ve ortaksız olması, O'nunla yaratılmışlar arasında sıfatlar açısından hiçbir benzerliğin bulunmaması. Allah Teâlâ'nın gerek zâtı gerekse sıfatları açısından yaratılmışlarla benzerliğinin bulunmaması, İslâm âlimleri ve büyük halk kitleleri tarafından İslâm tarihi boyunca benimsenen bir inanç olmuştur.¹³¹

Sünnî kelâmın kurulmasına öncülük edenlerden Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber'de, Yüce Allah'ın sayı yönüyle değil ortağı olmaması yönüyle bir olduğunu belirttikten sonra İhlas sûresine yer vermiş, devamında Allah'ın bir 'şey' olduğunu ancak diğer şeyler gibi olmadığını, O'nun varlığının cisim, cevher, araz, had, zıd, eş ve ortaktan uzak bulunduğunu ifade etmiştir.¹³²

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'de Allah'ın birliği konusu üzerinde dururken şu ayet-i kerimelere yer verir: “ De ki: Eğer söyledikleri gibi O'nunla birlikte başka ilahlar da bulunsaydı o takdirde onlar, arşın sahibine üstün gelmek için çare arayacaklardı.”¹³³, “Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı bunların düzeni mutlaka bozulurdu.”¹³⁴, “ O'nunla birlikte hiç bir tanrı yoktur. Aksi takdirde her bir tanrı kendi yarattığını sevk ve idare ederdi.”¹³⁵, “ Yoksa onlar, O'nun yaratışı gibi yaratan

¹²⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.31.

¹³⁰ Topaloğlu, a.g.e., s.80-81.

¹³¹ Topaloğlu, “Allah” md., DİA., s.480-481.

¹³² Ebû Hanîfe, a.g.e., s.55-56.

¹³³ el-İsrâ 17/42.

¹³⁴ el-Enbiyâ 21/22.

¹³⁵ el-Mü'minûn 23/91.

ortaklar buldular da bu yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü? De ki: Allah, her şeyi yaratandır ve O, birdir, yenilmeyen yegâne galiptir.”¹³⁶, “Rahmân olan Allah’ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin.”¹³⁷

Mâtürîdî, kâinatın yaratıcısının bir oluşunun tarihî, aklî ve kozmolojik delillerle sabit olduğunu belirttikten sonra bunların açıklanmasına geçer:

a) Tarihî delil: Tevhide dair tarihî delil, çeşitli insan topluluklarının tek tanrı inancı üzerinde ittifak etmeleridir. Aslında çoğulcu bir inanca sahip bulunanlar da bir nevi birliği benimsemişlerdir. Tevhid ehlinin bildiği ve benimsediği ilahtan başka hiçbir varlığın ilahlık iddiasında bulunduğu duyulmamış veya ilahlığa delâlet edecek bir fiilinin eseri gösterilmemiştir. Hiçbir varlıkta, kendisini ulûhiyet mertebesine çıkaracak bir özellik tespit edilmemiş, Allah’ın dışında hiçbir varlık akılları acze ve hayrete düşürecek mucizelerle desteklenmiş peygamberler de göndermemiştir. Yine, eğer Allah’ın ortakları bulunsaydı hak peygamberlerin getirdikleri çeşitli mucizeleri engeller ve peygamberleri mucize göstermekten alıkoyardı. Bütün bunlar göstermektedir ki, Allah’ın birden fazla olduğunu iddia etmek bir hayal ürünü ve bir vesvesedir. Gerçek ma’bûd ve kâinatın yaratıcısı tek ve kahrî olan Allah’tan başkası değildir.¹³⁸

b) Aklî delil: Mâtürîdî, tevhidi ispat için yukarıda zikredilen ayetlerden istidlâllerde bulunur. Şayet yaratıcı birden fazla olsaydı âlemin vücut bulması ve devamı, ancak aralarında anlaşmaları suretiyle ihtimal dairesine girerdi ki, bunda rab oluşun geçersizliği söz konusudur. Çünkü o takdirde, ilahlardan birinin olumlu kılmak istediği bir şeyi diğeri olumsuz kılmak isteyebilir. Bütün bu durumlarda çelişme ve birbirini yok etme söz konusudur. O halde, âlemin mevcut oluşu ve mevcudiyetini sürdürmesi, yaratıcısının tek olduğunu gösterir.¹³⁹

Yine, Allah ile birlikte bir tanrı bulunması halinde, bunun diğerdinden gizleyeceği bir fiili işlemeye gücü ya yetecek ya da yetmeyecektir. Şayet her ikisi de güç yetirirse her biri diğerdini güçsüzlüğe ve bilgisizliğe mahkum etmiş olur ki, bu da

¹³⁶ er-Ra’d 13/16.

¹³⁷ el-Mülk 67/3.

¹³⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.31-32.

¹³⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.32.

yine rab oluş vasfının ortadan kalkması anlamına gelir. Eğer birbirlerine güç yetiremezlerse her biri âciz kalmış olur. Acziyet ise ilahlığı düşürür. O halde, âlemin yaratıcısının yüce Rabbin kendisi olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰

c) Kozmolojik delil: Mâtürîdî, Allah'ın birliğini ispata çalışırken evrendeki uyuma ve evrenin sahip olduğu yaratılış özelliğine de işaret eder. “Rahman olan Allah'ın yaratışında hiçbir uyumsuzluk göremezsin”¹⁴¹ ayetinden hareketle, tanrının birden fazla olması durumunda kâinatın yönetiminin altüst olacağını, mükemmel bir düzen ve tedbir üzere yaratılmış olan mahlûkatın düzeninin devam edemeyeceğini belirtmektedir.¹⁴²

Yine, tabiatı oluşturan varlık gruplarının birbirlerinden farklı olmalarına ve uzak bulunmalarına, içindeki gıdalarının türlü türlü olmalarına ve çeşitli yerlerde yetişmelerine rağmen büyük bir uyum ve karşılıklı münasebet içerisinde bulunmaları da tevhidin delillerindedir. Aynı şekilde, hiçbir şey zarar-yarar, iyilik-kötülük, nimet-bela bakımından aynı konumda değildir. Kötü olan bir şey, başka bir yönden iyi olabilir. Sonuç olarak, bütün bu zıt durumları mükemmel bir ahenk içerisinde bir araya getirmiş olanın, bütün nesne ve olayların yaratıcısının ve yöneticisinin tek olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁴³

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin de vurguladığı şekilde, Allah'ın bir oluşunun sayı cihetinden olmadığını ifade etmektedir. Çünkü sayı açısından bir olan varlık, azalabilir, çoğalabilir, uzunluk, kısalık, genişlik ve darlıkla vasıflanabilir. O yüzden, Allah hakkında, “O, ululuk, aşkınlık ve yücelik açısından birdir” denilmelidir.¹⁴⁴

Mâtürîdî, “İlahınız bir tek ilahtır”¹⁴⁵ ayetini izah ederken, bu ayetin Allah'ın bir olduğunu ispat ettiğini ve O'ndan başka ilahların varlığını da nefyettiğini belirtmektedir. Allah, bizatihi celâliyle, azametiyle, yüceliğiyle ve her türlü kusura sahip mahlûkata benzememekle tektir. Kulluk edilmeye layık olan tek ilah, O'dur.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.33.

¹⁴¹ el-Mülk 67/3.

¹⁴² Mâtürîdî, a.g.e., s.34.

¹⁴³ Mâtürîdî, a.g.e., s.34-35.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, (Âyetü'l Kürsî tefsiri), s.31; bkz. Koçar, a.g.e., s.58.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/163.

¹⁴⁶ Koçar, a.g.e., s.58.

Mâtürîdî'ye göre, Allah görünen her şeye vahdâniyetinin ve rubûbiyetinin delillerini yerleştirmiştir. O, “Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi güzel yaptı”¹⁴⁷ ayetini açıklarken, Allah'ın Ademoğlunun sûretini birliğine ve rubûbiyetine delil olması için husûsî kıldığını ve onların nefislerine Allah'ı tanımaları için bir hakikat koyduğunu belirtmektedir. Böylece insanlar, kendilerinde bulunan bu hakikatle Allah'ın tek oluşunu/vahdâniyetini anlarlar.¹⁴⁸

İhlas sûresini tefsir ederken, Mâtürîdî, bir statüsünde bulunan her şeyin bir araya gelmiş birlerin vâhidi olduğunu, ancak cüz-i la yetecezzâ denen ve sadece tasavvurda bulunan vâhidin müstesna olduğunu dile getirmektedir. O, Cenâb-ı Hakk'ın ise, bütün, parça, az ve çok kavramlarından uzak bulunduğu gibi O'nun parça veya bütün konumu bulunan ya da belirli dereceleri olan vâhid kavramından da berî olduğunu belirtmektedir. Yine, Allah Teâlâ, her bir varlık için bir karşıt yaratmıştır ki, her birinin alternatifini olup çift konumunda bulunsun ve gerçek vahdâniyet O'na özgü olsun.¹⁴⁹

Mâtürîdî, ihlas sûresinin açılımının, Allah'ın en kapsamlı sıfatını teşkil eden tevhid ilkesini pekiştirip yerleştirmekten ibaret olduğunu söyleyerek, bu sûrenin özet olarak, tevhidin bütün berraklığı ile Allah'a özgü kılındığını, ulûhiyette benzerleri ve rubûbiyette ortaklarının bulunmadığını; kendisinden başka her şeyin O'nun hakimiyet ve tasarrufu altında O'na kul olma özelliği taşıdığını beyan ettiğini belirtmektedir.¹⁵⁰

Mâtürîdî, fâtiha sûresindeki “Yalnız sana kulluk ederiz” ibaresini açıklarken, bu ilahî beyanın iki manaya alınabileceğini söylemektedir. Bunların birincisi tevhiddir. Zira, Abdullah b. Abbas'ın (v.68/687) “Kur'an'da yer alan bütün ibadet kavramları tevhid manasına gelir” dediği rivayet edilmiştir. İkinci mana ise, buradaki ibadetin Allah'a kulluk edilmesine vesile olan her türlü itaatten ibaret olmasıdır. Sözü edilen her iki mana da son tahlilde aynı noktada birleşir. Çünkü, kulun bütün ibadetlerinde Allah'ı tek ma'bûd olarak tanınması ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmaması gerekmektedir.

¹⁴⁷ el-Mü'min 40/64.

¹⁴⁸ Koçar, a.g.e., s.31.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (İhlas sûresi tefsiri), s.96.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.99-101.

Böylece kul, hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.¹⁵¹

Mâtürîdî, tevhidi ispat ederken, Eş'arî'den farklı olarak, sadece burhân-ı temânu' adı verilen delile dayanmakla yetinmeyip kâinattaki mevcut her zerrenin Allah Teâlâ'nın vahdâniyetine delâlet ettiği noktasından hareket etmektedir.¹⁵²

III. Allah'ın Sıfatları (Zâtî - Fiilî Sıfatlar)

Önemli itikadî mezheplerin sıfat görüşlerini işlerken ifade ettiğimiz gibi, ilahî sıfatlar konusu, kelâm ilminin aslî ve en karmaşık konularından birini teşkil etmektedir. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde bu meselelerle ilgili bir ihtilaf oluşmamış ancak kısa bir zaman sonra zât ve sıfatlar konusu bir problem olarak çeşitli mezhepler tarafından tartışılmaya başlanmıştır.

Esasen, sıfatlardan soyutlanmış bir zâtın varlığını ispat etmek mümkün olmayacağından, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisinin de sadece zihnî bir varlıktan ibaret olmamasından dolayı Allah Teâlâ'nın tanınıp ispat edilmesi ancak onun sıfatları yoluyla imkân dahiline girmektedir. Zira, duyulur âlemde sıfattan soyutlandığı takdirde varlığın zâtına kılavuzluk edecek hiçbir şey yoktur.¹⁵³

Mâtürîdî'nin ilahî sıfatlarla ilgili görüşlerine geçmeden önce, İmam-ı A'zam'ın bu meseleye dair düşüncelerine kısaca yer vermek istiyoruz. Bunun nedeni ise, Mâtürîdî'nin görüşlerinin daha iyi kavranması için onun beslendiği kaynağa değinilmesi ihtiyacıdır.

İlgili bölümde de belirtildiği üzere, İmam-ı A'zam, el-Fıkhu'l – Ekber'inde, Allah'ın, yarattıklarından hiçbirine benzemediğini, O'nun, isimleri, zâtî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olduğunu, O'nun sıfatlarının ve isimlerinin sonradan olmadığını ifade etmektedir. Yine, Allah bir 'şey'dir ancak diğer şeyler gibi değildir. Bizim

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (Fâtiha sûresi tefsiri), s.17.

¹⁵² Işık, a.g.e., s.76.

¹⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.164.

Kur'ân'ı yazmamız ve okumamız mahlûktur, fakat Kur'an mahlûk değildir. Allah'ın sıfatları ezeldir ve değişme kabul etmez.¹⁵⁴

Mâtürîdî, her şeyden önce, Allah'ın mahiyetinin bilinemeyeceğini vurgulamaktadır. O'nun mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş, ifade bocalamış, akıllar âciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür.¹⁵⁵

Mâtürîdî, Allah'ın bazı isim ve sıfatlarla nitelendirilmesinin naklî ve aklî delillerin her ikisiyle de sabit olduğunu belirtmektedir. Naklî delil, Kur'ân-ı Kerim'in ve diğer ilahî kitapların sunduğu ilgili ayetlerdir. Peygamberlerin ve diğer insanların hepsi, söz konusu isim ve sıfatları tasdik etmişlerdir. Her ne kadar bazıları Allah'a herhangi bir isim ya da sıfat nispet etmenin O'nu diğer varlıklara benzetme anlamına geleceğini söylemişse de bu, doğru değildir. Akıl da Allah'ın bazı niteliklerle vasıflanmasına hükmeder. Çünkü Allah'ın cevherleri ve arazlarıyla birlikte farklı özelliklere sahip bulunan nesnelere yarattığı sabit olunca, bu yaratmanın kendiliğinden değil de ilahî irade ile gerçekleştiği anlaşılmış olur. Yine, ilahî fiilin hikmet dairesi çerçevesinde, göze çarpan hiçbir bozukluk olmaksızın cereyan etmesi de bunu kanıtlar niteliktedir.¹⁵⁶

Mâtürîdî'ye göre, Allah'ı mahlûkatta bulunan bazı vasıflarla nitelendirmek benzeşmeyi gerekli kılmaz. Çünkü bu sıfatların yaratılmışlarda kazandığı mahiyet, Allah'tan nefyedilmektedir. Öte yandan, Allah Teâlâ'yı isimleri ve sıfatları olmaksızın tanıtmak ve rubûbiyetini gerektiği şekilde açıklamak mümkün olmadığından bu isim ve sıfatlar lüzumlu görülmüştür. Çünkü, duyular ötesinde olanı bilmek, ancak duyular âleminin kılavuzluğu ile mümkündür.¹⁵⁷

Mâtürîdî, Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozofların, gerçekte zât-ı ilâhiyenin bütün sıfatlardan yoksun olduğu görüşünü benimsemediklerini vurgulayarak, hangi yöntemle olursa olsun Allah'ın zâtına bir mana nisbet eden kimsenin ta'tîl anlayışını reddetmiş olacağını söylemektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ebû Hanîfe, a.g.e., s.55-59.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (İhlas Süresi tefsiri), s.95.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.58-59.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.38.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.39.

Mâtürîdî, Mu'tezile âlimlerinden Ka'bî'nin (v.319/931) Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatlarıyla ilgili görüşlerini değerlendirirken, Ka'bî'nin hâlin ve şahsın değişmesini kabul eden sıfatların fiilî sıfatlar grubuna girdiği ve zâtî sıfatlardan farklı olarak hâdis olduğu iddiasını zikreder. Ka'bî'nin iddialarından biri de şudur: Hakikatte Allah'ın sıfatı yoktur, sadece O'nu vasıflandıranın nitelemesi veya O'na isim nisbet eden kimsenin adlandırması vardır. Mâtürîdî, bu iki iddiayı değerlendirirken, Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatları arasında bu şekilde bir ayrıma gitmenin mantıkî bir temeli bulunmadığını, zâtî ve fiilî sıfatların mahiyetinin eninde sonunda aynı noktada birleştiğini ifade etmektedir. İkinci iddia ile ilgili olarak da Allah'ı vasıflandıranların O'nu ilim, kudret ve fiille nitelendirdiklerinde vasıflandırma açısından zâtî ve fiilî nitelemenin gerçekleşmiş olacağını, realitede de Allah'ın gerçek manasıyla "âlim, hâlık ve kâdir" diye isimlendirildiğini belirtmektedir.¹⁵⁹

Mâtürîdî, Ka'bî'nin Allah'ın kelâm sıfatıyla ilgili iddialarına da yer vermiştir. Ka'bî, kelâm sıfatının hâdis oluşuna, onun hakkında Kur'an'da yer alan "gelmek" (ityân ve mecî')¹⁶⁰ kavramlarıyla istidlâlde bulunarak kelâm sıfatının bu sebeple hâdis olduğunu ileri sürmüştür. Yine, Ka'bî, Allah'ın kelâmı olan Kur'an'ın hifzedilir yani ezberlenir (ve dolayısıyla sınırlandırılabilir) olmasıyla da onun yaratılmışlığına hükmetmiştir. Mâtürîdî, bu görüşleri değerlendirirken, mahlûkta bulunan bir sıfatın Allah için söz konusu olması halinde mahiyet değiştirdiğini, değişiklik ve zevâl ihtimalinden münezze bulduğunu söylemektedir. Cenâb-ı Hak, mecî' (geliş) kavramını kendine de nisbet etmiş ancak bundan onun yaratılmış olduğu neticesi doğmamıştır. İkinci olarak, 'hifz' kavramı Allah'a da nisbet edilmektedir.¹⁶¹ Ancak bunun manası O'nun çizdiği sınırları ve kelâmının ihtiva ettiği esasları korumak tarzında olabilir. Zira, Allah'ın kelâm sıfatı ezelîdir ve ulûhiyet makamına hasır.¹⁶²

Mâtürîdî, Allah'ın kelâmı ile nitelenişinin hem naklî hem de aklî delille sabit olduğunu ifade etmektedir. Naklî delil "Allah, Musa ile basbayağı konuştu"¹⁶³ ayetidir.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.65-66.

¹⁶⁰ Bkz. el-Bakara 2/106 ; el-Fecr 89/22.

¹⁶¹ Bkz. en-Nisâ 4/34.

¹⁶² Mâtürîdî, a.g.e., s.69-70.

¹⁶³ en-Nisâ 4/64.

Bu ayette Allah, Musa ile konuşmasını masdarla te'kit etmiştir. Ayrıca, âlimler arasında Allah'ın kelâmı konusunda bir ihtilaf yoktur; Allah'ın mütekellim olduğu ve hakikat anlamında O'nun kelâmının bulunduğu hususunda oy birliği vardır. İhtilaf, O'nun kelâmının mahiyeti hakkındadır. Aklî delil ise, âlim ve kâdir olduğu halde konuşmayan herkes aciz bulunmak veya engel olunmak türünden bir afet sebebiyle konuşmamış olur. Allah Teâlâ ise, bütün bunlardan münezzehtir olduğuna göre O'nun mütekellim olduğu ortaya çıkmış olur.¹⁶⁴

Allah'ın kelâmı hâdis kabul edildiği takdirde yaratılmışların kelâmı statüsünde bulunmaktan kurtulamaz. Bu durumda da benzeşme ortaya çıkar. Halbuki “Hiçbir şey O'nun benzeri değildir.”¹⁶⁵ ayet-i kerimesi gerek sıfatında gerekse zâtında benzeşme olamayacağını ifade etmektedir. O halde, Allah'ın zâtına mahsus olan kelâmın bütün yaratıklara ait kelâmdan farklı olduğunda şüphe yoktur.¹⁶⁶

Mâtürîdî, Mu'tezile'nin aksine, ilahî kelâmın mahlûk olmadığını belirterek, mahlûk olanın ses ve harflerden müteşekkil bulunan mushaf olduğunu söylemektedir. Allah, kelâmını Musa'ya, Musa'nın diliyle ve ayrıca yarattığı harf ve ses aracılığıyla duyurmuştur. O, bu yolla Musa'ya mahlûk olmayana mahlûk vasıtasıyla duyurmuştur.¹⁶⁷

Mâtürîdiyye mezhebinin Eşariyye'den farklı olarak, kadîm sıfatlardan biri kabul ettiği tekvin sıfatına da Mâtürîdî eserinde geniş yer verir. ‘Allah, ezelde tekvin sıfatına sahip bulunmakla nitelendirildiğine göre yaratıklar (mükevven) ezelde neden mevcut olmamıştır?’ sorusuna cevap olarak o şöyle der: Nesnelere olması gerektiği gibi vücut bulması için Allah ezelde tekvinle nitelendirilmiştir. Bu, nesnelere ilahî kudretin, iradenin ve ilmin taalluk ettiğini kabul etmeye benzer. Böylece her şey planlanan zamanda vücut bulur. Burada sonradan olmuşluk fiilen vücut bulanla ilgilidir; yoksa onu kapsayan ilahî ilimle değil.¹⁶⁸

Mâtürîdî, “bir mükevven olmaksızın tekvini gündeme getirmek Allah'a acziyet nisbet etmek anlamına gelir” düşüncesine karşılık olarak da acziyetin ancak tekvinin belli bir zamanda gerçekleşmesi planlandığı halde gerçekleşmemesi halinde

¹⁶⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.73-74.

¹⁶⁵ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.74-75.

¹⁶⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.76.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.62.

söz konusu olacağını, aksi takdirde bir acziyetten söz edilemeyeceğini belirtir. Bir de sıfatla birlikte onun mutaallakı da (mükevven) zikredildiğinde hemen vaktinin de hatırlatılması gerekir ki mükevvenin ezeliyeti akla gelmesin.¹⁶⁹

Hiçten (la min şey') icat eden sadece Allah'tır. Kulun fiili, vakti geldiğinde, bedenen uğraşması ve âlet kullanması suretiyle meydana gelebilir. Allah ise, zâtı ile yapar, nasıl ki O yüce varlık zâtı ile bilmiş ve zâtı ile güç yetirmişse. O'nun dışındaki herkes, zâtın dışında öyle şeylere tevessül ederek yapar ki, onlarsız iş görmesi imkan dahilinde değildir. Yine, Allah'ın tekvininin mahiyetini beşer idrakinin kavraması mümkün değildir. Dile getirilebilecek en kolay anlatımı "ol" demekten ibarettir. O'nun ilminde konumu belli olan her şey bu "ol" emriyle vücut bulur. Allah, her şeyi nasıl ve ne zaman olması gerekiyorsa o şekilde meydana getirir. İnsanların kavrayış gücü ise, fâilini meşgul edip yormayan bir tekvin eylemini anlamaktan acizdir. Tekvin ne kadar derinleştirilirse derinleştirilsin nihâî noktasına ulaşılması mümkün olmayan bir konudur.¹⁷⁰

Mâtürîdî, Mu'tezile âlimlerinden Muhammed b. Şebîb'in, Allah'a tenzihî-selbî sıfatlar dışında sıfat izafe etmenin teaddüd-i kudemâyı gerektireceği endişesini de yersiz bulmuş ve onu eleştirmiştir. İbn Şebîb, "Yaratıcı ezeldir" demeyi uygun telakki etmiş, buna karşılık "Allah, ezelden beri yaratıcıdır" sözünü ise mahlûkun ezeliyetini gerektireceği endişesiyle uygun görmemiştir. Halbuki bu, doğru değildir.¹⁷¹

Anlaşılan odur ki, Mâtürîdî, gerek zâtî gerekse fiilî sıfatları ezeli kabul etmiş ve aralarında -son tahlilde- bir fark görmemiştir. Allah, bütün sıfatları ile ezeli ve ebedidir. Zât-ı İlâhîyeye nisbet edilen sıfatlar, mahiyetleri itibariyle mahlûkun sıfatlarından farklıdır; O, zâtı ve sıfatlarıyla tektir. Allah'ın sıfatları, zâtının ne aynıdır ne de gayrıdır. İlâhî sıfatlardan biri olan tekvin de diğer sıfatlar gibi ezeldir. Ayrıca, selbî sıfatlar dışında Allah'a sıfatlar isnad etmenin tevhide zarar vereceği endişesi de yersizdir.

¹⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.62.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.63-64.

¹⁷¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.162-163.

IV. Allah'ın İsimlendirilmesi

A. Allah'a İsim ve Sıfat Verilip Verilemeyeceği

İsim ile sıfat arasındaki teknik fark, İslâm âlimleri tarafından el-Esmâ' ve's-sıfât adlı eserlerde şu şekilde belirlenmiştir: Hay, alîm, hâlık gibi dil açısından sıfat kalıbında bulunan kelimeler isim, diğerleri ise sıfat adını alır.¹⁷²

Kelâm âlimleri, nasla sabit olmayan bir kavramın Allah'a izafe edilip edilemeyeceğini tartışmışlardır. Bir kısmı, nasların nitelendirdiği genel ulûhiyet anlayışına ters düşmemesi şartıyla böyle bir şeyi meşru kabul etmiş, bir kısmı ise Allah'a nisbet edilecek isim veya sıfatın naslarda yer almasını gerekli görmüştür. Gazzâlî (v.505/1111) ile Râzî (v.606/1210), bu noktada isim ile vasfı birbirinden ayrı düşünmüş, nasla sabit olmayan bir ismi Allah'a izafe etmenin doğru olmayacağını, ancak ulûhiyete ters düşmeyen bir kavramla O'nun nitelendirilebileceğini söylemişlerdir.¹⁷³

Öte taraftan, Allah'ı hatırlatacak kelimeler seçilirken bunlar hem Allah'ın zâtını niteleyen kavramlara uygun düşmeli hem de ta'zim ve hürmet unsurlarını taşımalıdır. Bunun için de naslarda yer almayan kelimelerin O'na nisbet edilmemesi, ilahî isimlerin naslardan seçilmesi gerekir.¹⁷⁴

Mâtürîdî'ye göre Allah'ı isimlendirmedeki ölçü nakildir. O, Allah'ın kendi zâtını isimlendirmedeği bir isimle O'na dua etmenin yanlış olacağını belirtir. Bu yüzden, Allah'ı bereket sıfatıyla vâfsetmenin O'nu ayıp ve eksikliklerden uzaklaştırma anlamını taşıdığını belirtmekle beraber, Allah'a "Yâ Mübârek!" diyerek dua etmenin doğru olmayacağını, zira bu ismin naslarda yer almadığını söylemektedir.¹⁷⁵ Yine ona göre, biz Allah için sıfat icad etme hakkına sahip değiliz; Allah haddi zatında nasılsa ancak öyle nitelendirilebilir.¹⁷⁶

¹⁷² Topaloğlu, a.g.md., DİA, s.482.

¹⁷³ Topaloğlu, a.g.md., DİA, s.483.

¹⁷⁴ Topaloğlu, a.g.md., DİA, s.482.

¹⁷⁵ Koçar, a.g.e., s.27.

¹⁷⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.54.

Allah'ın hiçbir surette değişiklik göstermeyen zâtî isimleri vardır. Lafza-i Celâl, yüce yaratıcının en kapsamlı ismi olup Hâlık, Rahmân, Rahîm, Âlim, Kâdir gibi isimler de bu ismin içinde mevcuttur. Allah'ın zâtına delâlet eden isimleri ezelî olduğu gibi O'nun fiiline delâlet eden isimleri de ezelîdir.¹⁷⁷

Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın isimlendirildiği bütün kelimelerin, isimlendirmeyi teşkil eden harflerin mahiyetine bağlı olmadığını belirtmektedir. Bu yüzden, bir şey söylemeye çalışırken, ağızdan çıkan harflerle onların oluşturduğu heceler, sadece amaçlanan şeyin anlaşılması için olup, ismin mahiyetinin bu harf ve hecelerden ibaret olduğu zannedilmemelidir.. Aynı Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasının "kûn" kelimesiyle ifade edilmesi gibi. Öyle ki, yaratma fiilinde kâf ile nun harflerinin herhangi bir rolü yoktur. Burada amaç, sadece anlatılmak istenen anlamı zihinlere yaklaştırmaktan ibarettir.¹⁷⁸ Allah'a nisbet ettiğimiz isimler de bazı manaları zihinlere yaklaştıran lafızlardan ibaret olup gerçekte O'nun isimleri değildir. Söz konusu lafızlardan Allah'ın münezzehe bulunduğu bazı manalar zihinlere gelebileceğinden, Allah Teâlâ, zâtını nitelendirirken nefiy ifadesi kullanılmıştır. Böylece O, tevhid ilkesini 'nefiy çerçevesinde isbat ve isbat çerçevesinde nefiy' dengesi üzerine oturtmuştur.¹⁷⁹

Mâtürîdî, bazı kimselerin, Allah'a zâtî bir sıfatın veya zâtî bir ismin verilmesinin yaratılmışlarla benzeşmeyi gerektireceğinden dolayı doğru olmayacağını söylediklerini aktararak onlara şöyle cevap vermektedir:

"Bize göre aslolan şudur ki, Allah'ın kendileriyle isimlendirildiği 'Allah', 'Rahmân' gibi isimleri, ayrıca şeyleri 'bilmek' onlara 'güç yetirmek' gibi nitelendirildiği zâtî sıfatları mevcuttur. Ne var ki, bizim O'nu nitelememiz ve isimlendirmemiz, zaruri olarak gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşmektedir. Çünkü bu niteleme ve isimlendirme ancak insanlar arasında denenip bilinen bir yöntemle mümkün olmaktadır, bu ise denenilenle şekillendirildiği için ifadede benzeşmeyi gerektirir... Biz insanlar, başka bir imkânâna sahip bulunmadığımızdan Allah'ı zikrettiğim şekilde isimlendirmekteyiz.

¹⁷⁷ Koçar, a.g.e., s.24.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (İhlas Süresi tefsiri), s.91.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.119.

Şayet gücümüz başka herhangi bir varlığın isimlendirilmediği kelime ve kavramlarla O'nu isimlendirmeye kâfi gelseydi elbette öyle yapardık.”¹⁸⁰

B. Allah'a Cisim Kavramının Nisbet Edilip Edilemeyeceği

Mâtürîdî, cisim kelimesinin Allah hakkında kullanılmasının meşru olmadığını belirtir. Ona göre cisim kelimesinin kullanılışı iki şekilde olur. Birinci kullanım, cismin duyulur âlemdeki mahiyeti konusundadır. Buna göre cisim, mekâna bağlı olan, sınırları bulunma özelliği taşıyan üç boyutlu şeyin adıdır. Bu manalara gelen cisim lafzını Allah Teâlâ hakkında kullanmak meşru değildir. Çünkü, bütün bunlar yaratılmışlara ait özellikler olup yaratılmışlığın göstergeleri, sonradan oluşun alâmetleridir.

Cisim kelimesinin ikinci kullanılışı ise, bir şeyin varlığını ortaya koymaktan (isbat) başka bilinen bir mahiyetinin olmayışı şeklindedir. Bu takdirde Allah'a cisim adının verilmesi mümkündür. Ancak şu da var ki, cismi bu anlamda kullanan hiç kimse yoktur. Bu yüzden, cisim kelimesi Allah hakkında kullanılamaz.¹⁸¹

Esasen, daha önce de yer verdiğimiz üzere, Allah'ın isimleri ve sıfatları tevkifi olup O'nu naslarda yer almayan isim ve sıfatlarla isimlendirip nitelendirmek doğru değildir. Eğer cismin Allah'ın isimlerinden biri olduğunu bildiren bir nas olsaydı bu kelimeyi Allah'a nisbet etmek caiz olurdu. Ancak ne Allah'tan ne de O'nun görevlendirdiği peygamberlerden böyle bir nakil gelmiştir.¹⁸²

Öte taraftan, cisim kelimesini Allah'a nisbet etmek, hisse, nakle veya akla dayanan bir delil olmaksızın caiz olsaydı bu takdirde Allah'a “ceset” veya “şahıs” kelimelerini izafe etmek de meşru olurdu. Halbuki, bütün bunlar şer'î delillerle reddedilmiştir. Yine, yaratılmış olanların isimlendirildiği bütün kelimeleri O'nun hakkında kullanmak da söz konusu olurdu. Bu ise, mümkün değildir. Hakkında nakil bulunmayan ve akılca olabilirliği tesbit edilmeyen hususlarda böyle bir davranışta bulunmak, haddi aşmak anlamına gelir.¹⁸³

¹⁸⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.118-119.

¹⁸¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.52.

¹⁸² Mâtürîdî, a.g.e., s.52.

¹⁸³ Mâtürîdî, a.g.e., s.52-57.

C. Allah'a "Şey" Kavramının Nisbet Edilip Edilemeyeceği

Mâtürîdî, Allah hakkında, "şey" kelimesini kullanmanın naklî ve aklî delillerle sabit olduğunu belirtir ve bunları şu şekilde ifade eder:

a) Naklî Delil: Allah Teâlâ, Kur'an'da "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"¹⁸⁴ buyurmaktadır. Eğer Allah "şey" olmasaydı, 'şey'in zikredilmesine veya Allah'ın eşyaya benzemeyen bir "şey" olduğunun belirtilmesine ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü "şey" kelimesi kendisi için şey denilemeyecek bir varlığa yönelik olarak kullanılamaz. Bir başka ayet-i kerimede de "De ki: Hangi şey şahitlik etme bakımından en büyüktür? De ki: Allah, benimle sizin aranızda şahittir"¹⁸⁵ buyurulmaktadır. Eğer "şey" kelimesini Allah için kullanmak caiz olmasaydı ayetin bunu içermesi ve O'na nisbet edilmesi mümkün olmazdı.

b) Aklî Delil: Herkes tarafından bilinmektedir ki, şey kavramı sadece varlık ifade eden (isbat) bir isimdir. Çünkü, bir şeyi küçümseme anlamı taşımadığı sürece, "şey değil" demek "mevcut değil" anlamına gelir. "Lâ şey" tabiri, ya gerçeğin/varlığın nefyi ya da var olanın küçültülmesi anlamında kullanılır. O halde, bir varlığa "şey"lik nisbet etmek, onun zâtının varlığını ve yüceltilmesini ifade eder. Allah ise, buna en lâyık olandır.¹⁸⁶

Mâtürîdî, Allah hakkında "diğer şeylere benzemeyen şey" dendiği halde "diğer cisimlere benzemeyen cisim" neden denemez? şeklindeki bir soruya şöyle karşılık vermektedir: Şey ile cisim farklı karakterde olup "şey" denilmesini gerektiren sebep cisimde bulunmamaktadır. Zira "şey" kavramı varlığı isbata yöneliktir. Cisim ise mekâna bağlı bulunan, sınırları olan yaratılmışlık özelliklerinden ayrı kalamayıdır. "Diğer eşyaya benzemeyen şey" sözünün manası, şeylere ait mahiyeti Allah'tan nefyetmekten ibarettir.¹⁸⁷

Sonuç olarak, kainatın bütün özellikleriyle birlikte mevcudiyetinde Allah'ın var oluşunun delilleri bulunmaktadır. Bu yüzden, Allah hakkında "şey" denilmiştir. Cismaniyet kavramında ise, mekâna bağlı yön-teraf unsurlarının da varlığı söz konusudur.

¹⁸⁴ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁸⁵ el-En'âm 6/19.

¹⁸⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.55-56.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.54.

Her yön, diğerinden daha uzun, daha geniş veya daha kısa olabilir. Bu yüzden Allah hakkında cisim kelimesi kullanılamaz. Allah, hiçbir değişikliğe ve zevale uğramadan, hareket ve sükûna maruz kalmadan, bir halden diğer bir hale geçmeden ezelî ve ebedî olarak mevcuttur.¹⁸⁸

V. Diğer Meseleler

A. Allah'ın Fiillerindeki Hikmet

Mâtürîdî'nin Kitâbü't- Tevhid'i dikkatli bir şekilde gözden geçirildiğinde onun hemen her meseleyle ilgili olarak ilahî fiillerdeki hikmete vurgu yaptığı göze çarpar. O, kâinattaki eşsiz uyum ve düzeni, hikmetliliği Allah'ın varlığının ve birliğinin en büyük delillerinden biri olarak sunmaktadır.

Mâtürîdî'ye göre, bu noktada öncelikle vurgulanması gereken Allah'ın fiillerinin ihtiyarî oluşu yani O'nun hür seçimiyle gerçekleşiyor olmasıdır. Bunun delili ise bütün mahlûkatın farklı tür ve mahiyetlerde varlık alanına çıkmasıdır. Eğer yaratılmışlar bir hikmete bağlı olmaksızın vücuda gelseydi o takdirde âlemdeki varlıkların farklı farklı türlerde bulunmaları imkân dahilinde olmazdı.¹⁸⁹

İlgili bölümde de geçtiği üzere, Allah'ın varlığının en büyük delillerinden biri, kâinatın akıllara hayret verici bir hikmet üzere yaratılmış bulunmasıdır. Bilgi sahibi kimseler dahî tabiattaki olağanüstü sanatın iç yüzünü anlamaktan ve âlemin yapısındaki düzeni açıklamaktan âciz kalmışlardır.¹⁹⁰

Allah'ın bir oluşunun en büyük delillerinden biri de, yine, kâinatın sahip olduğu yaratılış özelliğidir. Eğer, birden çok tanrı söz konusu olsaydı, yaratılmışların eşsiz yönetimi alt üst olur, dağılır giderdi. Allah Teâlâ: “Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı bunların düzeni mutlaka bozulurdu.”¹⁹¹ buyurmak suretiyle bu gerçeğe işaret etmiştir. Tabiattaki bu âhenk ve düzen, ancak her şeyi yerli yerine koyan hakîm bir yaratıcı sayesinde imkân dahiline girebilir.¹⁹² Böylece

¹⁸⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.132-133.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.77.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.30.

¹⁹¹ el-Enbiyâ 21/22.

¹⁹² Mâtürîdî, a.g.e., s. 34-36.

anlaşılmaktadır ki, bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzehten bulunan Allah, âlemi sonradan olmuşluğuna, bir yaratıcısının mevcudiyetine ve bu yaratıcının bir oluşuna delâlet edecek şekilde yaratmıştır.¹⁹³

Allah Teâlâ, zâtından ötürü hakîm olup O'nun fiillerinde hata etmesi söz konusu olamaz. O'nun yaratışında varlıklar arasında çelişki bulunması ve evrenin yönetiminin aksamasına sebep olacak herhangi bir dengesizliğin bulunması hiçbir şekilde mümkün değildir. Eğer biz, Allah'ın yarattığı sabit olduktan sonra, O'nun yarattığı şeyler arasında aklımızın hikmetini kavramaktan âciz kaldığı durumlarla karşılaşsak, bütün bunlarda düşünce kapasitemizin idrak edemediği derin hikmetlerin bulunduğunu bilmeliyiz.¹⁹⁴

Yine, Allah'ın fiillerinin belli bir hikmete mebni olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ, hikmet dairesinin dışına çıkmayan fiili diledikçe işler. Hikmetin dışına çıkmak sefeh doğurur ve sefeh de rubûbiyeti ortadan kaldırır.¹⁹⁵

Mâtürîdî'nin el-Hakîm ile el-Adl isimlerini eş anlamlı olarak kullandığı görülmektedir. O, "her şeyi yerli yerine koyan" anlamını el-Hakîm için olduğu kadar el-Adl ismi için de kullanmaktadır.¹⁹⁶ Ona göre hikmetin iki şekli vardır. Birincisi adl, ikincisi de fazldır. Allah'ın sunduğu lütufkârlığın sonu yoktur ki herhangi bir konuda O'nun gerçekleştireceği fiilin ötesi hakkında söz edilebilsin.¹⁹⁷

Öte taraftan, Allah ihtiyaçlardan münezzehten olduğu ve zâtı itibariyle başkasından müstağni bulunduğundan O'nun fiilinin kendisinin yararlanmasını amaçlaması imkânsızdır. Allah'ın bir şeyi meydana getirmesi, sadece bir süre sonra yok olmasını amaçlasaydı o zaman onu yaratmasının bir hikmeti olmazdı. O halde, kâinat boş yere değil ancak belli nedenlere bağlı olarak yaratılmıştır.¹⁹⁸

Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları da O'nun hakîm oluşunun gereklerindedir. Bu yüzden, emrin veya nehyin gerekli olduğu yerde yasa çıkarmak gerekli olmuştur.

¹⁹³ Mâtürîdî, a.g.e., s.60; a.mlf., *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, vr. 419b, 467b, 493a, 803a-803b.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.146

¹⁹⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.158; bkz. Işık, a.g.e., s.89-90.

¹⁹⁶ Koçar, a.g.e., s.48; Mâtürîdî, a.g.e., s.158.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.158.

¹⁹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.206.

Allah, kendi birliğine ve hikmetine kılavuzluk eden bir âlem yaratmıştır. O'nun mükellefleri buna vâkıf olmaktan mahrum bırakması düşünülemezdi. Eğer böyle olsaydı kâinatın yaratılmasının bir anlamı ve hikmeti kalmazdı. Çünkü bu durumda mahlûkat yok olmak için vücut bulmuş olurdu. Bir şeyi hikmet dairesinin dışında sadece bozmak için yapıp kuran kimse, abesle iştilal eden ve hikmetten en uzak kalan kimsedir. Allah ise böyle bir durumdan münezzehtir. Bu yüzden emir ve nehiy, hikmetin gereği olmuştur.¹⁹⁹

B. Allah'ın Kâinatı Yaratma Amacı

Ulûhiyetle ilgili meselelerden biri de Allah'ın âlemi yaratma sebebidir. Bu konu etrafında tartışmalar yapılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mâtürîdî, âlimlerin "Allah, kâinatı niçin yaratmıştır?" sorusuna verdikleri cevapları şöyle zikretmektedir:

a) Bazı kimseler, "Bu soru yersizdir, böyle bir şey sorulamaz" demiştir. Çünkü Allah Teâlâ, ezelden beri hakîm, alîm ve ganîdir. Bu yüzden, O'nun hiçbir fiilinin hikmetten uzak kalması muhtemel değildir. Dolayısıyla "niçin" tarzındaki bir soru hikmetten yoksundur.

b) Mu'tezile'den bir grup şöyle demiştir: Allah, kul için en uygun olanı (aslah) böyle görmüş ve bunu gerçekleştirmiştir. O'nun en uygun olan fiilinin sebebi ise sorulamaz.

c) Bazıları şöyle demiştir: Allah, lütufkâr, fazilet türlerinin hepsine sahip ve kâdir olduğundan lütfunu yaymakla nitelendirilmesi gerekmiştir. Bunun için, yaratmasıyla lütufkâr olacağı bir âlem bulunmalı ve ona ihsanını yarmalıydı. Bir de O, kâdirdir; fiil meydana getirmeyen bir kudret ise yok hükmündedir. İşte Allah, bütün bunlardan dolayı kâinatı yaratmıştır.

d) Diğer bir grup şöyle demiştir: " Böyle bir soru sorulamaz." Çünkü bu, O'nun yarattığı şeylerden önce bir illetin bulunmasını gerektirir. Söz konusu illet ya bir mahluktur, bu takdirde onu araştırıp sormak bütün mahlukları irdelemekten farksızdır; veya mahluk değildir, bu durumda da illet, Allah'tan başka ezelde mevcut olan bir şey

¹⁹⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.127-128, 222-224.

olur. En doğrusu, böyle bir soru sormayıp Allah'ın yaratma fiilini lizâtihi gerçekleştirdiğini söylemektir.

e) Bazı kimseler “Allah, öyle bazı sebeplere bağlı olarak yaratmıştır ki, kâinat bu sebeplerden ötürü, bunlar çerçevesinde ve bunlardan sonra vücut bulmuştur.” demişlerdir. Bunların bir kısmı, âlemin büyük çoğunluğunun orada imtihana tabi tutulan insanlar ve cinler için yaratıldığını söylemiştir. Diğer mahlûklar ise, insanlar ve cinler için, onların menfaatleri için yaratılmış, onların sınanmasına vesile olmaları için vücûda getirilmiş ve emirlerine âmâde kılınmışlardır.

f) Bir başka grup da, “Allah, varlıkların hepsini (küllü) bir sebebe bağlı olarak yaratmamıştır. Çünkü “küll” ün dışında başka bir şey bulunamaz ki, sebep teşkil etsin. O halde Allah, sadece bazı şeyleri sebebe bağlı olarak yaratmıştır; yani bazı şeyleri bazı şeyler için vücûda getirmiştir.

g) Neccâriye fırkasının reisi Hüseyin b. Muhammed en- Neccâr (v.220/835) ise, kâinatın birçok sebepten dolayı yaratıldığını söylemiştir. Mesela, Allah'ın varlığına delil olması, ibret, öğüt, nimet ve rahmet teşkil etmesi, ihtiyaçları giderme vesilesi olması gibi. Mademki Allah, zihinlerin kavrayamayacağı ve gözlerin idrak edemeyeceği nice varlıklar vücûda getirmiştir, o halde yaratılış menfaate dayalı olmayıp her şey kendi yaratılış gayesine uygun bir konuma yerleştirilmiştir.²⁰⁰

Mâtürîdî, mezkûr görüşleri zikrettikten sonra Mu'tezile'nin ileri sürmüş olduğu görüşü tenkide tabi tutmaktadır: Eğer Mu'tezile'nin dediği gibi Allah için yaptığından başkası mümkün değilse o halde O'nun yaptıklarından hiçbirini tercihe şâyân bir durum arz etmez. Çünkü, bu şekilde Allah, meydana getirdiği her bir fiiliyle hikmetsizlik sıfatını sürdürmüş olur. Yine, onlara göre Allah, yarattığı şeyleri irade ile yapmış değildir. Çünkü yarattığından başkasını vücûda getirecek olsaydı bu durum fesada vesile olur ve başkasını yararlı ve hayırlı kılmaktan âciz kalırdı.²⁰¹

Mâtürîdî, Mu'tezile ileri gelenlerinden biri olan Muhammed b. Şebîb'in, “Allah, mahlûkatı niçin yaratmıştır? sorusuna verdiği “yaratıkların menfaati için” şeklindeki cevabın yadırganacak nitelikte olduğunu belirtmektedir. Zira, ortada

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.123-126.

²⁰¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.126.

menfaatleri için bir şeyler yaratacağı yaratıklar henüz yokken yaratmaya ne gerek vardır?²⁰² Yine, İbn Şebîb, “kendine yönelik bir yarar bulunmadığı ve abesle de işgal etmediğine göre Allah’ın nesnelere niçin yarattığı” sorusuna muhatap olmuş ve şöyle cevap vermiştir: “Ebedî mükâfata ulaştırmak için yaratmıştır.” Buna göre Allah’ın fiili yaratıklarına yönelik bir yarar için vuku bulmuştur ki, bu da aynı şekilde yadırganacak niteliktedir.²⁰³

Mâtürîdî’ye göre meselenin özü şudur: Son tahlilde Allah’ın yaratış ve yönetişinin hikmetinden sual etmek abestir; ilahî fiilin illetini sorgulamak, anlamsız bir davranıştır. Çünkü herhangi birinin Allah üzerinde egemenliğinin bulunması ya da ilahî fiilin hikmet dışı olması mümkün değildir ki, “Allah, kâinatı niçin yaratmıştır?” gibi bir soru yöneltelim.²⁰⁴

Mâtürîdî, Allah’ın emir ve yasaklarının, va’d ve tehdidinin âlemi yaratmasının hikmetlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Mükellefiyetin ortadan kaldırılması durumunda yaratmanın hikmetinin de yok olması söz konusudur. Çünkü bu durumda mahlûkat, yok olmak için vücut bulmuş olmaktadır. Bir şeyi başka bir şey için değil de sadece bozmak için yapıp kuran kimse abesle işgal eden ve hikmetten en uzak kalan kimsedir ki, Allah böyle bir nitelendirmeden uzaktır.²⁰⁵

Yüce Allah, ihtiyaçlardan münezzehe olduğundan O’nun yarattığı şeylerden yararlanması söz konusu edilemez. O halde, O’nun fiillerinin kendisinin yararlanmasını amaçlaması mümkün değildir. Allah, kâinatı belli amaçlara bağlı olarak yaratıp oluşturmuştur.²⁰⁶

Sonuç olarak, Mâtürîdî’ye göre bu konuda bize düşen, Allah’ın fiilini sorgulamak olmayıp bize yüklemiş olduğu kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirmek, kendisini tanımak, O’na kul olmanın gereğini ve emrini bilmek, üzerimize

²⁰² Mâtürîdî, a.g.e., s.161.

²⁰³ Mâtürîdî, a.g.e., s.169.

²⁰⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.169.

²⁰⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.127-128, 222-223.

²⁰⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.206; a.mlf., *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, vr. 732a-732b.

vacip olan itaat ve tâzimi gerçekleştirmek, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyin cevabını vermeye hazırlanmaktır.²⁰⁷

C. Allah'ın Zararlı Nesnelere ve Şerri Yaratmasının Hikmeti

Bu mesele, insanlığın başlangıcından beri iman edenleri de her türlü inanca karşı çıkanları da meşgul etmiştir. Şer problemi, İslâm fikir tarihinde de bütün yönleriyle ele alınmış ve tartışılmıştır.²⁰⁸

İslam filozoflarından Fârâbî (v.339/950), kainatta aslolanın hayır ve nizam olduğunu, kötülüğün şeylere dühûlünün ise ârizî olduğunu ifade ederken İbn Sînâ, kötülüğün nedenini iyiliğin/kemâlin yokluğuna (ademü'l-kemâl) bağlamaktadır. Gazzâlî ise, “olmuş olandan daha iyisi mümkün değildir” (leyse fi'l-ımkân ebde' min-mâ kân) demek suretiyle bu âlemin mümkün âlemler arasında en iyisi, en güzeli ve en tamı olduğunu belirtmektedir.²⁰⁹

Mu'tezile, bu problemi “aslah” nazariyesi ile izaha çalışmıştır. “Kullar hakkında en uygun, en faydalı en iyi olan şey” anlamına gelen aslah kavramını ilk kullananlar Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm, Ebû Haşim el-Cübbâi ve Ebû Ali el-Esvârî (240/854) gibi Mu'tezile kelâmcıları olmuştur. Aslah konusunda ayrıntılarda farklılıklar bulunmakla birlikte, Mu'tezile'nin çoğunluğu Allâf ve Nazzâm'a ait olan farklı iki görüşü benimsemiştir. Allâf'a göre, Allah kulları için yarattığı ortamdan daha uygun (aslah) olanı yaratmaya muktedir değilken, Nazzâm, Allah'ın kulları için yarattığından daha uygun olanı yaratmasının mümkün olduğunu ve Allah'ın yapabileceği aslah fiillerin bir nihayetinin bulunmadığını söylemektedir.²¹⁰

Ehl-i sünnet, Allah'ın fiillerindeki hikmet ve maslahatı aklî bir gayeye değil, O'nun hür iradesine bağlı bir ikram ve ihsan olarak kabul etmiş, aslah kelimesi yerine âdetullah, sünnetullah tabirlerini kullanmış ve Mu'tezile'nin vücûb fikrini şiddetle

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.169.

²⁰⁸ Mehmet S.Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir: İİFV.Yayımları., 9.Baskı, 2001, s.153.

²⁰⁹ Aydın, a.g.e., s.154-155.

²¹⁰ Avni İlhan, “*Ahvâf*” md., DİA., C.3, s.495.

tenkit etmiştir. Ayrıca, Mu'tezile'nin kulları kötü fiillerin yaratıcısı gören, şerri Allah'ın yaratmayacağı düşüncesini de reddetmiştir.²¹¹

İmam-ı A'zam, el-Fıkhü'l-Ekber'in hemen başında iman esaslarını sıralamakta, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak gerektiğini belirtmektedir.²¹² O, Yüce Allah'ın kullarına lütufta bulunduğunu, adaletli davrandığını; günah karşılığında kulu adaletiyle cezalandırdığını, bazen lütfu ile de affettiğini söylemektedir. Allah Teâlâ, kendisinin bir lütfu olarak dilediğini hidayete erdirir, dilediğini ise adaletiyle saptırır.²¹³ Yine, ona göre, Allah yaratmaya razı olduğu şeyden dolayı kâfirlere azap eder. O, kâfirlere küfürden dolayı azap eder. Allah, küfrü yaratmaya razı olduğu halde bizatihi küfre razı değildir. Onlara küfrü diler ama razı olmaz. Nitekim, Allah, İblis'i, şarabı ve domuzu yaratmış fakat bizzat kendilerinden razı olmamıştır. O, ne şarabı içmeye, ne küfre, ne İblis'e ve ne de İblis'in işlerine razıdır.²¹⁴

Mâtürîdî'ye gelince, o Yüce Allah'ın hem şer hem de hayır cevherinin yaratıcısı, şer olsun hayır olsun mükelleflere ait her fiilin hâlıkı olduğunu söylemektedir. Zira, hükümranlığı çerçevesine girip de O'nun tarafından yaratılmamış bir şeyin bulunması mümkün değildir. Öyle olsaydı, hükümranlığında ortağı bulunur, âlemi meydana getirmede dengi olurdu. Halbuki Allah, böyle bir şeyden münezzehtir.²¹⁵

Yine, Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın fiili ilke olarak şer veya hayırla nitelendirilemez. O'nun meydana gelen fiili de iyi veya kötü olmakla değerlendirilemez. Çünkü O, (hayır ve şer özelliği taşımayan) kendi fiiliyle vasıflandırılmıştır. Bu yüzden biz, Allah'a hayırlı veya şerîr olma vasfı nisbet edemeyiz.²¹⁶

Mâtürîdî, Mu'tezile alimlerinden Muhammed b. Şebîb'in aslah görüşüne cevap verirken, Allah'ın sadece aslah olanı yaptığını, bu sebeple de işlediği fiilin kendisini bağladığını ve zamanından önce veya sonra yaptığı takdirde yergi nitelemesine maruz

²¹¹ İlhan, "Aslah" md., DİA., C.3, s.495.

²¹² İmam-ı Azam, el-Fıkhü'l-Ekber, (çev. Mustafa Öz), ("İmam-ı Azam'ın Beş Eseri" içinde), s.55.

²¹³ Beyâzîzâde, a.g.e., s.105.

²¹⁴ Beyâzîzâde, a.g.e., s.97-98.

²¹⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.210,312.

²¹⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.211.

kalacağını ileri sürmeye hakkımız bulunmadığını ifade etmektedir. Zira, Allah Teâlâ zaten hakîm olup O'nun fiili hikmet çerçevesinin dışına çıkmaz.²¹⁷

Mâtürîdî, Allah'ın zararlı nesnelere yaratmasındaki hikmetleri şöyle sıralamaktadır: Birincisi, yaratılmış bulunan zararlı ve yararlı şeylerle kulun imtihan edilmesidir. Böylece, bunlar sayesinde Allah'a itaatin sevabının lezzeti, cezasının da acısı hissedilmiş olur. Çünkü, insanlar yaptıkları işlerin sonuçlarına göre hareket eden bir tabiatta yaratılmışlardır.

Yine, Allah Teâlâ faydalı ve zararlıyı, hayrı ve şerri bir arada, tezat gerçekler şeklinde bulundurmaya suretiyle, bunu varlığının ve birliğinin delillerinden kılmıştır. Tabiatın bu kuruluşunda Yüce Allah'ın akıllara durgunluk veren hikmetinin dile getirilişi vardır. O, yapıları karşıt olmasına rağmen zararlı ile yararlıyı, iyi ile kötüyü birliğine ve rubûbiyetine kanıt olması bakımından tek bir varlık haline getirmiştir.

Allah'ın zararlı şeyleri yaratmasındaki hikmetlerden biri de zararlı ve faydalı şeylere hükmünü geçiren yetkin bir kudretin sahibine hem ümit bağlanması hem de O'ndan korkulması gereğidir. Bu niteliğe sahip bulunmayanın ulûhiyet fonksiyonu yeterli olmayacağı için böylesinden korkulmaz ve ona ümit bağlanmaz. Yine, varlıkların hayır-şer, fayda-zarar, yönünden farklı mahiyetlerde yaratılmış olmaları, bunları müşahede eden kimsenin Allah'ın kudretinin azameti üzerinde düşünmesini sağlar. Böylece, öğüt ve ibrete vesile olur.²¹⁸

Bir de şayet Allah Teâlâ tabiatta sözü edilen şeyleri yaratmamış olsaydı insanlar çirkinliği güzelden, zararlıyı faydalıdan ayıramazlardı. Allah, kâinatı mevcut şekliyle yaratmıştır ki, insanlar duyular alanına giren farklı şeyler sayesinde bu alanın dışında kalanları da benzetme yoluyla anlayabilsinler ve müşahedeyi aşan konularda sağlıklı inanışlar edinebilsinler.²¹⁹ İşte bunlar ve benzeri birçok husus, Allah'ın bize zararlı, kötü gibi görünen şeyleri yaratmasında da bir hikmet bulunduğunu göstermektedir.

²¹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.156-157.

²¹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.137-139.

²¹⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.211.

Öte yandan, hiçbir şey kendi yapısıyla zarar-yarar, kötülük-iyilik, nimet-bela oluşturması bakımından aynı konumda değildir. Aksine, kötülükle nitelenen bir şey başka bir yönden ve kötü olabileceği kişinin dışında biri için iyi olabilir. Tabiattaki nesnelere konumu hep böyledir; onlar her durumda zararlı veya yararlı değildir.²²⁰

Yine, şunu da belirtmek gerekir ki, tabiatta gözlenebilen hiçbir zararlı nesne yoktur ki, insanların iç yüzünü anlamaktan âciz kalacağı yararları bulunmasın. Bunlardan biri ateştir; ateşte yakma özelliği bulunmakla birlikte besinleri kullanılabilir hale getirmek de ona bağlıdır. Yine, her canlının hayatiyeti suya bağlı olmakla birlikte ölümü de onunla gerçekleşebilir. Bunun gibi, acı veya zehirli hiçbir nesne yoktur ki, onda müzmin bir hastalığın ilacı bulunmasın. O halde, bütün bu hususlardan dolayı, bu tür konularla ilgilenen kimse, bir nesnenin mutlak kötü veya mutlak iyi olduğuna hükmetmenin yanlış olduğunu anlamalıdır. Aksine, her nesnenin zararı da yararı da olabilir. Tabiatın bu yapısı ise, Allah'ın bir oluşunun en büyük delillerinden biridir.²²¹

Mâtürîdî'ye göre hayrı da şerri de yaratan Allah olmakla birlikte, yaratıcısının Allah olmasına bakarak şerri doğrudan doğruya Allah'a nisbet etmek edebe aykırıdır. Allah, her şeyin rabbi, bütün yaratıkların ilahı ve her şeyin sahibi bulunduğu halde kötülüklerin, çirkin olan şeylerin ve şeytanın O'na nisbet edilmesi doğru değildir. Her şeyi yaratan Allah olduğu halde, mesela "ey pis olan şeylerin rabbi, çirkin olanların ilahı, şeytanların ve İblis'in rabbi" gibi ifadeler kullanmak uygun olmaz.²²²

Sonuç olarak, Mâtürîdî'ye göre hayrı ve şerri Allah yaratmıştır. O'nun tarafından yaratılmamış bir şeyin bulunması mümkün değildir. Allah Teâlâ, zati itibarıyla hakîm olup O'nun fiili hikmet çerçevesinin dışına çıkmayacağından Allah'ın sadece aslah olanı yaptığını ve işlediği fiilin kendisini bağladığını söylemek doğru değildir. O'nun zararlı nesnelere ve şerri yaratmasında da birçok hikmet mevcuttur. Bir konumda yararlı olan bir şey farklı bir konumda zararlı hale dönüşebileceğinden, bir nesnenin mutlak kötü veya mutlak iyi olduğuna hükmetmek isabetli değildir. Allah, her ne kadar bütün âlemin Rabbi ise de kötü şeyleri O'na nisbet etmek edebe aykırıdır.

²²⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.34-35, 216.

²²¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.138-139.

²²² Mâtürîdî, a.g.e., s.312.

D. Allah'ın Görülmesi (Rü'yetullah)

Allah'ın ahirette görülebilmesi meselesi, sünnî âlimler ile Mu'tezile arasındaki ihtilaf noktalarından birini teşkil eder. Sünnî âlimler, bir şeyin görülebilir olmasını onun varoluş özelliğine bağladıkları için değişik kanunlara bağlı bulunan ahiret hayatında Allah'ın görülmesinin aklen mümkün olduğunu, nasların ise bunu açıkça ifade ettiği belirtmişlerdir. Mu'tezile ise, ahiret hayatının da dünya kanunlarına bağlı olacağını söyleyerek Allah'ın ahirette de görülemeyeceğini savunmuş ve nasları kendi düşünceleri istikametinde yorumlamaya çalışmıştır.²²³

Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber'de, Allah'ın ahirette görüleceğini, mü'minlerin Allah'ı cennette, aralarında bir mesafe olmaksızın, teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak gözleriyle göreceklerini ifade etmektedir.²²⁴ O, Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu ifade etmiştir: “ Siz, Rabbinizi ayı on dördüncü gecede gördüğünüz gibi göreceksiniz. O'nu görme konusunda haksızlığa uğramayacak, meşakkat çekmeyeceksiniz.”²²⁵ Ehl-i sünnet âlimlerinin de bu kanaatte birleştiklerini söylemek mümkündür.²²⁶

Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın görülmesi naklî delillerle sabit olduğu üzere haktır, vaciptir. Ancak, O'nun görülmesi, keyfiyetsiz bir şekilde gerçekleşecektir. Mâtürîdî, rü'yetin delilleri olarak şunları sıralamaktadır:

a) Allah Teâlâ'nın “Gözler O'nu göremez, fakat O, gözleri görür”²²⁷ şeklindeki beyanı O'nun görülebileceğinin en büyük delillerindendir. Zira Allah'ın görülmesi prensip olarak mümkün olmasaydı, gözle idrakinin nefyedilmesinin bir anlamı kalmazdı. Çünkü Allah, görmeye ihtiyaç duymaksızın idrak etmektedir. Kullar ise, bir şeyi ancak görerek idrak edebilirler. Bu yüzden, görme olmaksızın idrakın nefyinin de bir anlamı kalmayacaktır.

b) Hz. Musa'nın Allah'a: “Rabbim! Bana kendini göster de seni göreyim”²²⁸ diyerek dua etmesi de Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunun delillerindendir. Eğer

²²³ Topaloğlu, “Allah” md., DİA., s.491.

²²⁴ Ebû Hanîfe, a.g.e., s.58.

²²⁵ Beyâzîzâde, a.g.e., s.101-102; Buhârî, Tevhîd, 24; Müslim, İman, 80; Tirmizî, Sifâtü'l-cenne, 17.

²²⁶ Mesela bkz. es-Sâbûnî, a.g.e., 92; Ömer Neseffî, a.g.e., s.83.

²²⁷ el-En'âm 6/103.

²²⁸ el-A'râf 7/143.

Allah'ın görülmesi mümkün olmasaydı bu, Hz.Musa'nın cahil olması, Rabbini gereği gibi bilmemesi anlamına gelirdi. Böyle bir kimsenin ise peygamber olması ve Allah'ın vahyine mahzar kılınması düşünülemez.

c) Hz. İbrahim'in Allah'ın tek oluşuyla ilgili olarak kavmiyle, yıldızları konu edinerek yaptığı fikrî tartışma esnasındaki sözleri de Allah'ın görülebileceğinin delillerindedir. Zira Hz. İbrahim, onlarla görülebilen bir rabbi sevmediği şeklinde değil, batıp kaybolan rabbi sevmediği yolunda tartışmıştır.²²⁹

d) Allah Teâlâ'nın "Yüzler vardır ki, o gün ışı ışıl parılayacaktır, rablerine bakacaklardır"²³⁰ ilahî beyanı da Allah'ın görüleceğini ispatlayan en büyük delillerdendir. Mâtürîdî, burada zikri geçen "bakacaklardır" ibaresini "bekleyeceklerdir" şeklinde yorumlayan Mu'tezile'yi tenkit etmiş ve dört açıdan buradaki ifadenin "ilahî mükâfatı bekleme (intizâr)" anlamına gelmeyeceğini izaha çalışmıştır.

e) Hz. Peygamberden, birden çok yolla rivayet edilen şu hadis-i şerif de delil teşkil etmektedir: "Kıyamet gününde ayı gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz. O'nu görmekte haksızlığa uğratılmayacaksınız." Yukarıdan beri zikredilen naslarda görüldüğü üzere Allah'ın ahirette görüleceği hususu kesinlik kazanmıştır.²³¹

Mâtürîdî, "Allah nasıl görülür?" sorusunu şöyle cevaplamaktadır: "Allah, nasılsız (keyfiyetsiz) görülür. Çünkü nasıllık, hacimli varlıklar için söz konusudur. O'nun görülmesi konusunda tasavvurun kavrayacağı veya aklın şekillendireceği hiçbir özellik yoktur. Çünkü O, bütün bunlardan münezzehtir."²³² Yine, ona göre, rü'yetullah konusunda aslanan, nasta geldiği kadarıyla rü'yeti benimsemek, yaratılmışlık manalarının her birini nefyetmek, konuyla ilgili herhangi bir açıklama gelmediği için yorum cihetine gitmemektir.²³³

Ehl-i sünnet âlimleri, Allah'ın görüleceği esası üzerinde birleşmiş olmakla birlikte söz konusu görmenin aklî delillerle de ispat edilip edilemeyeceği konusunda

²²⁹ el-En'âm 6/76-80.

²³⁰ el-Kıyâme 75/22-23; Bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, vr. 851b-852a.

²³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s.98-102.

²³² Mâtürîdî, a.g.e., s.109.

²³³ Mâtürîdî, a.g.e., s.104.

ihtilaf etmişlerdir. Mâtürîdî, rü'yetullahın akılla bilinmesinin veya aklî delillerle ispat edilmesinin mümkün olmadığını söylerken Eş'arî, bunun akılla ve aklî delillerle de ispat edilebileceğini ileri sürmüştür. Sonraki kelâmcıların birçoğunun da benimsediği, Eş'arî'nin "varlık delili" adı verilen ve rü'yetullahı ispatlayan aklî delili, öz olarak, var olan her şeyin görülebileceği esasına dayanmaktadır. Allah'ın varlığında şüphe bulunmadığına göre O'nun görülebilmesi de pekâlâ mümkündür.²³⁴

Mâtürîdî, Mu'tezile âlimlerinden Ka'bî'nin rü'yetullahın imkansızlığına dair iddialarına yer verdikten sonra bunların değerlendirmesine geçer. O, Ka'bî'nin Allah'ın görülmesi hususunda fikir yürütürken kendi beşerî yapısının görülebilmesini ölçü aldığını ve bu yüzden yanlış sonuca vardığını belirtmektedir. Ona göre, Ka'bî'nin söyledikleri cisimlerin görülmesi çerçevesinde yapılan bir değerlendirmeden ibarettir. Onun görme duyusu, cisim statüsünde bulunmayan şeylerin hangi yolla görülebileceğini denemiş değildir. Yani o, cisim olmayanın görülme mekanizmasından söz etmemiştir ki kendisi için delil teşkil etsin. Yine, Ka'bî, Allah'ın dünyada görülmeyeceğinden hareketle, rü'yetullahın ahirette de gerçekleşmeyeceğini iddia etmiştir. Mâtürîdî'ye göre, esasen Allah'ın dünyada görülebilmesi muhal değildir. Ancak bu durum, kulun imtihana tabi tutulma konumunu bozar, mükellefiyeti ortadan kaldırır ve ilahî hikmete uygun düşmez.²³⁵

E. Allah'ın Arşa İstivâsı

Sözlükte "doğru ve düzgün olmak" anlamındaki "svy" kökünden türeyen istivâ kelimesi ayrıca şu anlamlara gelmektedir: "Eğrilikten kurtulmak, düzelmek; binmek, oturmak, karar kılmak; hâkim olmak tahta oturmak; kemâle ermek, olgunlaşmak; yönelmek, yükselmek."²³⁶ Allah'ın arşa istivâ etmesi, Kur'an-ı Kerim'de yedi sûrede zikredilmiştir.²³⁷

²³⁴ Işık, a.g.e., s.99-100.

²³⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.104-109.

²³⁶ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sihâh**, (tah.Ahmet A.Ğafûr Atâr), Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 3.Baskı, 1984, C.6, s.2385; İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, Beyrut: Dârü's-sâdır, ts., C.14, s.414; Muhibbuddin ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, Mısır: el-Matbaatü'l-hayriyye, h.1306, C.10, s.188-189.

²³⁷ el-A'râf 7/54; Yunus 10/3; er-Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; el-Furkan 25/59; es-Secde 32/4; el-Hadîd 57/4.

Haberî sıfatlarla ve onlardan biri olan istivâ kavramıyla ilgili olarak İslâm âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Müşebbihe, naslarda geçen haberî sıfatları zahirî anlamlarıyla almış, Mu'tezile ise teşbih ve tecsim ifade eden bu sıfatların zahirî manalarıyla alınamayacağını ve te'vil edilmeleri gerektiğini kabul etmiştir. Selefiyye ise, Allah Teâlâ'nın kendine nispet ettiği bu sıfatların hakikatini ancak kendisinin bileceğini, insan aklının bunları kavrayamayacağını belirterek bunları zahir üzere bırakmış, te'vile ve teşbihe yönelmemiştir. İlk sünnî kelâmcılar da selefî izi üzerinde yürüyerek haberî sıfatları te'vil etmemişler ancak müteahhir kelâmcılar, bu sıfatların Allah'ın şanına yaraşır bir biçimde te'vil edilmeleri gerektiği düşüncesini benimsemişlerdir.²³⁸

Ebû Hanîfe, el-Vasiyye'de, Allah'ın ihtiyaç duymaksızın ve üzerinde mekân tutmaksızın arşa istivâ ettiğini ifade etmektedir. Ona göre, Allah arşı ve arşın dışındakileri ihtiyaç duymaksızın korumaktadır. Eğer muhtaç olsaydı yaratılmışlar gibi kâinatı icat etmeye ve yönetmeye kâdir olamazdı. Yüce Allah, oturmaya ve mekân tutmaya ihtiyaç duysaydı, o takdirde arşın yaratılmasından evvel Allah'ın nerede olduğu sorusu ortaya çıkardı ki, Yüce Allah bundan münezzehtir.²³⁹

Mâtürîdî, istivâ kavramının üç anlamda kullanıldığını zikretmektedir: Birincisi, "hâkimiyet altına almak"tır (istilâ). İkincisi, "yukarı çıkmak, yükselmek" tir. Üçüncü anlamı ise, "kemâle ermek" tir. O, Allah'ın arşa istivâsı ile ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "İstivâ kelimesi 'hâkimiyet altına alma' manasına alındığı, arş da mülk (tabiat, âlem) olarak anlaşıldığı takdirde sonuç şöyle olur: Allah, bütün yarattıklarını hâkimiyeti ve yönetimi altına alandır."²⁴⁰

Mâtürîdî, İslâm âlimlerinin Allah'a mekân nisbet etme konusunda farklı görüşler ileri sürdüklerini zikrederek bunlardan bir kısmının Allah'ın arş üzerine istivâ etmekle, yani mekân tutmakla nitelenebileceğini benimsediklerini belirtmektedir. Oysa ona göre, Allah'ın bir mekân olan arşta zâtıyla bulunduğunu veya her yerde mevcut olduğunu söylemek, şu üç ihtimalden birini taşır: Ya arş Allah'ın zâtını kuşatır veya

²³⁸ Kılavuz, a.g.e., s.96-98.

²³⁹ Ebû Hanîfe, el-Vasiyye, çev.Mustafa Öz, ("İmam-ı Azam'ın Beş Eseri" içinde), s.61.

²⁴⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.92-93.

O'na eşit olur ya da Allah onu kuşatır. Sonuç olarak, bu üç ihtimalin hepsi de yaratılmışlara ait nitelendirmeler olup Yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir.²⁴¹

Diğer yandan, oturmak veya ayakta durmak amacıyla yüksek bir mekâna çıkma olayında herhangi bir şeref, yücelik veya azamet söz konusu edilemez. Bu, tıpkı çatılara veya dağlara çıkan bir kimseye benzer ki, böyle birisi aşağıda bulunanlara karşı bir üstünlüğe hak kazanmış olmaz. Bu yüzden, istivânın manasını maddî yüksekliğe hamletmek isabetli olmaz.²⁴²

Mâtürîdî'ye göre, istivâ ayetinin Allah'ı mekânla nitelemeyi nefyeymeyi amaçlaması da ihtimal dahilindedir. Zira arş, insanlar nezdinde mekânların en yücüsü olup akıllar onun ötesinde bir şey tasavvur edemez. Bu yüzden, Allah arşa atıf yapmak suretiyle bütün mekânlardan yüce ve ihtiyaçtan müstağni bulunduğunu bildirmiş olabilir.²⁴³

Mâtürîdî, yukarıda geçtiği üzere, her ne kadar Allah'ın arşa istivâsını "bütün yaratıklarını hâkimiyet ve yönetimi altına alması" olarak telakki etse de istivânın te'vilinde herhangi bir yoruma kesinlik verilemeyeceğini, konunun diğer yorumlara müsait olduğu gibi bize ulaşmayan başka bir yoruma da müsait olabileceğini belirtmektedir. Bu yüzden "biz Allah'ın istivâdan muradı ne ise ona iman ederiz" diyerek konuyu neticelendirmektedir.²⁴⁴

Esasen, Mâtürîdî'ye göre, bu tür konular insanların idrakini aşmaktadır. Çünkü insanlar, bu konuları duyulur âlemden algıladıklarıyla tasavvur edebilmektedir. Allah hakkında gerek zâtı gerekse fiili açısından benzerlerden aşkın oluşla hükmetmek gerektiğine göre, O'na izafe edilen kavramları tabiattaki diğer varlıklardan anlaşılanlar gibi yorumlamak isabetli olmaz. Bir de Allah, mükellefleri bazı hususlarda ileri gitmeyip gayba imanla imtihan etmiştir. Gayba dair, mesela cennet, cehennem, hurûf-ı mukattaa gibi hususlarda ilgili naslara imanla yetinmek ve bunlar hakkında kesin hüküm vermeyip tevakkuf etmek gerekir.²⁴⁵

²⁴¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.86-89.

²⁴² Mâtürîdî, a.g.e., s.89-90.

²⁴³ Mâtürîdî, a.g.e., s.91.

²⁴⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.94; a.mlf., **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, vr. 253b-254a, 363b-364a, 456a-456b, 754b-755a.

²⁴⁵ Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhid**, s.94-95.

İstivâ, Allah'a nisbet edilen zâtî değil fiilî bir sıfattır. Eğer naslara bağlı olmayı mümkün kılan bir istivâ inancı benimsenmek isteniyorsa yorum yapmadan ilgili naslara tabi olunmalıdır. Şayet yorum yapılacaksa bu yorum tenzihi sağlayacak nitelikte olmalıdır. Kaldı ki, Kerrâmiye ve Müşebbihe gibi küçük bir azınlık dışında İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu istivâyı hükümdarın tahtına oturması şeklinde anlamamıştır.²⁴⁶

F. Allah'tan Teşbihin Nefyi

Allah Teâlâ'nın zâtı ile ilgili olarak ilk defa ortaya çıkan fikrî tartışmalar iki noktada yoğunlaşmaktaydı: Zâtın nitelendirilmesi ve tevhidin muhafaza edilmesi. Bütün mesele, fiilen var olduğu, sıfatlarla nitelendiği kesin olarak bilinen Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki münasebeti kurabilmek, bu münasebeti ilmî bir yaklaşımla ifade edebilmektir.²⁴⁷

İslam dünyasında teşbih veya ta'til aşırılıklarından ilk olarak hangisinin ortaya çıktığı kesin olarak bilinmese de fikrî manada ilk aşırılığın hicri II. asrın başlarında yabancı din ve fikir akımlarıyla mücadele eden Ca'd b. Dirhem (v.118/736) ve Cehm b. Safvan (v.128/745) tarafından ta'til görüşünün savunulmasıyla başladığını söylemek mümkündür. Daha sonra ise, buna bir tepki olarak Mukâtil b. Süleyman (v.149/766) ve onun gibi düşünenlerin teşbih aşırılığı göze çarpar.²⁴⁸

Mâtürîdî, Kitâbü't- Tevhid'de, hemen her konuda yeri geldikçe, Allah'ın bütün sıfat ve fiillerinin kendine has olduğunu ve yaratılmışlara ait fiil ve sıfat statülerinin dışında bulunduğunu vurgular. O, " Hiç bir şey O'nun benzeri değildir"²⁴⁹ ayetini sık sık zikretmekte ve Allah'ın gerek zâtı gerekse sıfatlarıyla tek oluşu hususuna ayrı bir önem vermektedir.

Mâtürîdî, bazı kimselerin, Allah'a herhangi bir isim veya sıfat izafe etmenin, Allah ile aynı vasfı taşıyan diğer varlıklar arasında bir benzerlik meydana getireceği zannıyla, söz konusu isimleri Allah'tan başkasına nisbet ettiklerini aktararak bu düşüncüyü tenkide tabi tutar. Ona göre, bu şekilde bir benzerlik oluşsaydı o takdirde zât-

²⁴⁶ Yavuz, "İstivâ" md., DİA., C.23, s.404.

²⁴⁷ Topaloğlu, a.g.md., s.487-488.

²⁴⁸ Topaloğlu, a.g.md., s.487.

²⁴⁹ eş-Şûrâ 42/11.

ı İlahiye'yi bütün sıfatlardan soyutlamak suretiyle de ta'til gündeme gelirdi.²⁵⁰ Ayrıca, daha önce geçtiği üzere, bizim Allah'ı niteleyip isimlendirmemiz zarûrî olarak gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşebilmektedir. Biz, başka bir imkâna sahip bulunmadığımızdan Allah'ı bu şekilde isimlendirmekteyiz. Eğer gücümüz, başka herhangi bir varlığın isimlendirilmediği kelime ve kavramlarla O'nu isimlendirmeye yetseydi elbette öyle yapardık.²⁵¹

Mâtürîdî, Allah'ın kelâm sıfatının hâdis kabul edilmesi halinde yaratılmışların kelâmı statüsünde bulunmaktan kurtulamayacağını, bu durumda da benzeşme ortaya çıkacağını belirtmektedir. Halbuki, "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"²⁵² ayeti, sıfatında ve zâtında benzeşme olmayacağını açık bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca, kelâm sıfatında olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın fiili de insana ait fiil statüsünün dışındadır.²⁵³

Sonuç olarak, Mâtürîdî'ye göre tevhidin dile getirilmesinde can alıcı nokta, onun başlangıcının teşbih sonunun tevhid olduğudur. Bu yüzden, Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili olarak ta'til ve teşbih aşırılıklarından uzak durulmalıdır. Allah'ın sıfatları söz konusu olduğunda, örneğin, "(Allah bilicidir ama) diğer bilenler gibi değil" ve benzeri anlatımlar hemen eklenmelidir ki sıfatın kabulü sırasında teşbihin reddi de gerçekleştirilmiş olsun.²⁵⁴ Zira, her ne kadar şekil açısından bir benzerlik bulunsa da bu sıfatların mahlûkatta kazandığı mahiyet Allah'tan nefyedilmektedir.²⁵⁵

G. Allah'ın Mekânla Sınırlanmayacağı Meselesi

Fıkh-ı Ekber şârihi Ali el-Kârî (v.1014/1606), Allah'a mekân nisbeti hususunda, Allah Teâlâ'nın kulları karşısındaki yüksekliğinin mekân bakımından bir yükseklik olmayıp mertebe ve makam açısından olan bir yükseklik anlamına geldiğini belirtmektedir. O, bu hususta Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Havaric ve diğer İslâmî fırkaların

²⁵⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.58.

²⁵¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.118-119.

²⁵² eş-Şûrâ 42/11.

²⁵³ Mâtürîdî, a.g.e., s.74-75.

²⁵⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.56.

²⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.38; a.mlf., Te'vilâtü'l-Kur'ân, vr. 672a.

bu görüşte olduklarını, ancak Allah'a yön nisbet eden Hanbelîlerle Mücessime'den bir grubun farklı bir görüşe sahip olduklarını ifade etmektedir.²⁵⁶

Ali el-Kârî, İmam-ı A'zam'ın müteşâbih sıfatlara olduğu gibi inanıp te'vilden sakındığını ve Allah Teâlâ'yı bu sıfatların zahirî manasından da tenzih ettiğini belirterek bu husustaki bilgiyi de Allah'a havale ettiğini söylemektedir.²⁵⁷

Beyâzîzâde (v.1098/1687), Allah'a mekân izafe etme konusunda, Ebû Hanîfe'nin şu sözlerine yer vermektedir: "Eğer Allah, oturmaya ve mekân tutmaya muhtaç idiye arşı yaratmadan önce nerede idi? Mekân yok iken de Allah Teâlâ vardı; O, varlıkları yaratmadan önce de vardı. Yüce Allah'a eller aşağı değil yukarı kaldırarak dua edilir. Çünkü aşağıda olmada rablığın ve ulûhiyetin niteliklerinden hiçbir şey yoktur."²⁵⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse, İmam-ı A'zam, Allah'ın mekândan münezzehtir olduğunu vurgulayarak Allah'ın bir mekânı olduğunu düşünen kimsenin O'nu yaratılmışlara benzetmiş olacağını dile getirmektedir.²⁵⁹

Mâtürîdî, İmam-ı A'zam'ın izinde yürüyerek Allah'a bir mekân nisbetini yaratılmışa benzemeyi gerektireceği için şiddetle reddetmiştir. O, İslâm âlimlerinin Allah'a mekân nisbet etme konusunda farklı görüşler ileri sürdüklerini söylemektedir. Onlardan bir kısmı, Allah'ın arş üzerinde mekân tutmakla nitelenebileceğini benimsemiştir. Bunlara göre, Allah önceleri arşta bulunmuyorken sonradan arşta mekân tutmuştur. Çünkü O, şöyle buyurmaktadır: "Sonra arşa istiva etti."²⁶⁰ Bazı âlimler ise, Allah'ın mekânların birinde olup diğerinde olmadığına hükmedilmesinin sınırlandırma gerektireceğine kanaat getirdikleri için O'nun her yerde olduğunu söylemişler ve bu düşüncelerini naklî delillerle²⁶¹ teyit etmeye çalışmışlardır. Bir kısım âlimler de Allah'ı herhangi bir mekânla nitelemeyi ve ayrıca O'nun her mekânda bulunmakla tavsif edilmesini reddetmişlerdir. Bunlara göre Allah, ne herhangi bir mekânda ne de her mekândadır.²⁶²

²⁵⁶ Ali el-Kârî, **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, (trc.Yunus Vehbi Yavuz), İstanbul: Çağrı Yayınları, 3.Baskı, 1981, s.290.

²⁵⁷ el-Kârî, a.g.e., s.292.

²⁵⁸ Beyâzîzâde, a.g.e., s.88.

²⁵⁹ el-Kârî, a.g.e., s.291.

²⁶⁰ el-A'râf 7/54.

²⁶¹ el-Mücâdele 58/7; Kâf 50/16; el-Vâkıa 56/85; ez-Zuhuruf 43/84.

²⁶² Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhid**, s.86-87.

Mâtürîdî'ye göre bu meselede aslolan şudur: Yüce Allah ezelde vardı fakat hiçbir mekân yoktu. Mekânların varlık alanından çekilmesi ve O'nun ezelde olduğu gibi varlığını sürdürmesi de mümkündür. Allah, şu anda ezelde olduğu gibidir, ezelde de şu anda olduğu gibi idi. O, değişime ve yokluğa maruz kalmaktan, başkalaşmaktan ve silinip ortadan kalkmaktan münezzehtir. Çünkü, bütün bunlar yaratılmışlık belirtileridir.²⁶³

Allah'a mekân nisbet etmek ve O'nu zâtıyla her yerde bulunmakla nitelemek durumunda Allah'ı durup yerleşeceği bir şeye muhtaç gösterme anlayışı vardır, tıpkı varlığına mekânlar sayesinde sahip olabilen cisim ve arazlar gibi. Oysa ki, bütün cisim ve arazları yoktan var eden ve onları nizamında tutan Allah, mekâna muhtaç bulunmaktan uzaktır. O'nun için bir mekân düşünülecek olsaydı o takdirde evrenin bir parçası statüsünde tutulmuş olacaktı. Bu ise, bir eksiklik alâmetidir.²⁶⁴

Allah'ın arşa istivâsı bahsinde de geçtiği üzere, istivâ ayetinin Allah'ı mekânla nitelemeyi nefyetmesi de ihtimal dahilindedir. Çünkü arş, insanlar nezdinde mekânların en yücesi olup akıllar onun ötesinde bir şey tasavvur edemez. Bu yüzden Allah, arşa atıf yapmak suretiyle bütün mekânlardan yüce ve ihtiyaçtan müstağni bulunduğunu bildirmiş olabilir.²⁶⁵

Mâtürîdî'ye göre, dua esnasında elleri göğe doğru kaldırmak kulluk ilkesine bağlı bir husustur. Zira Allah, kullarını dilediği şekilde kulluk görevine tabi tutabilir. Elleri göğe doğru kaldırmanın Allah'ın o yönde olduğu hikmetine bağlı bulunduğunu zanneden bir kimse, namaz esnasında, secdedeyken yüzünü yere koymasına bakarak Allah'ın yerin altında bulunduğunu zanneden kimse gibidir. Allah, bunlardan münezzehtir. Yüce Allah nezdinde hiçbir yön diğerinden daha yakın veya O'nun ilim dairesine girmeye daha elverişli değildir. Allah Teâlâ'yı hakkıyla bilmeyen kimse dışında, hiç kimsenin aklına yönlerden biriyle değil de diğeriyle O'na ulaşma fikri gelmez.²⁶⁶

²⁶³ Mâtürîdî, a.g.e., s.88.

²⁶⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.88-89.

²⁶⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.91, 134.

²⁶⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.96.

Mâtürîdî, “Kullarım sana beni sorduğunda (söyle onlara) ben yakınım; bana dua edenin duasına icabet ederim”²⁶⁷ ayetindeki yakınlığın mesafe anlamında olmayıp, bunun duaya icabetle gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.²⁶⁸ Yoksa hiçbir şey mesafe ve alan açısından Allah’a yakın olmakla nitelendirilemeyeceği gibi Allah da bu bakımdan herhangi bir şeye yakın olmakla vasıflandırılmaz. Çünkü bunlar, sınırlandırmayı, hacme büründürmeyi ve mekânla ölçmeyi gerektirir.²⁶⁹

Esasen, Allah’a izafe edilecek belirli bir mekânla bütün mekânlar arasında bir fark yoktur. Hatta saygınlığı ifade etmesi bakımından tek mekân tercihe şayandır. Çünkü bu durumda o mekânın özellikle anılması söz konusudur. O halde, Allah’ı belirli bir mekânda bulunmakla tavsif etmek de O’nun her yerde bulunduğunu söylemek de doğru değildir.²⁷⁰

Mâtürîdî, “Allah’ı herhangi bir mekânla nitelendirmediğiniz takdirde O’nu sınırlandırmış olursunuz” diyen kimseye şöyle cevap verilebileceğini söylemektedir: Aslında sınır, mekânın sonu demektir. Tek (belirli) mekân kavramını kullanarak nitelendirildiğinde sınırlandırmanın gündeme gelmemesi mümkün değildir. Birden fazla mekânlar da aynı konumdadır. Aksine, asıl sınırlandırmayı Allah’ın her mekânda veya belli bir yerde bulunduğunu söyleyen kimse yapmış olur. Çünkü o, böyle düşünmek suretiyle Allah’a nisbet ettiği mekânda O’nun için bir konum belirlemiş olur ki, bunda sınırlandırma ve benzetme vardır.²⁷¹

Mâtürîdî , esmâ-i hüsnâ içerisinde yer alan “el- Azîm” ve “el- Alî” isimlerini izah ederken, bu isimlerdeki büyüklük, azamet ve yüceliğin mekâna bağlı olmaktan uzak bulunduğunu belirtmektedir. Zira mekâna bağlı bir büyüklük ve yükseklik mahlûkata has bir özelliktir. Allah ise, yaratılmışa mahsus olan niteliklerden münezzehtir.²⁷² O, esmâ-i hüsnâda yer almayan isimlerden biri olan “el-Karîb”i açıklarken de Allah’ın karîb oluşunun mekân açısından değil de ihsan, iyilik, lütuf, ilim

²⁶⁷ el-Bakara 2/186.

²⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.96.

²⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.135.

²⁷⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.134.

²⁷¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.160.

²⁷² Koçar, a.g.e., s.43-44.

ve dualara icabet etme cihetiyle olduğunu ifade eder. Mekâna bağlı bir yakınlık ancak mahlûkat için geçerli olabilecek bir niteliktir.²⁷³

H. “Mahiyet, “Keyfiyet” ve “Kurb” Kavramlarının Allah’a Nisbet Edilmesi

Mâtürîdî, mahiyet kavramıyla ilgili olarak, “mâ hüve” (o nedir?) ifadesinin insanlar tarafından farklı kullanımları olduğunu dile getirerek söze başlar. Mesela, bazen insan tarafından kullanılan ve cismaniyeti andıran bir ifade ile o varlığın ismi kastedilmiş olabilir: Firavun’un Hz. Musa’ya hitaben “Âlemlerin rabbi dediğin nedir ki?”²⁷⁴ şeklinde “mâ” edatıyla yönelttiği soru ve ondan aldığı “Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin rabbi”²⁷⁵ cevabında olduğu gibi. Bazen “O nedir?” (mâ hüve) tarzındaki soru “sıfatı nedir?” anlamına gelir. Buna verilecek cevap ise “semî’, basîr” şeklindeki sıfatların sıralanmasıdır. Yine, “O nedir?” sorusu “fiili nedir” anlamında da olabilir. Buna cevap ise, “Mahlûkatı yaratmak ve her şeyi yerli yerine koymak” şeklinde olmalıdır. Bazen de “mâ hüve” tarzındaki soru “kimden neş’et etmiştir?” (mi’m-men hüve) anlamına gelir. Allah, herhangi bir şeyden neş’et etmekten yüce ve berîdir.²⁷⁶

Buna göre “mâ hüve” sorusu şayet Allah Teâlâ hakkında geçerli olabilecek bir tarzda yönetilmiş olursa bu takdirde mezkûr soru caiz olur ve buna uygun bir cevap verilir. Ancak, “o nedir?” cümlesinin yaratılmışlar statüsünde mahiyeti bilinenler için sorulan bir sorudan ibaret olması halinde, Allah Teâlâ benzeri bulunmaktan münezzehtir.

Diğer yandan, Yüce Allah, mahiyeti itibariyle insanlar tarafından bilinebilecek konumda değildir. O ki, mahiyetini anlatacak dil lâl kesilmiş, ifade bocalamış, akıllar âciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür. İşte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah’tır.²⁷⁷

Keyfiyet kavramına gelince, Mâtürîdî’ye göre bir şeyin keyfiyetini sormak iki anlama gelir. Birincisi, onun benzerini araştırıp nesnelere herhangi birinin dengi olup

²⁷³ Koçar, a.g.e., s.79; Mâtürîdî, a.g.e., s.96-97; a.mlf., Te’vilâtü’l-Kur’ân, vr. 723b.

²⁷⁴ eş-Şuarâ 26/23.

²⁷⁵ eş-Şuarâ 26/24.

²⁷⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.135-136.

²⁷⁷ Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’ân, (İhlas sûresi tefsiri), s.95; a.mlf., Kitâbü’t-Tevhid, s.57.

olmadığını irdelemektir. İkincisi ise, “sıfatı nasıldır?” anlamında kabul edilmesidir. Bunun cevabı da bir öncekine benzer: O’nun sıfatı için “nasıl” sorusu yöneltilemez. Çünkü “nasıl?” diye sormak bir şeyin benzerini araştırmaktır. Oysa ki , Allah Teâlâ zâtında ve sıfatında benzeri bulunmayandır. Şayet söz konusu soruyla “Allah nitelendirilebilir mi?” anlamı kastedilirse mezkûr soru geçerli olur. Buna cevap olarak da “evet, kendi zâtını vasıflandırdığı rahmet, ilim ve kudret gibi sıfatlarla nitelendirilebilir.” denir.²⁷⁸

Keyfiyet kavramının Allah’a nisbet edilmesi konusunda aslolan, keyfiyetle alakalı sorunun içerdiği manadır. Mahiyet kavramıyla ilgili kısımda da ifade edildiği gibi eğer soru tarzı Allah’ı yaratıklar statüsüne yaklaştıracak nitelikte olursa bu caiz olmaz. Böyle bir nitelik taşımaması durumunda ise caiz olur.

“Kurb” kavramının Allah’a izafe edilmesi hususunda ise, bilinmelidir ki, Allah Teâlâ’nın yardım etmek, şereflendirip has kullarından kılmak, rahmet ve ihsanda bulunmak, muvaffak kılmak, irşad etmek manalarında ve bu türden olan diğer kavramlar çerçevesinde “kurb”la (yakınlık) vasıflandırılması mümkündür. Çünkü, bütün bunların nitelemesi zâtî bir niteleme olup O’nun hakkında, örneğin, şöyle denilmesi caizdir: Allah, ezelden beri dostlarına merhametlidir ve onları dost kaldıkları sürece sevendir. Yine, O, düşmanlarına buğzedendir.²⁷⁹

Öte yandan , eğer Allah’a yakınlıktan kastedilen, mesafe ve alanla ilgili bir yakınlık ise, bu, hiçbir şekilde caiz değildir. Çünkü, hiçbir şey mesafe açısından Allah’a yakın olmakla nitelendirilemeyeceği gibi, Allah da söz konusu açıdan herhangi bir şeye yakın olmakla vasıflandırılmaz.²⁸⁰

²⁷⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s. 136.

²⁷⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s. 136.

²⁸⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.135.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTÂBÜ'T TEVHÎD'DE ALLAH'IN NİTELENDİRİLMESİ

KİTÂBÜ'T TEVHÎD'DE ALLAH'IN NİTELENDİRİLMESİ

I. MUKADDİME BAHSİNDE

- Hamdolsun o Allah'a ki, başkasına yapılan bütün hamdler gerçekte O'na dönmektedir; nimetlerine denk gelen, onları artırmasını sağlayan ve rızasına ulaşabilen bir hamd ile.²⁸¹
- Bütün güç ve kudret Yüce Allah'a aittir. (ولا قوة إلا بالله العظيم)²⁸²
- Her türlü yardım ve kurtuluş ancak Allah sayesinde mümkündür. (وبالله) (المعونة والنجاة)²⁸³
- Allah, insanların hallerini ve bekâlarına vesile olan şeyleri bilen (عالم) bir yöneticidir. (مدبر)²⁸⁴
- Allah, evrenin yönetimine (تدبير العالم) sahip bulunandır.²⁸⁵
- Allah, konuşabilir olmak, söyleneni anlamak gibi insanı temelden övülmeye değer kılan ve ona hayvanlardan üstün bir statü sağlar.²⁸⁶
- Allah, hiçbir zaman yenilmeyen, daima galip²⁸⁷ (العزیز) ve her bakımdan övgüye layık²⁸⁸ (الحمید) olandır.²⁸⁹

²⁸¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s.3.

²⁸² Mâtürîdî, a.g.e., s.5.

²⁸³ Mâtürîdî, a.g.e., s.5.

²⁸⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.7.

²⁸⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.11.

²⁸⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.13

²⁸⁷ Metin Yurdağür, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996, s.84.

²⁸⁸ Yurdağür, a.g.e., s.184.

²⁸⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.15.

- Allah, merhameti bol (الرحمن) olandır.²⁹⁰
- Bütün güç ve kudret ancak Allah'a aittir. (ولا قوة إلا بالله)²⁹¹
- Başarıya ulaştıran yalnızca Allah'tır. (والله الموفق)²⁹²

II. İLÂHİYÂT KONULARINDA

- Allah, örneksiz ve misalsiz eşyayı ibda' ve îcad eden²⁹³ (الخالق), göklerin ve yerin eşsiz var edicisi (السميع) ve bunlarda mevcut olan her şeyin mülkiyeti kendisinin olandır.²⁹⁴

- Allah, herhangi bir modele bağlı kalmadan bütün varlıkları yaratandır.²⁹⁵

(البارئ)²⁹⁶

- Yardımı istenecek olan yalnızca Allah'tır. (والله المستعان)²⁹⁷
- Başarıya ulaşmak yalnız Allah'ın yardımıyla mümkündür. (وبالله)

(التوفيق)²⁹⁸

- Allah, her şeyi tam manasıyla bilen²⁹⁹ (العليم), bütün sözleri ve işleri yerli yerinde olandır. (الحكيم)³⁰⁰

- Kurtuluş ve hatadan korunma ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür.

(وبالله النجاة والعصمة)³⁰¹

²⁹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.18.

²⁹¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.18.

²⁹² Mâtürîdî, a.g.e., s.20.

²⁹³ Mütercim Âsım Efendi, **Kâmus Tercümesi**, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire Matbaası, 1851- 1856, "RHM" md.

²⁹⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.25.

²⁹⁵ Yurdagür, a.g.e., s.94.

²⁹⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.28.

²⁹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.29.

²⁹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.31.

²⁹⁹ Gazzâlî, **el-Maksadü'l-Esnâ Fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ**, (çev. M.Ferhat), İstanbul: Ferhat Yayınları, 1972, s.111.

³⁰⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.34.

- Kâinatın yaratıcısı (محدث العالم), bir oluşunda eşi ve benzeri bulunmayandır.³⁰² (واحد)³⁰³
- Allah, akılları acze ve hayrete düşürecek mucizelerle teyit edilmiş peygamberler göndermiştir. (بعث)³⁰⁴
- Gerçek ma'bûd (الإله الحق) ve kâinatın yaratıcısı (الخالق), tek (الواحد) ve her şeye her istediğini yapacak surette gâlip ve hâkim olan³⁰⁵ (القهار) Allah'tan başkası değildir.³⁰⁶
- Hükümranlığı yürürlükte bulunan ancak yegâne galip (العزيز), buyrukları ve bütün işleri hikmetli³⁰⁷ (الحكيم) olan Allah'tır.³⁰⁸
- Ulûhiyetle birlenen ve rubûbiyetle yegâneleşen sadece Allah'tır.³⁰⁹
- Kudretten yoksun olup acze düşme ihtimali bulunmayan sadece Yüce Rabbin kendisidir. (هو الرب سبحانه)³¹⁰
- Allah, en doğrusunu bilendir. (أعلم)³¹¹
- Tabiattaki uyum, ancak bütün sözleri ve işleri yerli yerinde olan (حكيم), her şeyi bilen (عليم), yaratılmışların ihtiyaçlarını en ince noktasına kadar bilip karşılayan olup³¹² (لطيف) yönetimine rekabet edilemeyen (لا يَنازع في التدبير) ve tasarrufuna karşı çıkılmayan (لا يخالف في التقدير) bir yöneticinin (مدبر) varlığı ile mümkündür.³¹³

³⁰¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.35.

³⁰² Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., "VHD" md.

³⁰³ Mâtürîdî, a.g.e., s.37.

³⁰⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.38.

³⁰⁵ Ali Osman Tatlısu, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi, Eskişehir: Güzeliş Matbaası, 1950, s.54.

³⁰⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.38.

³⁰⁷ Tatlısu, a.g.e., s.98.

³⁰⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.39.

³⁰⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.39.

³¹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.40.

³¹¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.41.

³¹² Yurdagür, a.g.e., s.134.

³¹³ Mâtürîdî, a.g.e., s.42.

- Allah, benzerinin bulunmaması anlamında tektir³¹⁴ (واحد), benzeri yoktur. Sürekli (دائم قائم), rakibi ve dengi yoktur. (لا ضدَّ ولا ندَّ له)³¹⁵

- Allah'ın birliği, O'nun azameti, büyüklüğü, kudreti ve hükümlerliliği konularında olduğu gibi dengi ve karşıtı olan benzerlerden münezze bulunuşunu da kapsar.³¹⁶

- Allah, bütün sözleri ve işleri yerli yerinde olan (حكيم), her şeyi hakkıyla bilen (عليم), benzer ve zıt şeriklerden münezze (متعال) bulunan bir yaratıcıdır (محدث)³¹⁷

- Allah, en yüce (العلو) ve azamet sahibi (الجلال) olandır.³¹⁸

- Kainattaki nesne ve olaylar, her şeyi menziline indiren ve yerli yerine yerleştiren³¹⁹ (حكيم) ve her şeyi hakkıyla bilen (عليم) bir varlık sayesinde vücut bulur ama bu durum O'nun keyfiyet ve mahiyetinin bilinmesini gerektirmez.³²⁰

- İzzet (عز) ve azamet sahibi (جل) olan Allah, ezelden beri her şeyi bilen (عليم), her şeye gücü yeten, tam kudret sahibi³²¹ (قادر), işleyen (فاعل) ve cömert olandır (جواد).³²²

- Allah, insan aklının hikmetini anlayamayacağı bir fiil işleyebilir. Şüphe yok ki, Allah, hikmetsizlikten berîdir.³²³

- Allah, başkası sayesinde değil, bizâtihi her şeyi bilen (عالم) ve her şeye gücü yetendir (قادر)³²⁴

³¹⁴ Yurdagür, a.g.e., s.198.

³¹⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.43.

³¹⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.43.

³¹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.45.

³¹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.46.

³¹⁹ Sadrettin Konevi, Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s.144

³²⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.49.

³²¹ Yurdagür, a.g.e., s.204.

³²² Mâtürîdî, a.g.e., s.56.

³²³ Mâtürîdî, a.g.e., s.61.

³²⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.68.

- Allah, âlemlerin Rabbidir. (رب العالمين)³²⁵
- Allah'ı her şeye gücü yeten (قادر) her şeyi bilen (عالم), diri (حي), verdiği zaman ne kadar verdiğine ve kime verdiğine aldırmadan son derece çok veren³²⁶ (كريم) ve cömert (جواد) olmakla vasıflandırmak ve bunlarla isimlendirmek naklî ve aklî delillerin her ikisiyle de sabittir.³²⁷
- Allah Teâlâ, birçok şeyi yaratmış (أنشأ) sonra da yok etmiştir (أفنى).³²⁸
- Allah'tan olan şeyler O'nun kudreti ve iradesiyle (إختيار) vücut bulmuştur.³²⁹
- Bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzehten bulunan (سبحانه) Allah, kâinatı sonradan olmuşluğuna (على محدثه), bir yaratıcısının (محدث) mevcudiyetine ve bu yaratıcısının birliğine (وحدانية) delâlet edecek şekilde yaratmıştır. (خلق)³³⁰
- Kurtuluş, ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. (وبالله النجاة)³³¹
- Allah, her şeyi yaratan (خالق), merhameti bol (رحمان) ve pek ziyade merhamet edicidir.³³² (رحيم)³³³
- Allah Teâlâ'yı kelâm, ilim ve fiil ile nitelendirip övmek, O'nu bunların zıttı olan kusurlardan münezzehten (برائة) olmakla vasıflandırmak ve ayıplardan yüceltmek (تعالى) demektir.³³⁴
- Allah, bizâtihi (بذاته) merhameti bol olan (رحمان), merhamet eden (رحيم) ve yaratıcıdır. (خالق)³³⁵

³²⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.69.

³²⁶ Gazzâlî, a.g.e., s.153.

³²⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.70.

³²⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.70.

³²⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.71.

³³⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.72.

³³¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.73.

³³² Tathîsu, a.g.e., s.25.

³³³ Mâtürîdî, a.g.e., s.81.

³³⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.85.

³³⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.85.

- Yüce Rabbimiz (جَلَّ رَابِعًا) bâtil ehlinin nitelemelerinden münezzehtir.³³⁶
- Kelâm sıfatı konusunda aslolan şudur ki, azîz (عَزَّ) ve celîl (جَلَّ) olan Allah'ın kelâmıla nitelenişi hem naklî hem de akli delille sabit olmuştur.³³⁷
- Allah, mütekellim (مُتَكَلِّم) olandır.³³⁸
- Allah, sağırılığı ve körlüğü gerektiren afetlerden ve dilsizlik afetinden münezzehtir.³³⁹
- Zât-ı İlâhiye'ye mahsus olan kelâm, yaratılmışlara ait olan kelâmdan farklıdır.³⁴⁰
- Kelâm sıfatında olduğu gibi Allah Teâlâ'nın fiili de insana ait fiil statüsünün dışındadır.³⁴¹
- Bedenî ve ruhî gelişmenin, kendine hiçbir şeyin gizli kalmayacağı (لَا يَعْزِبُ عَنْهُ شَيْءٌ) bizâtihi âlim (عَالِمٌ بِذَاتِهِ) ve yine hiçbir şeyin aciz bırakamayacağı (لَا يَعْجِزُهُ شَيْءٌ) bizâtihi kâdir (قَادِرٌ بِنَفْسِهِ) bir varlığın yaratmasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır; methü senâsı pek yüce olan (جَلَّ ثَنَائُهُ) varlık.³⁴²
- Tabiattaki bütün işleyişin, ilim sahibi bir yöneticisinin (عَلِيمٌ مُدَبِّرٌ) bulunduğu ve bunların işinin O'nun yönetim planına uygun olarak (عَلَى تَدْبِيرِهِ) yürüdüğü sabit olmuştur.³⁴³
- Allah, sayesinde anlaşılacağı kelimelere muhtaç olmayandır. (يَتَعَالَى عَنِ الْحُرُوفِ)³⁴⁴
- O'nun bazı isimleri vâhid (وَاحِدٌ), Allah (اللَّهُ), rahmân (رَحْمَانٌ), mevcûd

³³⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.86.

³³⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.88.

³³⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.89.

³³⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.89.

³⁴⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.89.

³⁴¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.90.

³⁴² Mâtürîdî, a.g.e., s.94.

³⁴³ Mâtürîdî, a.g.e., s.98.

³⁴⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.101.

(موجود), kadîm (قديم), ma'bûd (معبود) ve benzeri isimlerdir.³⁴⁵

- Yüce Allah (ezelde) vardı fakat hiçbir mekân yoktu. O, şu anda ezelde olduğu gibidir, ezelde de şu anda olduğu gibi idi. Allah, değişme (تغيير) ve yokluğa (زوال) maruz kalmaktan, başkalaşmaktan (إستحالة) ve silinip ortadan kalkmaktan (بطلان) münezzehtir.³⁴⁶

- Cisim ve arazları ibtidâen yaratan (أنشأ) ve onları bütünüyle mekâna mensubiyetleri olmadan nizamında tutan Allah, mekâna muhtaç olmaktan münezzehtir bulunuşunun (يتعالى عن الحاجة إلى مكان) yanında yarattığı varlıkların statüsüyle de nitelenmekten berîdir.³⁴⁷

- Allah, arşa atıf yapmak sûretiyle bütün mekânlardan yüce (علو) ve yaratılmışlar hakkında aklın mümkün gördüğü her şeyden, her hal ve tavırdan pek yüce³⁴⁸ (تعالى) olduğunu bildirmiştir.³⁴⁹

- Allah'ın üstünlüğü (عزه), şerefi (شرفه) ve şânı (مجده) yaratılanlar sayesinde ile değil bizâtihi kendindedir. O'nun övgüsü (جل ثناؤه) benzerlerden pek yücedir. O'ndan özge ilah yoktur.³⁵⁰

- Allah, fiilinde ve sıfatlarında benzerlerden münezzehtir (متعال) olandır.³⁵¹

- O, zenginliğiyle alemde müstağnîdir.³⁵² (غني)³⁵³

- Mükellefleri dilediği gibi imtihan etmek, O'nun şânına layıktır.³⁵⁴

- Hiçbir yön ve hiçbir hal yoktur ki, orada Allah'ın kulları üzerinde

³⁴⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.101.

³⁴⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.106.

³⁴⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.107.

³⁴⁸ Tatlısu, a.g.e., s.147.

³⁴⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.110.

³⁵⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.111.

³⁵¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.114.

³⁵² Konevî, a.g.e., s.220.

³⁵³ Mâtürîdî, a.g.e., s.117.

³⁵⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.117.

sayılamayacak kadar nimetleri (نعم لا تحصى) bulunmasın.³⁵⁵

- (Rü'yetullah hususunda) Allah'ın idrak edileceğini (bir hacimli varlık gibi her cephesiyle algılanacağını) söylemeyiz.³⁵⁶

- Allah, sınır ve hacimle nitelendirilmekten (وصف الحد) münezzehtir.³⁵⁷

- Sınırlılık, eninde sonunda nihayete eren bitişik cüzlere mahsus statüden ibaretken, Allah, (bölünmez bir) zâtî birliğe (واحدی الذات) sahiptir.³⁵⁸

- O, hiçbir değişikliğe maruz kalmadan (لا يتغير) aynı durumdadır.³⁵⁹

- Allah nasıl görülür denirse, deriz ki, O nasılsız (بلا كيف) görülür. Çünkü nasıllık, hacimli varlıklar için söz konusudur. Allah, ayakta olmak veya oturmak, bir yere yaslanmak veya tutunmak, birleşik veya ayrışık olmak, yüzünü veya sırtını çevirmek, kısa veya uzun olmak, aydınlık veya karanlık, duran veya hareket eden, temas eden veya uzakta duran, dışarı çıkan veya içeri giren kavramlarıyla nitelendirilmeden görülür.³⁶⁰

- O'nun görülmesi konusunda tasavvurun kavrayacağı veya aklın şekillendireceği hiçbir özellik yoktur. Çünkü O, bunlardan münezzehtir. (تعالى)³⁶¹

- Allah, kadîm (قديم) ve ezelîdir. (لم يزل)³⁶²

- Bütün âlem, Allah'ın yaratmasıyla vücut bulmuştur.³⁶³

- Mu'tezile'ye göre, kulun kudreti daha büyük ve yine onun iradesi daha geçerli olmuştur. Bizim Rabbimiz, bu vasıflandırılmadan yüce (جل) ve münezzehtir.

³⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.119.

³⁵⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.126.

³⁵⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.126.

³⁵⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.126.

³⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.127.

³⁶⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.134.

³⁶¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.134.

³⁶² Mâtürîdî, a.g.e., s.138.

³⁶³ Mâtürîdî, a.g.e., s.141.

³⁶⁴(تعالیٰ)

- Bize göre aslanan şudur ki, Allah'ın kendileriyle isimlendirildiği "Allah", "Rahmân" gibi isimleri, ayrıca şeyleri bilmek (العلم), onlara güç yetirmek (القدرة) gibi nitelendirildiği zâtî sıfatları mevcuttur.³⁶⁵

- Bizim O'nu nitelememiz ve isimlendirmemiz, zaruri olarak, gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşebilmektedir.³⁶⁶

- Hamd o Allah'a mahsustur ki, sahip bulunduğumuz sayısız nimetler ve hesapsız lütuflarına (عظیم العوائد) mukabil, O'nun lâıyk olduğu şükür ve övgülere nihayet yoktur.³⁶⁷

- Allah, dünyada insan gücünün yetişebileceğinin son noktasına kadar teşekkür edilmeye hak kazandığı nimetler ihsan etmiştir.³⁶⁸

- Allah, acze düşmeyen bir kâdir (قادر لا يعجز), cehle maruz kalmayan bir âlim (عالم لا يجهل), yönetişinde alternatifi ve rakibi bulunmayan bir cebbârdır.³⁶⁹

- Kâinatın bütün özellikleriyle birlikte mevcudiyetinde Allah'ın var oluşunun delili (دليل الإثبات) bulunmaktadır.³⁷⁰

- Allah Teâlâ, değişikliğe (تغير) ve zevale uğramadan (لا يزال), bir halden diğer bir hale geçmeden (حال ولا إنتقال من حال إلى), hareket ve sükûna maruz kalmadan (لا تحرك ولا قرار) ezeli ve ebedî olarak mevcuttur.³⁷¹

- Cenâb-ı Hak, mekânla nitelendirilmekten münezzehtir (تعالیٰ). Çünkü, mekân yokken de O mevcut idi.³⁷²

³⁶⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.144.

³⁶⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.147.

³⁶⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.147.

³⁶⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.151.

³⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.158.

³⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.160.

³⁷⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.162.

³⁷¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.163.

³⁷² Mâtürîdî, a.g.e., s.164.

- Allah, her şeyin, mevcûdiyetine ve bekâsında kendisine muhtaç bulunan³⁷³ (الملك) olup iradesini her durumda yürütendir. (جبار)³⁷⁴
- O, her türlü ihtiyaçtan münezzehtir (يتعالى) olandır.³⁷⁵
- Hiçbir mekân söz konusu değilken Allah vardı. O, şu anda ezeldeki gibi olup zaman ve mekândan münezzehtir (والمكان يتعالى عن الزمان) bulunandır.³⁷⁶
- Allah Teâlâ, modeli ve benzeri bulunmaktan münezzehtir (يتعالى عن)³⁷⁷ (المثل)
- Allah, herhangi bir şeyden neşet etmekten yüce ve berî (يتعالى) olup bütün şeyleri yaratandır (مكوّن)³⁷⁸
- Allah, benzerlerden münezzehtir olan yegâne varlıktır. O, zâtında ve sıfatında benzeri bulunmaktan münezzehtir.³⁷⁹
- Allah'ın yardım etmek, şereflendirip has kullarından kılmak (التشریف) (الرحمة والإحسان), rahmet ve ihsanda bulunmak (والتخصيص), muvaffak kılmak ve irşad etmek (التوفيق والإرشاد) manalarında ve bu türden olan diğer kavramlar çerçevesinde "kurb"la (yakınlık) vasıflandırılması mümkündür.³⁸⁰
- Allah, bizzat başkalarına ihtiyacı bulunmayan (الغني) olup her hangi biri sayesinde övgü ve fayda (مدح أو نفع) elde etmekten münezzehtir.³⁸¹
- Allah, hikmetle muttasıf³⁸² (حكيم) olan ve her şeyi hakkıyla bilen (مدبّر) bir yaratıcı ve yöneticidir.³⁸³

³⁷³ Gazzâlî, a.g.e., s.82.

³⁷⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.164.

³⁷⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.164.

³⁷⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.165-166.

³⁷⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.166.

³⁷⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.166.

³⁷⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.167.

³⁸⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.167.

³⁸¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.167.

³⁸² Mütercim Âsım Efendi, a.g.e., "HKM" md.

³⁸³ Mâtürîdî, a.g.e., s.169.

- Allah, izzet, şeref ve hükümranlılık bakımından en yüce olan (العلى) ve ancak kendisine hamd-ü senâ olunan, bütün varlığın diliyle yegâne övülendir.³⁸⁴

(الحميد)³⁸⁵

- Şüphe yok ki O, her şeye gözlemişçesine şahit olandır.³⁸⁶ (شهيد)³⁸⁷

- Şüphe yok ki O, çok zengin ve her şeyden müstağni³⁸⁸ (غني), cömertçe veren ve verdiği için karşılık beklemeyendir.³⁸⁹ (كريم)³⁹⁰

- Bütün mahlûkat, çeşitli hallerini bilen (عليهم بأحواله), ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gani olan (غني يملك حوائجه) ve her şeyi yerli yerine koyan (حكيم) bir yüce varlığa muhtaç bulunmaktadır.³⁹¹

- Bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzeh bulunan Allah (سبحانه) kendinden ötürü kâdir olup (القادر بذاته) hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz, zatiyla gani olup (الغني بنفسه) hiçbir şey O'nu muhtaç konumuna getiremez, bizatihi alim olup (العليم بذاته) herhangi bir şeyi bilmemesi düşünülemez, yine kendinden ötürü hakîm olup (الحكيم بذاته) fiilinde hata etmesi söz konusu edilemez.³⁹²

- O'nun yaratışında ve tabiatı yönetiminde herhangi bir dengesizliğin bulunması hiçbir şekilde mümkün değildir.³⁹³

- Tabiat olayının düzene kavuşması, her şeyi yerli yerine koyan (حكيم) ve her şeyi bilen (عليم) bir varlık sayesinde mümkün olmaktadır.³⁹⁴

³⁸⁴ Tatlısu, a.g.e., s.116.

³⁸⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.170.

³⁸⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.170.

³⁸⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.170.

³⁸⁸ Tatlısu, a.g.e., s.166.

³⁸⁹ Konevî, a.g.e., s.135.

³⁹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.170.

³⁹¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.170.

³⁹² Mâtürîdî, a.g.e., s.178.

³⁹³ Mâtürîdî, a.g.e., s.178.

³⁹⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.181.

- Tabiattaki işleyiş, hükmü daima geçerli olan (قاهر) ve her şeyi hakkıyla bilen³⁹⁵ (عليم) bir yönetici (مدبر) sayesinde gerçekleşmektedir.³⁹⁶

- O'nun tekvini, her şeyi olacağını bildiği gibi meydana getirmesidir. Allah, ezelden beri vasıflandığı bir tekvinle irade eder.(يريد)³⁹⁷

- Allah, aşkınlığında (في علوه) azametinde (وجلاله) ve zâtı açısından tektir(واحد), zâtında benzeri bulunmaktan münezzehtir; çünkü bu, tevhîd ilkesini bozar.³⁹⁸

- Allah, sıfatlarında tek olup nitelendirildiği ilim (العلم), kudret (القدرة) ve tekvin (التكوين) gibi sıfatlarının zâtına has statülerinde herhangi birinin kendisine denk olmasından münezzehtir.³⁹⁹

- Allah, çokluk (cisim) niteliğini gerektiren değişim (تغيير), yok oluş (الزوال), yahut hacim ve sınırlılık alternatiflerini getiren (الحدود والنهائة) özelliklerden münezzehtir.⁴⁰⁰

- O, kıdem (القدم), tekvîn (التكوين) ve kudretle (القدرة) vasıflandırılan bir varlıktır. Allah, değişime maruz kalmak ve yok olmaktan berîdir. Her halde ve durumda övgü ve senâ (الحمد) Allah'a mahsustur.⁴⁰¹

- Allah Teâlâ'nın bütün işleri ve sözleri yerli yerinde (حكيم) olup O'nun fiili hikmet çerçevesinin dışına çıkmaz.⁴⁰²

- Doğru olanı yapmasına vesile olan sebepleri yaratmasından ötürü, Allah Teâlâ'nın kul üzerinde en büyük lütfu (أعزم المنن) ve en geniş ihsanı (أجزل النعم) vardır.⁴⁰³

³⁹⁵ Yurdagür, a.g.e., s.110.

³⁹⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.181.

³⁹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.183.

³⁹⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.184.

³⁹⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.184.

⁴⁰⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.187.

⁴⁰¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.187.

⁴⁰² Mâtürîdî, a.g.e., s.191.

⁴⁰³ Mâtürîdî, a.g.e., s.192.

- Allah, istediğini istediği gibi yapmaya gücü yetendir.⁴⁰⁴ (قدير)⁴⁰⁵
- O'nun ismi Allah (الله), Rahmân (رحمان) ve Rahîmdir. (رحيم)⁴⁰⁶
- O, benzeri bulunmayan (ليس كمثله شيء) tek Allah'tır.⁴⁰⁷
- Allah, ihtiyaç (الحاجة) ve menfaat (المنافع) niteliklerinden münezzehtir.

(جل)⁴⁰⁸

- Azameti yüce olan Allah'ın (جلّ جلاله) kudret altına alınması muhaldir.⁴⁰⁹
- Yarattığı her bir mahlûkun üzerinde Allah'ın nimetlerinin izi açık, cömertliğinin (جوده) kanıtları belirgindir. Yine, O'nun vücuda getirdiği her yaratıkta – birliğini kanıtlayan kuruluşu sebebiyle – hikmeti (حكمته) mevcuttur.⁴¹⁰
- Allah'ın egemenliğinin (سلطانه) şaşmaz delili ve iradesinin aksamayan geçerliliği (نفاذ مشيئته) besbellidir, kudretinin ve nesnelere mahiyetlerine vakıf oluşunun alâmeti açıktır.⁴¹¹
- Allah, bizâtihi cömert (بذاته جواد), bizâtihi muktedir (بذاته قادر) ve bizâtihi âlim (بذاته عالم) olduğundan (nesne ve olayları) yaratmak suretiyle mahlûkatına cömertlik ve lütufta bulunmuştur.⁴¹²
- Bütün yaratılmışlık özelliklerinden münezzehtir bulunan (سبحانه) Allah, kuluna emrettiği her şey için kılavuz koymuş, zihnini düşünce ve ilhamlarla harekete geçirmiş ve yine kulunu çeşitli olaylar vasıtasıyla uyarmıştır. (نبّه)⁴¹³

⁴⁰⁴ Tatlısu, a.g.e., s.135.

⁴⁰⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.193.

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.193.

⁴⁰⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.193.

⁴⁰⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.196.

⁴⁰⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.203.

⁴¹⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.206.

⁴¹¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.206.

⁴¹² Mâtürîdî, a.g.e., s.206.

⁴¹³ Mâtürîdî, a.g.e., s.210.

- Tabiatı, bütün emir ve işleri yerli yerinde olan⁴¹⁴ (حكيم) bir yöneticinin (مدبر) bugünkü haliyle yarattığı sabit olmuştur.⁴¹⁵

- Tabiatın bu yapısı, sebeplere başvurmaksızın her şeyi dilediği gibi yaratıp düzenleme gücüne sahip bulunan (يملك) bir varlığın yönetimiyle (تدبير) oluşmuştur.⁴¹⁶

- Allah, hakkıyla bilen (عليم) ve güç yetiren (قادر), hiçbir şey kendisine gizli kalmayan ve olmasını dilediği şeyi oluşturmakta hiçbir güçlükle (لا يصعب) karşılaşmayandır.⁴¹⁷

III. NÜBÜVVET BAHSİNDE

- Tabiattaki düzen, bütün sözleri ve işleri yerli yerinde olan (حكيم) ve her şeyi çok iyi bilen⁴¹⁸ (عليم), kendisi her şeyden müstağni, kendi dışındaki her şey O'na muhtaç olan⁴¹⁹ (غني) bir varlığın düzenlemesi ve yönetmesiyle olmuştur.⁴²⁰

- Azîz ve celîl olan (عز وجل) Allah, yerine getireceği kulluk görevinden kaçınarak Rabbini inkâra kalkışan ve O'na boyun eğmeye yanaşmayan kulunun mahvını bu davranışlarını vasıta kılarak hazırlar ve onu kurtulmak istediği şeyden bir türlü ayrılamamak suretiyle helâke sürükler. (يهلكه)⁴²¹

- Yüce Allah, ihtiyaçlardan münezzehe olduğu ve zâtı itibariyle başkasından müstağni bulunduğu (غناء بنفسه) için yarattığı şeylerden yararlanacak değildir. Şu halde, O'nun fiilinin kendisinin yararlanmasını amaçlaması (لينتفع به) imkânsızdır.⁴²²

⁴¹⁴ Yurdagür, a.g.e., s.165.

⁴¹⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.217.

⁴¹⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.217.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.218.

⁴¹⁸ Tatlısu, a.g.e., s.58.

⁴¹⁹ Yurdagür, a.g.e., s.232.

⁴²⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.222.

⁴²¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.250.

⁴²² Mâtürîdî, a.g.e., s.252.

- O, herkesin kendisine muhtaç bulunduğu (محتاج كل غير) ve fiilinde hikmet sahibi (حكيم) olan bir varlıktır.⁴²³

- Azameti yüce olan (جَلَّ جلاله) Allah, hem şer hem de hayır cevherinin yaratıcısı (خالق), şer olsun hayır olsun mükelleflere ait fiilin hâlikıdır. Hükümranlığı (سلطانه) çerçevesine girmeyip O'nun tarafından yaratılmamış bir şeyin bulunması mümkün değildir.⁴²⁴

- Allah Teâlâ, kendisinin ihtiyacından dolayı değil, zâtî bir niteliği olarak yaratandır. (خلق بذاته). Şüphe yok ki, Allah, faydalı ve zararlı nesnelere yaratandır.⁴²⁵

- Yüce Allah, duyular yoluyla bilinmeyen (لم يعرف من طريق الحواس) ve tanınan âlem içinde benzeri bulunmayan (ولا له مثال في المعروف) bir varlık olduğuna göre O'nun yaratma eylemini zihinde canlandırıp şekillendirmek (التقدير) imkân dahilinde değildir.⁴²⁶

- Hatadan korunma ve kurtuluşa erişme ancak Allah'ın yardımıyla mümkündür. (وبالله العصمة والنجاة).⁴²⁷

- Birliğini (وحدانيته) ve karşı durulmaz hükümranlığını (عظيم سلطانه) kanıtlayan bir çok delili yarattığı kainata yerleştiren Allah'ın bu isabetli fiilleri, O'nun bütün işleri ve sözleri yerinde olan (حكيم) bir varlık olduğunun belgesi olmuştur.⁴²⁸

- Yüce Allah, zâtıyla her şeyden müstağnî (غني بذاته) ve fiilinde daima isabetli (حكيم) olduğuna göre, canlıları kendileri için belirlediği kudretin bitimine kadar varlıklarını sürdürmeleri amacıyla yaratmıştır.⁴²⁹

- Allah, insanları en güzel biçimde (في أحسن تقويم) yaratmış (خلق), yeryüzünde bulunan her şeyi, ayrıca hem yeryüzünün hem de semânın nimetlerini

⁴²³ Mâtürîdî, a.g.e., s.253.

⁴²⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.258.

⁴²⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.266.

⁴²⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.267.

⁴²⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.268.

⁴²⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.268.

⁴²⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.272.

insanların emrine vermiştir. (سخر)⁴³⁰

- O, doğruluk ve adaleti akıllara güzel (حسن), zulüm ve yalanı da çirkin göstermiştir. (قتح)⁴³¹

- Kişinin, duyularından herhangi biriyle algıladığı hiçbir şey yoktur ki, Allah'ın hem o duyunun sağlıklı oluşunda hem de algıladığı nesne üzerinde algı sahibinin kavrayamayacağı kadar nimetleri olmasın.⁴³²

- Allah Teâlâ, her idrak sahibi için sayesinde algısını gerçekleştireceği bir organ yaratmıştır. (جعل)⁴³³

- Allah Teâlâ'nın hiçbir nimeti yoktur ki, kulları ihtiyaçlarının ötesinde onunla süslenip güzellik kazanmış olmasın; mesela iki kulak, iki göz ve bedende birden fazla olan her organ gibi.⁴³⁴

- Allah, gaybı ve ebediyete kadar olacak şeyleri bilendir. (يعلم)⁴³⁵

- O, zamanlarının farklı ve birbirinden uzak olmasına rağmen bütün semâvî kitapları öz birliği içinde ve âhenkli (متفقة) kılmıştır. (جعل)⁴³⁶

- Allah, Peygamberine düşmanlık besleyen ve direnenlere karşı yardım etmiştir. (ينصر). Şöyle ki, Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i hidayet belirtilerinin ortadan kalktığı ve dinî izlerin silindiği bir zamanda kullarına göndermiş (بعث) ve bununla onları mahvolmaktan kurtarmasını murad etmiştir.⁴³⁷

- Kâinatı yaratıp yöneten Allah, zürriyet ihtiyacına maruz kalmak, şehvete mağlup olmak yahut yalnızlık korkusuna kapılmaktan münezzehtir. (غني)⁴³⁸

⁴³⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.274.

⁴³¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.274.

⁴³² Mâtürîdî, a.g.e., s.278.

⁴³³ Mâtürîdî, a.g.e., s.280.

⁴³⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.283.

⁴³⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.294.

⁴³⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.301.

⁴³⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.326.

⁴³⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.339.

- Allah Teâlâ, zâtı itibariyle yaratılmışlara benzemekten veya böyle bir konuma ihtimali bulunan bir nitelikten münezzehtir. (تعالى)⁴³⁹

- O, zâtı itibariyle evreni yaratıp yöneten (ربّ), ibadet eden kullarının kalplerine sahip olup onları koruması ve egemenliği altına alan⁴⁴⁰ (ملك) ve her şeye gücü yetendir. (قادر)⁴⁴¹

IV. KAZÂ ve KADER KONULARINDA

- Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun her şeyden müstağni oluşunu (غناه), hükümranlığını (سلطانه), kudretini (قدرته), yaratmanın da emretmenin de O'na ait oluşunu, çevresindeki hâkimiyetini takdir eden kimse, fiilinin hikmet dairesi dışına çıkamayacağını pekâlâ kabul eder; O ki, zâtı itibariyle her şeyi menziline indiren ve yerli yerine yerleştiren (حكيم), her şeyden müstağni olan (غنيّ) ve her şeyi hakkıyla bilendir. (عليم)⁴⁴²

- Allah Teâlâ'nın kâinatı bilen (عالم), ona güç yetiren (قدير) ve hiçbir şeye muhtaç bulunmayan (غنيّ) olduğu malumdur.⁴⁴³

- Yaratma (الخلق) ve emretme (الأمر) Allah'a mahsustur.⁴⁴⁴

- Allah, cömert (جواد), fazilet türlerinin hepsine sahip, keremi bol ve sonsuz⁴⁴⁵ (كريم), her şeyden müstağni (غنيّ) ve her şeyi hakkıyla bilendir. (عليم)⁴⁴⁶

- O, zâtıyla her şeyi bilen (عليم), her işi ve sözü yerinde olan (حكيم) ve kendinden ötürü müstağni olandır. (غنيّ). Allah, kendisine hiçbir şeyin gizli kalmaması (لا يخفى عليه شيء) ve dilediği hiçbir hususun zâtına zor gelmemesiyle de (لا يصعب عليه أمر)⁴⁴⁷ vasıflanmıştır.

⁴³⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.339.

⁴⁴⁰ Konevî, a.g.e., s.42.

⁴⁴¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.339.

⁴⁴² Mâtürîdî, a.g.e., s.345.

⁴⁴³ Mâtürîdî, a.g.e., s.345.

⁴⁴⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.346.

⁴⁴⁵ Yurdagür, a.g.e., s.158.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.346.

⁴⁴⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.348.

- Allah, cömertlik (الجود), iyilik (الكرم), affedicilik (العفو) ve lütufkarlıkla (الإحسان) nitelendirilmiştir.⁴⁴⁸

- Yüce övgülere lâyık bulunan Allah (جَلَّ ثَنَاهَ), ilim (العلم), kudret (القدرة), azamet (الجبروت) ve hayat (الحياة) sıfatlarına zâtı itibariyle sahip olmandır.⁴⁴⁹

- Ezeliyet (القدم) ve ulûhiyeti (الإلهية), ebediyet ve rubûbiyetiyle (الربوبية) tek ve yegâne olan Allah'a hamdolsun! O ki, aydınlatıcı kanıtlara ve rakipsiz bir hükümlanlığa (الملك الكبير) sahiptir. O, mahlukatı eşsiz gücüyle (القدرة) yaratmış (فطر), ezeli ilmi ve iradesi çerçevesi ve hikmeti dairesinde onları halden hale çevirmiş (فصر), bütün yaratıkları O'nun lütuf ve ihsanları içinde yüzüp durmuştur.⁴⁵⁰

- Şüphe yok ki Allah, övülmeye lâyık olan (حميد) ve şeref ile övülendir.⁴⁵¹

(مجيد)⁴⁵²

- O, pek güçlüdür⁴⁵³ (قوي), kâinatı yönetendir (مدبر), gücü her şeye yetendir (قدير)⁴⁵⁴

- Allah, kendi zâtını vasıflandırdığı kavramlarla nitelendirilmiş ve bunlarla övülmüş (محمود) olmandır. O, hak ile batılı birbirinden ayıran adl (عدل) sıfatının sahibidir.⁴⁵⁵

- Şüphe yok ki, Allah her şeyin mâliki (مالك كل شيء) olup O'nun nesne ve olaylara yönelik mülkiyeti kulda olduğu gibi sonradan kendisine kazandırılmış değildir. Aksine O, her şeyin yaratıcısı (خالق كل شيء) olduğundan bizâtihi mâliktir. (بذاته مالك)⁴⁵⁶

⁴⁴⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.349.

⁴⁴⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.349.

⁴⁵⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.351.

⁴⁵¹ Konevî, a.g.e., s.148.

⁴⁵² Mâtürîdî, a.g.e., s.351.

⁴⁵³ Tatlısu, a.g.e., s.113.

⁴⁵⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.356.

⁴⁵⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.365.

⁴⁵⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.370.

- Allah Teâlâ, bütün fiillerin yaratıcısıdır. (خالق)⁴⁵⁷
- Cenab-ı Hak,bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan (الإله الحكيم), hiçbir şekilde zulmetmeyen (لم يجر ولا يجر), zâtında, sıfatlarında, işlerinde, isimlerinde ve hükümlerinde asla şerîki veya nazîri bulunmayan⁴⁵⁸ (واحد), her şeyi bilen (عليم) ve her şeye gücü yetendir. (قدير)⁴⁵⁹
- Allah Teâlâ, kendisinin her şeyin rabbi (رب كل شيء), her şeyin ilahı (إله كل شيء) ve işlerini kendisine bırakanların işini düzeltip onların yapabileceğinden daha iyi temin eden⁴⁶⁰ (وكيل) olduğunu beyan etmiştir.⁴⁶¹
- Her şey Allah'ın kudreti altındadır, bütün yaratıkların sahip oldukları her şeyin O'nun sayesinde vücut bulması bakımından, her şey Allah'a muhtaçtır.⁴⁶²
- Allah, sevgiyi ve merhameti kendi ayetlerinden kıldığını bildirmiştir.⁴⁶³

V. BÜYÜK GÜNAHLAR BAHSİNDE

- Yüce övgülere lâayık bulunan Allah (جل ثناؤه), bütün yaratıkları kendisine muhtaç kılmıştır (صير); her şeyden müstağnî (الغني) ve övülmeye layık olan (الحميد) sadece kendisidir.⁴⁶⁴
- İnsan, ancak Allah Teâlâ'nın muktedir kılması suretiyle güçlü, kuvvetli, hükümrân, müstağnî, yeryüzünün vârisi ve hâkimi olur. Kudret faktörü tam ve kâmil mertebeye ulaştınca, bunun sahibi rab (رب) ve ilah (إله) olur.⁴⁶⁵
- Allah Teâlâ'nın rubûbiyeti kemâl mertebesindedir. O, azamet ve yüceliğe (الجلال والرفعة) zâtıyla lâayık olmuştur.⁴⁶⁶

⁴⁵⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.375.

⁴⁵⁸ Tatlısu, a.g.e., s.131.

⁴⁵⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.375.

⁴⁶⁰ Tatlısu, a.g.e., s.109.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.390.

⁴⁶² Mâtürîdî, a.g.e., s.394.

⁴⁶³ Mâtürîdî, a.g.e., s.408.

⁴⁶⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.417.

⁴⁶⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.441.

⁴⁶⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.442.

- O'nun rubûbiyeti kudreti ve ilmiyle kemâle ermiş, hakimiyeti (سلطانه) ve ulûhiyeti (الوهيته) bu sayede rakipsiz olmuştur. (جلّ)⁴⁶⁷
- Allah, yüce övgülere lâıyk bulunan (جلّ ثنائه), izzet ve azamet sahibi olandır. (عزّ وجلّ)⁴⁶⁸
- O, her şeyin yaratıcısı olup (خالق) yarattıkları konusunda cebir ve yaptırım altında bulunmama niteliği (غیر مضطر إليه ولا مكره عليه) taşır.⁴⁶⁹
- Allah'ın fiili, insan kudretinin yetişemeyeceği aşkın bir konumdadır.⁴⁷⁰

VI. İMAN ve İSLAM BAHSİNDE

- Allah, her şeyin rabbi (ربّ كلّ شيء), her şeyin ilahı (إله كلّ شيء), her şeyin yaratıcısı (خالق كلّ شيء) ve her şey O'na ait olandır. (كلّ شيء له)⁴⁷¹
- Allah'a yapılacak bir nisbet, ta'zîm, şükür, nimetlerinin ve de emrinin dile getirilmesi konumunda olmalıdır. Bu statünün dışına çıkan bir şey, her ne kadar gerçekte O'nun yaratmasının (خلقه) sonucu ise de O'na izafe edilemez.⁴⁷²
- Allah Teâlâ'nın fiili de hakikatte adl (العدل) veya lütuf (الفضل) konumuna sahiptir.⁴⁷³
- Şüphe yok ki, yüce övgülere lâıyk bulunan Allah (جلّ ثنائه), kendisine bağışlama iradesi nisbet etmiştir ve bu, ilâhî hikmet içinde bulunanlar arasında yer almıştır.⁴⁷⁴
- Allah, günahları mahveden, ma'siyetlerden geçiveren⁴⁷⁵ (عفو), günahları örten (غفور) ve merhamet edendir. (رحيم)⁴⁷⁶

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.442.

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.461.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.468.

⁴⁷⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.482.

⁴⁷¹ Mâtürîdî, a.g.e., s.497.

⁴⁷² Mâtürîdî, a.g.e., s.497.

⁴⁷³ Mâtürîdî, a.g.e., s.497.

⁴⁷⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.524..

⁴⁷⁵ Gazzâlî, a.g.e., s.186.

⁴⁷⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.526.

- Allah Teâlâ, izhar ettiği lütuf ve keremi (كرمه) çerçevesinde, daima iyi davranışı mükâfatlandığı gibi bazen kötü davranışa bile iyilikle mukabelede bulunur.⁴⁷⁷

- Her nimet, Allah sayesinde elde edilmiş, O'nun sayesinde var olmuştur.⁴⁷⁸

- Allah, ihsanı ve lütfü bol olan (الكريم) ve merhamet edendir.
(الرحيم).⁴⁷⁹

- Allah'ın insanlar üzerinde sayılamayacak kadar nimeti ve ihsanı mevcuttur.⁴⁸⁰

- O ki, her ihtiyaçtan müstağni (الغني) ve sonsuz lütuf sahibidir (الكريم), O ki, affedici (العفو) ve bütün günahları bağışlayıcıdır⁴⁸¹ (الغفور). O ki, alabildiğine merhamet eden (الرحيم), çok seven ve sevilendir.⁴⁸² (الودود)⁴⁸³

- Yüce övgülere lâayık bulunan Allah (جلّ ثنائه), bütün işlerin iç yüzünü hakkıyla bilendir (العليم). O'ndan başkası, kendisinden gerçeklerin gizli kaldığı kimse durumundadır.⁴⁸⁴

- Âlemlerin rabbi (ربّ العالمين), lütfü (الكرم) ve cömertliği (الجود) ile bilinendir. O ki, kullarına lütuf ve ihsanlarının (إحسانه وإفضاله) kendilerinden hiçbir zaman eksik olmayacağı alışkanlığını kazandırmıştır. Bu nimetine mukabil, en büyük şükür O'na!⁴⁸⁵

- Azîz ve celîl olan (عزّ وجلّ) Allah, mü'minlere daimî mükâfat va'detmiştir (وعد)⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.526.

⁴⁷⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.552.

⁴⁷⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.574.

⁴⁸⁰ Mâtürîdî, a.g.e., s.582.

⁴⁸¹ Yurdagür, a.g.e., s.141.

⁴⁸² Yurdagür, a.g.e., s.167.

⁴⁸³ Mâtürîdî, a.g.e., s.582.

⁴⁸⁴ Mâtürîdî, a.g.e., s.588.

⁴⁸⁵ Mâtürîdî, a.g.e., s.594.

⁴⁸⁶ Mâtürîdî, a.g.e., s.602.

- O, çok bağışlayan (العفو), günahları örten (الغفور), çok merhamet eden (الرحيم) ve çok seven (الودود) olduğunu beyan etmiştir.⁴⁸⁷
- Allah'ın kulları üzerinde büyük nimetleri ve lütufları (إفضاله) vardır.⁴⁸⁸
- Bütün güç ve kuvvet ancak yüce Allah'a aittir. (ولا قوة إلا بالله)⁴⁸⁹ (تعالی)

⁴⁸⁷ Mâtürîdî, a.g.e., s.615.

⁴⁸⁸ Mâtürîdî, a.g.e., s.626.

⁴⁸⁹ Mâtürîdî, a.g.e., s.642.

SONUÇ

Kelâm ilminin “aslü'l-usûlü”nü teşkil eden ilâhiyât bahsi, bu ilmin en önemli ve en karmaşık konusudur. İlk dönemlerden itibaren bu mesele çerçevesinde farklı görüşler ileri sürülmüş ve ciddi ihtilaflar, fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Hız. Peygamber döneminde, ashâb-ı kirâm, ilâhiyât alanına giren konuları tartışma gündemine -pek- taşımamış; bu meselelere Kur'an ve sünnette yer aldığı şekliyle iman etmişlerdir. Ancak, sahabe döneminin sonlarından itibaren Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ve diğer ilâhiyât meseleleriyle ilgili yoğun tartışmalar yaşanmaya başlamış ve çeşitli görüşler belirmiştir.

Şüphesiz ki, bu alanda söz söyleyen, telif ettiği kıymetli eserleriyle değerli fikirler ortaya koyan yetkin ilim adamlarından biri, aynı zamanda Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusu sayılan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. O, günümüze kadar ulaşmış bulunan Kitâbü't-Tevhid isimli özgün kelâm eserinde ve bir Kur'an tefsiri olan Te'vîlâtü'l-Kur'an'da ulûhiyetle ilgili konuları geniş ve doyurucu bir şekilde ele almış ve açıklamıştır. Bunu yaparken, İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'an ve sünneti hareket noktası kabul etmiş, yabancı din ve fikirlerle ve bid'at fırkalarıyla mücadelesinde Kurân'dan ve sünnetten hareketle fikir beyan etmiştir.

Kendinden sonraki âlimler tarafından “imâmü'l-hüdâ”, “imâmü'l-mütekellimîn”, “reisü ehli's-sünne” gibi ünvanlarla anılan Mâtürîdî'nin ulûhiyet meselelerine yaklaşımlarını tesbit etmeyi amaçladığımız bu çalışmamızda ulaştığımız neticeler, anahatlarıyla şunlardır:

Mâtürîdî, Allah'ın varlığını isbat ederken İmam A'zam'ın yolunu takip ederek kâinatın ve tüm varlıkların hâdis oldukları gerçeğinden hareket etmiştir. Bununla ilgili naklî ve aklî delillere yer veren Mâtürîdî'ye göre nesnelere yaratılmışlığı bilgi vasıtalarımızın her üçü (nakil, akıl, duyu) ile de sabittir.

Mâtürîdî'ye göre tüm âlem “yoktan (lâ min şey)” meydana getirilmiş, yaratılmıştır. Hiçbir şey kendi başına gerçekleşmediğine; yazan olmadan yazı, yapan

olmadan da yapı meydana gelmediğine göre tüm kâinatı yoktan var eden bir varlık bulunmalıdır ki, bu da Allah'tır.

Mâtürîdî'nin Allah'ın varlığına dair delillerinden biri de görünen âlemde meydana gelen hârikulâde işleyiştir. O, tabiatta gözlenebilen her şeyde hayranlık uyandırıcı bir hikmet ve yaratıcısına bir işaret bulunduğuna dikkatleri yöneltmektedir. Yine, Mâtürîdî'ye göre, Allah zâtından ötürü ezeli ve ebedî olarak vardır; O'nun dışındaki her varlık ise yokluğa da varlığa da müsait bulunmaktadır.

Mâtürîdî'nin Allah'ın birliği (tevhid) konusuna da büyük önem verdiği görülmektedir. O, kâinatın yaratıcısının bir oluşunun aklî, naklî, tarihî ve kozmolojik delillerle sabit olduğunu belirtmektedir.

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin de vurguladığı şekilde, Allah'ın bir oluşunun sayı cihetinden olmadığını ifade etmektedir. Çünkü, sayı açısından bir olan varlık azalabilir, çoğalabilir, uzunluk, kısalık, genişlik ve darlıkla vasıflandırılabilir. Bu yüzden, Allah hakkında "O, ululuk, aşkınlık ve yücelik açısından birdir" denilmelidir

Yine, Mâtürîdî'ye göre, Allah görünen her şeye vahdâniyetinin ve rubûbiyetinin delillerini yerleştirmiştir. O, tanrının birden fazla olması durumunda, kâinatın yönetiminin altüst olacağını, mükemmel bir düzen ve tedbir üzere yaratılmış olan mahlûkatın düzeninin devam edemeyeceğini belirtmektedir.

Mâtürîdî, Allah'ın zâtî ve filî sıfatları hususunda, O'nun bazı isim ve sıfatlarla nitelendirilmesinin aklî ve naklî delillerin her ikisiyle de sabit olduğunu söylemektedir. Yine, ona göre, Allah'ı mahlûkta bulunan bazı vasıflarla nitelendirmek benzeşmeyi gerekli kılmaz. Çünkü, bu sıfatların yaratılmışlarda kazandığı mahiyet Allah'tan nefyedilmektedir.

Mâtürîdî, Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyeden filozofların, gerçekte O'nun bütün sıfatlardan yoksun olduğu görüşünü benimsemediklerini vurgulayarak, hangi yöntemle olursa olsun Allah'ın zâtına bir mana nisbet eden kimsenin ta'til anlayışını reddetmiş olacağını ifade etmektedir.

Mâtürîdî, gerek zâtî gerekse fiilî sıfatları ezeli kabul etmiş ve aralarında –son tahlilde- bir fark görmemiştir; Allah, bütün sıfatları ile ezeli ve ebedîdir, O, zâtı ve sıfatlarıyla tek olandır. Yine, Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın sıfatları zâtının ne aynıdır ne de gayrıdır. İlâhî sıfatlardan biri olan tekvin de diğer sıfatlar gibi ezeldir. Ayrıca, selbî sıfatlar dışında Allah'a sıfatlar isnad etmenin tevhide zarar vereceği endişesi de yersizdir.

Mâtürîdî, Allah'ın isimlendirilmesi, O'na isim ve sıfat verilir verilemeyeceği meselesinde ölçünün nakil olduğunu söylemektedir. O, Allah'ın kendi zâtını isimlendirmedeği bir isimle, mesela, “Yâ Mübarek!” diyerek O'na dua etmenin doğru olmayacağını söylemektedir.

Mâtürîdî, cisim kavramının Allah'a nisbet edilmesi hususunda, bu kelimenin Allah hakkında kullanılmasının meşru olmadığını belirtmektedir. Çünkü cisim, mekâna bağlı olan, sınırları bulunma özelliği taşıyan üç boyutlu şeyin adıdır. Bütün bunlar, yaratılmışa ait özellikler olduğundan bu manalara gelen cisim lafzını Allah Teâlâ hakkında kullanmak doğru değildir.

Mâtürîdî, “şey” kavramının Allah'a nisbet edilmesiyle ilgili olarak ise, Allah hakkında “şey” kelimesini kullanmanın aklî ve naklî delillerle sabit olduğunu söylemektedir. Zira şey kavramı, varlığı isbata yöneliktir. Kâinatın bütün özellikleriyle birlikte mevcudiyetinde Allah'ın var oluşunun delilleri bulunduğu için Allah hakkında “şey” denilmesi caizdir.

Mâtürîdî'nin üzerinde titizlikle durduğu hususlardan biri de Allah'ın bütün fiillerinin hikmet üzere oluşudur. Kitâbü't-Tevhid dikkatli bir şekilde gözden geçirildiğinde, onun hemen her meseleyle ilgili olarak ilâhî fiillerdeki hikmete vurgu yaptığı göze çarpar.

Mâtürîdî, Allah'ın zâtından ötürü hakîm olduğunu ve O'nun fiillerinde hata etmesinin söz konusu olamayacağını söylemektedir. Eğer biz, Allah'ın yarattığı şeyler arasında aklımızın hikmetini kavramaktan âciz kaldığı durumlarla karşılaşsak, bütün bunlarda düşünce kapasitemizin idrak edemediği derin hikmetlerin bulunduğunu bilmeliyiz.

Mâtürîdî, Allah'ın kâinatı yaratma amacı bahsinde, buna dair bazı hikmetleri sıraladıktan sonra, son tahlilde, Allah'ın yaratış ve yönetişinin hikmetinden sual etmenin, ilâhî fiilin hikmetini sorgulamanın abes ve anlamsız bir davranış olduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu konuda bize düşen Allah'ın fiilini sorgulamak olmayıp bize yüklemiş olduğu kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirmek, kendisini tanımak, O'na kul olmanın gereğini bilmek, üzerimize vacip olan itaat ve tâzimi gerçekleştirmek, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyin cevabını vermeye hazırlanmaktır.

Mâtürîdî, Allah'ın zararlı nesnelere ve şerri yaratması konusunda da bazı hikmetlere yer vererek O'nun şer ve hayır cevherinin yaratıcısı, şer olsun hayır olsun mükelleflere ait her fiilin hâlik olduğunu belirtmektedir. Yine, Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın fiili -ilke olarak- şer veya hayırla nitelendirilemez; O'nun meydana gelen fiili de iyi veya kötü olmakla değerlendirilemez. Çünkü O, (hayır ve şer özelliği taşımayan) kendi fiiliyle vasıflandırılmıştır. Bu yüzden biz, Allah'a hayırlı veya şerîr olma vasfı nisbet edemeyiz.

Diğer yandan, Allah'ın zararlı nesnelere ve şerri yaratmasındaki hikmetlerden dolayı, bir konumda yararlı olan bir şey farklı bir konumda zararlı hale dönüşebileceğinden, bir nesnenin mutlak kötü veya mutlak iyi olduğuna hükmetmek isabetli olmaz. Yine, hayrı da şerri de yaratan Allah olmakla birlikte, şerri doğrudan doğruya Allah'a nisbet etmek, edebe aykırıdır. Allah, her şeyin Rabbi, bütün yaratıkların ilahı ve her şeyin sahibi olduğu halde, kötülüklerin ve çirkin olan şeylerin O'na nisbet edilmesi doğru değildir.

Mâtürîdî, rü'yetullah konusunda, Allah'ın ahirette görülmesinin naklî delillerle sabit olduğunu vurgulayarak O'nun görülmesinin keyfiyetsiz bir şekilde gerçekleşeceğini belirtmektedir. Ona göre rü'yetullah konusunda aslolan, nasta geldiği kadarıyla rü'yeti benimsemek, yaratılmışlık manalarının her birini nefyetmek ve konuyla ilgili herhangi bir açıklama gelmediği için de yorum cihetine gitmemektir.

Mâtürîdî, Allah'ın arşa istivâ etmesini, "bütün yarattıklarını hâkimiyet ve yönetimi altına alması" olarak telakki etmekle birlikte istivânın te'vilinde herhangi bir yoruma kesinlik verilemeyeceğini, konunun diğer yorumlara müsait olduğu gibi bize ulaşmayan farklı bir yoruma da müsait olabileceğini belirtmektedir.

Esasen, Mâtürîdî'ye göre bu tür konular insanların idrakini aşmaktadır. Allah, mükellefleri bazı hususlarda ileri gitmeyip gayba imanla yetinmeyle imtihan etmiştir. Bu yüzden Mâtürîdî, “biz Allah’ın istivâdan muradı ne ise ona iman ederiz” diyerek konuyu neticelendirmektedir.

Mâtürîdî, Allah’tan teşbihin nefyi hususuna ise ayrı bir önem vermektedir. O, Kitâbü’t-Tevhid’de, hemen her konuda yeri geldikçe Allah’ın bütün sıfat ve fiillerinin kendine has olduğunu, yaratılmışa ait fiil ve sıfat statülerinin dışında bulunduğunu vurgulamaktadır.

Mâtürîdî'ye göre, bizim Allah’ı niteleyip isimlendirmemiz, zaruri olarak, gücümüzün yettiği ve ifademizin ulaşabildiği şekilde gerçekleşebilmektedir. Biz başka bir imkâna sahip bulunmadığımızdan Allah’ı bu şekilde isimlendirmekteyiz. Eğer gücümüz, başka herhangi bir varlığın isimlendirilmediği kelime ve kavramlarla O’nu isimlendirmeye yetseydi, elbette öyle yapardık.

Mâtürîdî, Allah’ın mekânla sınırlandırılmayacağı meselesinde, Allah’a mekân nisbet etmek ve O’nu zâtıyla her yerde bulunmakla nitelemek durumunda Allah’ı durup yerleşeceği bir şeye muhtaç gösterme anlayışı bulunduğunu söylemektedir. Bu durumda O, varlığına mekânlar sayesinde sahip olabilen cisim ve arazlar statüsünde tutulmuş olacaktır. Bu ise, bir eksiklik alâmetidir.

Mâtürîdî'ye göre bu meselede aslolan şudur: Yüce Allah ezelde vardı fakat hiçbir mekân yoktu. Mekânların varlık alanından çekilmesi ve O’nun ezelde olduğu gibi varlığını sürdürmesi de mümkündür. Bir de, Allah’a izafe edilecek belirli bir mekânla bütün mekânlar arasında bir fark yoktur. Hatta saygınlığı ifade etmesi bakımından tek mekân tercihe şâyandır. Çünkü bu durumda o mekânın özellikle anılması söz konusudur. Bu yüzden, Allah’ı belirli bir mekânda bulunmakla tavsif etmek de O’nun her yerde bulunduğunu söylemek de uygun değildir.

Mâtürîdî, “mahiyet”, “keyfiyet” ve “kurb” kavramlarının Allah’a nisbet edilmesi konusunda ise, bu kavramların Allah Teâlâ hakkında geçerli olabilecek bir tarzda O’na izafe edilmesi halinde caiz olduğunu ancak Allah’ı yaratıklar statüsüne yaklaştıracak nitelik taşıması durumunda caiz olmayacağını vurgulamaktadır.

Mâtürîdî'nin meseleleri izah ederken aklî istidlâllerde bulunmakla birlikte nakle büyük bir önem verdiği ve nakli belirleyici kabul ettiği görülmektedir. O, naklin yeteri kadar açıklama getirmediği hususlarda tevakkuf etmeyi ve murad-ı ilâhî ne ise ona iman etmeyi tercih etmektedir.

Mâtürîdî, bir kelâm eseri olan Kitâbü't-Tevhid'de Allah'ın isim ve sıfatlarından birçoğuna yer vermiş, O'na olan sevgisini, teslimiyetini ve bağlılığını sık sık dile getirmiştir. Meseleleri izah ederken, özellikle Allah'ın hakîm, alîm, kadîr, ganî, latîf, kadîm, vâhid gibi isim ve sıfatlarına sıkça atıflarda bulunmuştur. Mâtürîdî'nin Allah nitelendirmelerine bakıldığında ise, onun Rabbi ile arasındaki kalbî/duygusal bağ kendini hemen hissettirmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar-Makâleler

- Adam, Hüdaverdi. **Bazı Kelâm Problemleri**, Değişim Yayınları, Sakarya 1998.
- Ali, Eyyüb. “*Mâtürîdîlik*”, (çev. Ahmet Ünal), (“**İslam Düşüncesi Tarihi**” içinde), İnsan yayınları, İstanbul 1990, C.1, s.295-310.
- Aydın, Mehmet S. **Din Felsefesi**. İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9.Baskı, İzmir 2001.
- el-Bağdâdî, Abdülkâhir. **Mezhepler Arasındaki Farklar**, (çev.E.Ruhi Fığlalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- Bebek, Adil. **Mâtürîdî’de Günah Problemi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998.
- el-Beyâzî, Kemalettin. **el-Usûlü’l-münife lil- imâm Ebî Hanîfe**, (çev. İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. **Sahihu’l-Buhârî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Can, Mustafa. **Mâtürîdî’de Nübüvvet Anlayışı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- el-Cevherî, İsmail b. Hammâd. **es-Sihah Tâcü’l-lüğa ve’s-Sihâhü’l-‘Arabiyye**, (tah. Ahmet A.Ğafûr Atâr), Dârü’l-ilm li’l-melâyîn, 3.Baskı, Beyrut 1984.
- Ebû Hanîfe, Nûmân b. Sâbit. **İmam-ı Azam’ın Beş Eseri**. (çev. Mustafa Öz), 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.
- Ebû Zehra, Muhammed. **İslam’da İtikadî Siyasi ve Fikhî Mezhepler Tarihi** (çev. Sıbgatullah Kaya), Şûra Yayınları, İstanbul 1993.
- El-Ehvânî, Ahmed Fuâd. “*Kindî*”. (çev. Osman Bilen), (“**İslam Düşüncesi Tarihi**” içinde), İnsan yayınları, İstanbul 1990, C.2, s.35-48.
- Eroğlu, Muhammed. **Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te’vîlâtü’l- Kur’an**, (Basılmamış Öğretim Üyeliği Tezi), İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, İstanbul 1971.
- Fazlur Rahman, “*İbn Sînâ*”, (çev. Osman Bilen), (“**İslam Düşüncesi Tarihi**” içinde), İnsan yayınları, İstanbul 1990, C.2, s.99-125.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. **el-Maksadü’l-Esnâ Fî Şerhi Esmâillâhî’l-Hüsnâ**, (çev. M.Ferşat), Ferşat Yayınları, İstanbul 1972.

- Gölcük, Şerafettin – Süleyman Toprak. **Kelâm**, Tekin Kitabevi, 3. Baskı, Konya 2001.
- Işık, Kemal. **Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı**, Fütüvvet Yayınları, Ankara 1980.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed. **Mukaddime**, (çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Gazetesi Yayınları, İstanbul 2004.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem el-Hazrecî. **Lisânü'l-'Arabi'l-Muhît**, Dârü's-sâdır, Beyrut ts.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddin. **Ehl-i Sünnet İtikadı**, (çev. Heyet), Tevhid Yayınları, İstanbul 1996.
- İmamoglu, M. Ragıp. **İmam Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l Kur'an'daki Tefsir Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- İlhan, Avni. "*Ahvâl*", **DİA.**, III, 495.
- el-Kârî, Ali. **Fıkh-ı Ekber Şerhi**, (trc.Yunus Vehbi Yavuz), Çağrı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Keskin, Halife. **İslam Düşüncesinde Allah – Âlem İlişkisi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- Kılavuz, A.Saim. **Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.
- Koçar, Musa. **İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- Konevî, Sadrettin. **Şerhu Esmâillâhi'l- Hüsnâ**, (çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Kur'ân-ı Kerim.
- Kutlu, Sönmez. **İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik**, (Seçki), Kitabiyat, Ankara 2003.
- Macdonald, D.B. "*Mâtürîdî*", **İ.A. Milli Eğitim Basımevi**, 1988, İstanbul: VII, 494-496.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. **Kitâbü't-Tevhîd**, (Nşr. Fethullah Huleyf), Dârü'l-meşrik, Beyrut 1970.
- _____, **Kitâbü't-Tevhîd**. (Nşr. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2003.
- _____, **Kitâbü't-Tevhîd**. (çev. Bekir Topaloğlu), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 2002.
- _____, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**. Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 40.

- Mir Veliyyüddin, *"Mu'tezile"*, (çev. Altay Ünaltay), (**"İslam Düşüncesi Tarihi"** içinde), İnsan Yayınları, İstanbul 1990, C.1, s.235-254.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b.el-Haccâc. **Sahihu Müslim**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mütercim Âsım Efendi. **Kâmûs Tercümesi**, Takvimhâne-i Âmire Matbaası, İstanbul 1851- 1856.
- Nesefî, Ebü'l Muîn. **Tebşiratü'l-edille**, (tah. Hüseyin Atay), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- _____, Tebşiratü'l-edille'sinden, Muhammed b. Tavî et-Tancî tarafından tesbit edilen metin, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1955, C. IV, S.I-II, s.3-12.
- Nesefî, Ömer. **Akâid**, (çev. M. Seyyid Ahsen), 3. Baskı, Otağ Yayınları, İstanbul 1975.
- Özen, Şükrü. *"Mâtürîdî"*, (Giriş, Fıkıh ve Fıkıh Usûlündeki Yeri), **DİA.**, XXVIII, 146-151,159-165.
- es-Sâbûnî, Nûreddin. **el-Bidâye (Mâtürîdiyye Akâidi)**, (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Tatlısu, Ali Osman. **Esmâ-i Hüsnâ Şerhi**, Güzel İş Matbaası, Eskişehir 1950.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. **Sünenü't-Tirmizî**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Topaloğlu, Bekir. **Kelâm İlmi : Giriş**, 5.Baskı, Damla Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, **Te'vilâtü'l- Kur'ân'dan Tercümeler**, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, **İslam Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı**, 9. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- _____, *"Mâtürîdî"*, (Kelâma Dair Görüşleri, Tefsir İlmindeki Yeri), **DİA.**, XXVIII, 151-159.
- _____, *"Allah"*, **DİA.**, II, 487.
- Uludağ, Süleyman. **İslam'da İnanç Konuları ve İtikâdî Mezhepler**, Marifet Yayınları, İstanbul 1992.
- Watt, W. Montgomery. **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (çev. E.Ruhi Fırlalı), Umran Yayınları, Ankara 1981.

Yazıcıoğlu, M. Said. **Mâtürîdî ve Neseî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı**, (Basılmamış Doçentlik Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1982.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye", **DİA.**, XXVIII, 165-175.

_____, "Ahvâl", **DİA.**, II, 190.

_____, "İstivâ", **DİA.**, XXIII, 404.

Yeprem, M. Saim. **İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

_____, **Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Yörükan, Yusuf Ziya. **İslam Akâidine Dair Eski Metinler**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, İstanbul 1953.

Yurdagür, Metin. **Allah'ın Sıfatları**, Marifet Yayınları, İstanbul 1984.

_____, **Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ**, Marifet Yayınları, İstanbul 1996.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtezâ el-Hüseynî. **Tâcü'l- arûs min cevâhiri'l- kâmûs**, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Mısır h.1306.

Sürelî Yayınlar

Ecer, A.Vehbi. "Büyük Türk Alimi Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**. Ekim 2000, S.IV, s.52-58.

_____, "Türkiye'de Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî İle İlgili Araştırma ve Yayınlar", **Türk Kültürü Dergisi**. Mayıs 2000, S.445, s.52-58.

Huleyf, Fethullah. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (Hayatı ve Eserleri)", (çev. Mustafa Öz), **Diyanet Dergisi**, C.XIII, S.V, Eylül-Ekim 1974, s.316-319.

et-Tancî, Muhammed b. Tavî. "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1955, C. IV, S.I-II, s.1-12.

Ülken, Hilmi Ziya. "İslam Akâidine Dâir Eski Metinler", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1953, C.I, S.1-4, s.155-156.